

letnik III
številka

5

jezik
in
slovstvo

1957/1958

Jezik in slovstvo

Letnik III, številka 5
Ljubljana, 15. februarja 1958

List izhaja od oktobra do maja vsakega 15. v mesecu (osem številčk)
Izdaja ga Slavistično društvo v Ljubljani
Tiska Celjska tiskarna v Celju
Uprava je pri Mladinski knjigi v Ljubljani
Opremila inž. arh. Jakica Accetto

Uredniki dr. Tone Bajec, Slovanski inštitut v Ljubljani (NUK), za jezikoslovni del
dr. Lino Legiša, Ljubljana, Vrhovčeva 4, za literarno-zgodovinski del
dr. Joža Mahnič, Ljubljana, Novi bloki 16, za metodološki del in odgovorni urednik

Rokopise in dopise pošiljajte na naslove posameznih urednikov
Naročila in vplačila sprejema založba »Mladinska knjiga« v Ljubljani, Tomšičeva 2, poštni predal 36, telefon 21-593, tekoči račun pri Komunalni banki v Ljubljani št. 60-KB-1-Z-67

Letna naročnina 450 din, polletna 225 din, posamezna številka 60 din;
za dijake, ki prejemajo list pri poverjeniku, 360 din;
za tujino celoletna naročnina 600 din

Vsebina pete številke

A. Bajec	O slovenski rimi	193
Janez Logar	Trdinovo literarno delo v letih 1870—1880	197
Janko Moder	Za pravilnejšo slovenščino v srednji šoli	205
Jože Toporišič	Oblikoslovna terminologija in njeno jezikovno ozadje	209
Ivan Kolar	Literarni sprehod po Ljubljani	213

Ocene in poročila

Lino Legiša	Prežihov zbornik	219
A. Bajec	William Shakespeare, Henrik IV.	222
Joža Mahnič	Linhartovo izročilo	224

Zapiski

Boris Paternu	Problemi sodobne literarne zgodovine	226
France Goršič	Vinogorski, gora in gornik	231
Ivan Kolar	Odgovor na pripombe Dušana Ludvika	233
J. M.	Ob rojstvu našega šolskega filma	234

Slovniske in pravopisne drobtine

V. Gaberski	Nekaj plevela	236
J. G.	V pasti	237
A. B.	Opomba uredništva	237
Fr. Jesenovec	Izražajmo se z glagolom	237
J. R.	Velja tudi za nas	238
J. R.	Za vsako ceno	239
Ivan Matičič	Raba mašil v govoru in leposlovju	239
A. B.	Nekaj koroških posebnosti	240

O SLOVENSKI RIMI

V zadnjem času se kar naprej množijo očitki pesnikom in prevajalcem, češ da ne rabijo čistih rim. Oglejmo si torej slovensko rimo v preteklosti in skušajmo ugotoviti, v čem in koliko imajo očitarki prav.

Rima je nekakšen odmev, ob vsakem odmevu pa moraš imeti vtis, da je podoben glasu, ki ga je izzval. Zatorej lahko pritrdimo Isačenko (Slovenski verz, str. 98), da nečistih rim pravzaprav sploh ni: rima je ali je pa sploh ni. Kaj posameznim narodom zveni odmevu podobno, to je seveda druga stvar, zadeva »narodnega ušesa«. Ponekod mirno stikajo dolge vokale s kratkimi, drugod je to ostro prepovedano. Nемеc n. pr. sliši odmev v stikanju zaokroženih in nezaokroženih samoglasnikov (Höhe — gehe; Hütte — Bitte), Francozu je to grozota. Slovenskemu ušesu zvenijo dokaj nenavadno ruski stiki, kakor mályj — ustáloj; pástbišče — raz by ješče; izmjátyj — kogda-to, za Rusa pa so nemogoče slovenske rime na goli vokal: okó — hudó (Isačenko, ib. 93).

Potemtakem je treba ugotoviti, kaj se slovenskemu ušesu zdi odmev ali, natančneje povedano, kaj slišijo za odmev pripadniki tistih slovenskih narečij, katera so osnova našemu knjižnemu jeziku. Usoda je hotela, da sta ustanovitelja naše vezane besede Gorenjca: Vodnik in Prešeren sta stikala verze po svojem gorenjskem posluhu in to gorenjsko uho je bilo dokaj izbirčno. Ni trpelo stikanja kratkega z dolgim vokalom (napačno *čas — vás*, prav *čas — obráz, vás — lás*) ne ozkega s širokim (napačno *vóda — usóda, sêlo — gorélo*, prav *usóda — nezgóda, sêlo — žêlo*). Polglasnik se ne rima z vokalom *e* (napačno *pəs — brèz, stəbər — večér, vən — lèn*, prav *vən — sən*). Vendar Gorenjcu uho še daleč ni tako občutljivo, kakor je Dolenjčevo, ker Gorenjec ne pozna diftongiranja vokalov. V gorenjščini se vežejo *slovó — glavó, pojó — lepó, vesela — pela, prevzetne — umetne*. V dolenjščini to ne bi bile rime: *slovú — glavuó, pojuó — lepú, vesiéla — péila, prevziétne — uméitne*. Dolenjsko stikanje bi bilo zares prezamotano, domala vsem drugim narečjem nedostopno. Kljub temu so ga nekateri teoretiki hoteli uveljaviti. Valjavcu, Levstiku in Škrabcu n. pr. ni bila čista rima *goré — pové*. Uprl se je Stritar, češ »ker se ta razloček v govoru ne dela povsod — Gorenjec n. pr. nima celo sluha zanj — mislimo, da bi se smelo tu vendar malo odnehati in taki pregreški spregledati pesniku, ako se sicer pošteno vedes«.

Potemtakem mirno lahko trdimo, da se je v rimi uveljavil gorenjski slušni vtis, ki ga je uvedel Vodnik, potrdil in dognal pa Prešeren. Ker je imel Prešeren silen vpliv na poznejše pesnike, se je ta osnova slovenskega rimanja obdržala tako rekoč nespremenjena prav do današnjega dne. Ne rečem, da marsikdo ne greši proti nji, vendar se to dogaja bolj iz neznanja kakor zavestno, ker pripadniki nekaterih narečij sploh ne poznajo gorenjskih glasov, n. pr. polglasnika, širokih ali ozkih vokalov. Res je sicer, da je rima tisto, kar sonarodnjaki občutijo za odmev, toda ta odmev mora v glavnem le ustrezati knjižni izreki, sicer to niso rime knjižnega jezika.

Praden preidemo k analizi rima pri posameznih pesnikih, moramo omeniti še neko posebnost slovenske rime v nasprotju z običajem pri drugih slovanskih narodih, to je rimanje nenaglašenih samoglasnikov s kratko poudarjenimi ali med seboj. O tem je spregovoril tudi Isačenko (Slovenski verz, str. 94). Prešeren n. pr. rima *vínejò — sézejò; róžicè — deklè*. Isačenko se moti, ko pravi, da je ta pojav samo v moških rimah na odprt zlog. Slučajno je v pretežni večini primerov odprt zlog, so pa tudi taki z zaprtim, n. pr. v *ljubéznenih sanjáh — zleteli v pésmicáh*. Isačenko je mnenja, da je v tem vplivala na Prešerna nemška poezija. Njegov sklep nikakor ni nujen, saj nahajamo tako stikanje dokaj redno že pri Vodniku, pri Trubarju in v narodni pesmi. Svojo trditev je omilil že sam Isačenko, ko je dejal, da je ta oblika rime prišla iz nemške narodne pesmi v slovensko. Mogoče, toda prepričljivo tudi to ni. Najlaže bi nemški vpliv dopustili, recimo, za pesmi v Trubarjevem Katekizmu. Trubar rima n. pr. *ne rodi za luskú blagú — od kigar je tu nemu posójenù; vári sè — potúpil sè; z nadlúgamì — gori vzamì; dját — várovát; spómleñi — pogúbleñi*. Vendar je čisto očitno, da se včasih zadovolji že s samo asonanco ali pa z zlaganjem v zadnjem nepoudarjenem zlogu. Tudi ni dvoma, da mu gre za grafično rimo, kakor priča pisava *red — prekled; (e)diniga — začetga* (= začetka); *kerščan — izveličan; v enim listi* (sicer piše *listej*) — *evangelisti; pridiguite — oznanite*. Skladanje v nenaglašnem zlogu je zelo pogostno: *družino — ženo; hotela — rekla; človekom — z nošenom* (= nošenjem); *boga — vsigamogočiga; sovraži — zape-lavši* itd.

Nemški vpliv bi bil tudi mogoč v Zaštitnem vošenju Jožefa Zizenčelija (Valvazorju), vendar se tu dá misliti tudi na srednjeveško cerkvenolatinsko pesem. V tem voščilu nahajamo rime *srečne stè — rezsvétlitè; zjútrnú — mladú; škódvati — prebívati; pomagaste — predaste*.

Nikakor pa mi ne gre v glavo, da bi tako vezanje v slovenski narodni pesmi moralo biti po nemški. Se pa že rajši ozrem za kako drugo razlago, posebno ker zanjo nismo v škripcih. Prva bi bila ta, da imajo večzložne besede poleg glavnega tudi stranski poudarek; le-ta utegne biti tako močan, da včasih prevzame funkcijo glavnega; *škódvati* se danes že navadno izgovarja *škódováti*. Druga razlaga kaže na to, da je bilo pred nekaj sto leti še dosti besed poudarjenih na zadnjem zlogu in se jim je poudarek šele v novejši dobi selil nazaj proti začetku (v Rožu še danes *vodà, gorà*, v gorenjščini še o Prešernovem času *vodà razgraja; rastè pri njega gradi; iti; bledgà mladenča; mladenk vrstà se vije; okrog ga drvità* itd.). To premikanje se še zmerom ni ustavilo, kakor pričajo že dokaj razširjene *ótrok, pôšten, kósmat, prèveč, nálašč*. V knjižnem izgovoru pravimo *žélel*, cela vrsta narečij ima še starejše *želèl*. Vendar se mi zdi za narodno pesem najverjetnejša tretja razlaga, seveda ob podpori elementov iz prvih dveh: Narodna pesem se je pela po nekem napevu, ta napev je vseboval natanko določeno poudarjanje v taktu in ta takt se ne ujema zmerom z besednim naglasom. Vzemimo za primer katero koli narodno ali ponarodelo, recimo: *Je pa davi slanca pala na zelene travnike* ali *Pa psi zalajajo* (Jenko).

V obeh terja melodija za končni zlog poseben poudarek, močnejši od stranskega besednega akcenta.

Vodnikova rima. Vodniku (primere navajam po Smoletovi izdaji) je rima akustična, pa tudi optična, saj se v pisavi rad prilagaja stiku, n. pr. *strgan rokal — prazni bokal* (Na moje rojake); *Z' Beneškiga mórja — Od Štajerca bórja* (Zadovolni Kranjc; sicer piše v Kosu in breznu: *búrjo dá*); *verh Dobrav — po meli derknit bav*; *očetov — obetav* (Milica milena).

Rime so po veliki večini čiste, seveda je pri tem upoštevati gorenjski izgovor palatalnih *nj, lj*: *kislīga zéla — ko pridem od déla*; *povéle — dežéle*; *volo — šólo* (Zadovolni Kranjc); *oj de te cvetêne — Polepšej tud mēne* (Cvetje).

Stikanje v stranskem poudarku je dokaj pogostno: *úmnosti — tréznosti*; *s' čertami — s' búrvari*; *ribicà — postèrvca* (Bohinjska Bistrica); *létajà — gostolévajò* (Samče); *ne dejlíte gà — dejte mu céligà* (Napis na Knobelrove Pesme). Seveda se stranski poudarek rima tudi s kratkim besednim: *grestè — pámetnè* (Sraka inu mlade); *na tlà — kámenà* (Sraka inu mlade). Slabše pa je stikanje, kadar se rima stranski poudarek z dolгим: *že dolgo možá — ne več k' enigà* (Novo leto); *burjo dá — violicà* (Kos in brezen). Vseh rim s stranskim poudarkom je pri Vodniku še kakih 20.

Nečistih rim je pravzaprav malo; gre za različno kvantiteto ali kvaliteto samoglasnika, včasih tudi za različno konzonanco po njem: *Petelinčika dvá — perjatla sta blà* (Pravlica); *trikrát — vrát* (Nemški konj); *lepôte — siróte* (Iskrice); *vabi nàs — terg nu vás* (Pesem brambovska); *pròč — móč* (Molitva brambovska); *natočili — pòčili* (Estrajh za vse); *Martína — zima* (Listagnoj); *prídrsne — zmrzne* (Kos in brezen); *pa svéta mu pèta* (notranja rima v Vinskih mušicah); *lascam — pasam* (Cvetje).

Vodnik veže že tudi preko besednega okvira: *rés de — zvézde*. Priznati je treba, da je njegova rima za začetek naše umetne vezane besede — kar dobra, saj je »čistejša« kakor pri marsikaterem modernem pesniku.

Rima pri Prešernu. Osnova Prešernove rime je gorenjska, torej monoftongična. Tu se vežejo *slovó — glavó, vesélo — célo* itd. Prešernova rima je slušna, kakor očitno pričata stika *godel — spodil* (Od železne ceste) in *naredil — zmedel* (Ne bodmo šalobarde), kjer je treba izgovarjati *naredu, zmedu, godu, spodu*. Isto kažejo tudi dvojice *čéz — plés, tačàs — obráz, krátka — sládka* itd. Seveda skuša stikanje tudi očesu prilagoditi: doma povsod, doma *nikír* — ženice imajo *prepír* (Soldaška); *méra — odpéra* (Velika, Togenburg).

Edina pesniška svoboščina, ki si jo je Prešeren dovolil (a je docela utemeljena v narodni pesmi!), je stikanje stranskega besednega poudarka z glavnim: *glórijà — je prešlà; vřnejò — sézejà; róžicè — deklè; vzdígnimò — míslimò; Štájerkè — oblécenè; kfščenè — mérnikè; déklicì — máteri; tēpli mè — jokáli sè; drúzegà — prišlà; strúna jè — známenjè; tolažijò — razjásnijò*. Takih zgledov bi lahko našteali še kakih 50. Pravzaprav jim nimamo kaj očitati, saj je stranski poudarek po kvaliteti in kvantiteti samoglasnika enak kratkemu. Med vsemi sta samo dva primera, ki bi ju lahko imenovali šibka, ker se v njih rima stranski (kratki) poudarek z dolгим: *deklica nevsmiljenà — da ne morem spat domá* (Pod oknom); *plašnó — pèsmicò* (Prekop). V tretjem primeru *zanaprěj — vékoměj*

(Strunam) gre za stikanje dolgega in kratkega dvoglasnika, vendar tudi kratki diftong kot celota dela vtis dolžine.

V današnji knjižni izreki je zmagal izgovor *dežela*, *jezero* in spodrinil staro (še danes narečno) *dežela*, *jezero*. Zatorej so popolnoma čiste Prešernove rime *veselo* — *deželo* (Zdravljica), *v deželi* — *slovéli* (V spomin Smoletu), *iméli* — *deželo* (Nova pisarija), *dežela* — *péla* (Sonet ljubezni 1), *dežele* — *céle* (Sonetni venec 7); *véro* — *jezero* (Uvod), *véra* — *jezéra* (Krst), *jezéri* — *méri* (Krst), *jezéra* — *podpéra* (Krst). Tudi izgovor *národa* je iz novejšega časa, Pleteršnik pozna samo *naróda*. Od tod v Poezijah *naródi* — *škódi* (Nova pisarija), *naródi* — *hódi* (Zdravljica).

Se SP 1950 priznava dvojnici *zóra*, *véneec* in *véneec*, nima pa več dublete *gróm* poleg *gròm*, kakor je v Pleteršniku. Ta ima tu še *lèv*, *léva* zraven *lèva*, *oróžje* zraven *oróžja*. Tako so torej za Prešernov čas popolnoma čisti stiki *gróm* — *dóm* (Zdravljica, Strmi grad), *kóre* — *zóre* (Orglar), *sénce* — *vénce* (Nova pisarija), *móre* — *zóre* (Sonetni venec 3), goreči *lévi* — *révi* (Odrplo bo nebo), *podpóre* — *zóre* (Uvod), *bóžje* — *oróžje* (Krst, Nebeška procesija).

Samostalniki, ki se poudarjajo po zgledu *gròb*, *gròba*, so imeli v mestniku ozek vokal (*v gróbu*). Ta izgovor je do današnjega dne ohranjen v gorenjščini, v knjižni izreki pa že prevladuje po imenovalniku narejeni *v gróbu*, čeprav pravorečje še daje prednost starini. Tako so torej ne samo dobre, ampak kar vzorne Prešernove rime *zastópi* — *v trópi* (Nova pis.), *otróbi* — *tvojmu gróbi* (Nova pis.), *sladkósti* — *v pósti* (Prva ljubezen), *trepéti* — *svéti* (Velika, Togenburg), *na stóli* — *okóli* (Nebeška procesija). Iz Prešernove domače govorice so tudi stiki, ki nam danes v knjižni izreki niso navadni *léto* — *trideséto* (Je od veselga časa), *iz svéta* — *očéta* (Šmarna gora), *sklèpi* — *oklèpi* — *tèpi* (Čez tebe več ne bo); tudi Pleteršnik pozna *sklèpa* poleg *sklépa*; *razprósti* — *visokósti* (Hradeckemu; Pleteršnik ima *pròst*, *prósta* zraven *próst*, *prósta*).

Stikanje *zrèl* (jat!) — *ušèl* (polglasnik!) v Železni cesti kaže na izgovor *zrù*, *ušù*, rima *drhal* — *val* (Elegija) pa na izgovor *vau*.

Mar potemtakem v Poezijah sploh ni slabe rime? Poglejmo pod drobnogledom: *nikdàr* — *obvár* (Zapuščena); toda Pleteršnik ima poleg *nikdar* in *nikdàr* tudi *nikedár*; *bràt* — *opát* (Zdravilo ljubezni) in *zelèni* — *Nazaréni* (Krst); v obeh zgledih gre za tujke z omahujočim poudarkom; *zmanjka* — *ostanka* (Nova pis.) je Gorenjcu čista rima, ker mu je topljeni *nj* otrdel; edino za stik *razodèni* — *céni* sem v dvomu (Nova pis.), vendar je mogoče, da se najde po Gorenjskem poleg *dèni* tudi *déni*. Danes nam slabo zvenita verza *al živa al mrtva je*, *zvedet more* — *ločiti pred se iz sveta ne more*. Prvi *more* pomeni *mora*. Gre torej za enako-zvočnici, tako rimanje pa ni prepovedano. Razen tega se v govoru ostro ločita po intonaciji.

Kar priznajmo, da ob takšni dovršenosti stikov strmimo! Torej je Prešeren tudi v tem skoraj nedosegljiv vzor. Kako je to mogoče? Razlaga je samo ena: Prešeren je pisal živ jezik svojega narečja, seveda zelo poplemeniten, imel pa je to prednost, da je gorenjščina tudi osnova našega knjižnega jezika. Za pesnika z drugih področij zadeva ni tako preprosta, zakaj tistega, kar je Prešeren že od doma znal, se morajo šele učiti — namreč knjižne izreke!

Konec prihodnjic

TRDINOVO LITERARNO DELO V LETIH 1870—1880

Nadaljevanje in konec

Če upoštevamo Trdinovo zvesto službo narodu, kakršno je neutrudno in neomajno opravljal že od dijaških let, in se oziram pri tem še na posebne razmere, v katerih je ustvarjal v desetletju 1870—1880, potem nam postane jasen in razumljiv značaj Trdinovega literarnega dela te dobe, zlasti tudi element, ki se ob njem kritika najpogosteje spotika: vzgojna in poučna tendenca, ki veje iz vseh teh spisov.

Tudi oblika spisov te dobe je pogojena s snovjo in Trdinovimi takratnimi nazori ter prizadevanji. Uporablja obliko narodopisne študije z zgodovinskimi, statističnimi in raznimi drugimi gospodarskimi podatki, z obširnimi citati pregovorov in izrekov, navajanjem pripovedk in bajk, ponekod njegovemu namenu bolj služi oblika pripovedi življenjske zgodbe v prvi osebi, spet drugod podaja zgodbo svojih ljudi sam po pripovedovanju drugih. Pri tem oblikovanju prvotna snov seve doživlja razne spremembe: ne le da pisatelj spreminja imena oseb in njih družinske razmere (da zakrije prave osebe), včasih strne tudi več pripovedi in jih položi v usta eni osebi, skoraj vedno pa pripoved svojih oseb, ki je navadno raztrgana z vmesnimi vprašanji in odgovori, strne in jo pove sam skrajšano, v enem dihu. Trdina to sam priznava, n. pr. v Vrtilničarju: »To je pripovedka vrtilničarja Matička. Bralci si sami domišljajo, da je ni mogel praviti tako redno in brez presledka, kakor je tu zapisana. Mokrónožani so mu neprenehoma segali v besedo, ga povpraševali, mu ugovarjali, pobijali njegovo trjenje in zabavljanje na domače razvade in napake, se včasih hudo razjezili, pa kmalu zopet ublažili, migali so šegavo z očmi, dostikrat se tudi glasno in soglasno zakrohotali« (ZD VIII, 90; prim. tudi *ibid.* 155). S tem ravnanjem je Trdina vzel pripovedi razgibanost, plastičnost, privlačnost in včasih celo prepričljivost. Ponekod, a razmeroma redko, je videti, da je v neke življenjske zgodbe vpletel tudi tuje prvine; tako je n. pr. prav malo verjetno, da bi bil pisatelj zvedel od Terezije Germ ali od njenih domačih podrobnosti o njenih mladostnih zablodah; vse kaže, da si je podrobnosti dogodkov in prizorov izmislil, ugotovitve o pogubnem vplivu branja nemških »ljudskih knjižic«, viteških in sentimentalnih romanov pa prenesel v Rozino zgodbo iz lastnih doživljajev svoje mladosti. Neke elemente (n. pr. Rozine odnose s hlapci) pa je po vsej priliki prenesel v zgodbo iz škandalozne kronike Machove družine v gradiču Slatniku pod Novim mestom. (Prim. ZD VII, 402—403; VIII, 448.)

Tudi ponekod drugod se čuti, da so v Trdinovo objektivno pripoved resničnega življenja vnesene scene, ki jih je izmislil ali vsaj temeljito razširil in preoblikoval sam; tako n. pr. v Dušici pogovor med Ančko in otrokom ter ves prizor z otrokom v Hribarjevi hiši (ZD VIII, 321—340), dalje rousseaujevsko idiličen prizor z gozdarjem in njegovo ženo, ki ga je postavil na konec študije o dolenjski vzgoji (Rože in trnje)

in o katerem trdi, da mu je bil sam priča v Bukovju nad Stražo (ZD X, 253—620). Prav tako se mi zdi kljub izrecnemu pisateljevemu zagotovitlu malo verjetno, da bi bili mladoletni pastirčki na Žabjeku povedali v obliki, ki jo imajo v orisu, vse zgodbe o človeških kačah dekletih; vse kaže, da jih je Trdina dopolnil po pripovedi in podatkih drugih ljudi, nekaterim (n. pr. tisti o treh bratih in njihovih bojih z gospodo) pa je vsekakor kumovala tudi njegova fantazija in tendenca.

Ta način Trdinovega literarnega oblikovanja se sklada z njegovim pisateljskim značajem, kot se kaže že v njegovem dotedanjem delu. Po njegovem lastnem priznanju (ZD I, 30) mu prirojena subjektivnost že v mladosti ni dala, da bi ne bil spreminjal in po svoje dopolnjeval nekaterih ljudskih pripovedk. V Zgodovini slovenskega naroda je v prizadevanju, da bi bilo njegovo pisanje za ljudi kar najprivlačnejše, vpletal v pripoved zgodovinskih dejstev tudi ljudsko izročilo, ljudske pripovedke in tako mestoma prehajal v leposlovni način oblikovanja. Prav tako tudi pri pisanju karakteristike slovenskega ljudstva na Dolenjskem ponekod prav svobodno razpolaga z gradivom, porablja poleg oblike poljudno-znanstvenega članka in opisa ponekod tudi literarne oblike, ki pa, kot sem že omenil, vendarle vsebujejo zanesljivo narodopisno gradivo in so polne raznih gospodarskih, ljudskoprosvetnih, vzgojnih in drugih razglabljanj in podatkov, ki v leposlovno delo ne spadajo. Nič čudnega tedaj, če je naša literarna kritika ta dela obravnavala kot leposlovje, a pri tem vedno izražala neke pridržke in pripombe, češ da so nedovršena, da so le nekaki koncepti, da pisatelj ni imel pravega pojma o umetniški zgradbi itd.

Pisatelj sam je bil vedno v nekaki zadregi, kadar je bilo treba s strokovnim izrazom označiti te spise. Njegova terminologija ni ustaljena. Življenjsko zgodbo vrtilničarja Matička imenuje pripovedko (ZD VIII, 90), svojo življenjsko zgodbo v Ivanu Slobodinu imenuje resnično povest (ZD VIII, 302), zgodbo Markovega življenja pripovedko (ZD VIII, 302) in dostavlja, da jo je tako prodal, kakor jo je kupil, iz svoje torbe ni nič dodal, rajši kaj izpustil. Izraz pripovedka uporablja drugod tudi za pripoved zgodbe (ZD VIII, 377). A kot smo že videli, označuje s tem izrazom tudi izrazito leposlovno zvrst (novelo, črtico pisatelja Turgenjeva). Ko je dolga leta pozneje ta dela spet pregledoval in pripravljal za natis, je bil še bolj v zadregi, kako naj jih imenuje: govori o kratkih črticah, večjih pripovedkah in vekopisih, štiri označuje celo z izrazom novele (verjetno take, kot so Jetnica, Dušica, Franja, Fortunatov); leta 1900 je označil te spise z izrazoma: povesti iz narodnega življenja in biografije naših rojakov — kmetov in obrtnikov (prim. ZD VI, 344—345).

Desetletje 1870—1880 pomeni v Trdinovem življenju dobo umiritve, zadovoljnosti, sreče. V prvih dveh letih dolenjskega življenja si je olajšal dušo v »Spominih«, obračunal s preteklostjo in se brez pridržkov, ovir in nasprotovanj s katerekoli strani posvetil delu, ki mu je bilo ljubo in drago. Ta mir veje tudi iz del, ki jih je tedaj pisal. To je edino daljše obdobje v Trdinovem življenju, ko mu izpod peresa ni tekla satira, ko se mu pravljicne in bajeslovne snovi in portreti sodobnikov niso pačili v fantastično-groteskne podobe, kot se je godilo vselej, kadar je ustvarjal v jezi, kadar je polemiziral in obračunaval z nasprotniki. (Primerjaj Pri-

povedko od zlate hruške iz visokošolskih let, orise in portrete iz reškega življenja, pa tudi še n. pr. portret platnarja Walkerja v »Spominih«, iz naslednjega desetletja 1880—1890 pa »bajke«, kot so Kresna noč, Puščavnik Feliks, Barabaš, Gospodična Cizara, Hudobica, Šemaj, Kocaneža idr.)

Trdinove črtice in povesti iz narodnega življenja so v slovenski književnosti sedemdesetih let povsem novo, osamljeno delo. Tudi pozneje Slovenci česa podobnega nismo dobili za nobeno drugo pokrajino. Samo po sebi se ponuja vprašanje, kako je prišel Trdina do takega načrta za svoje delo na Dolenjskem, kje je mogel dobiti pobudo za tako svojevrstno pol znanstveno, pol umetniško oblikovanje narodopisnega gradiva.

Slovenska literarna kritika in zgodovina tega vprašanja doslej nista načenjali. Edini Izidor Cankar je 1910 ob IX. knjigi zbranih spisov izjavil: »On je edini zastopnik takega slovstva pri nas: tudi se ne morem spomniti, da bi bil v svetovni literaturi našel kaj podobnega« (DS 1910, 553). Toda Trdina ni živel osamljen in brez stika s tujimi književnostmi, saj je vedno mnogo bral. V teh letih, kakor tudi že zadnja leta življenja na Reki, je zlasti pozorno zasledoval rusko literaturo. In kakor je gotovo, da je n. pr. njegovo mladostno berilo odločujoče vplivalo na njegov življenjski nazor (očiten je n. pr. vpliv Rousseauja in Voltaira na njegovo pojmovanje svobode, vere), tako si lahko mislimo, da tudi študij ruske književnosti v zrelih letih ni šel mimo njega brez vpliva. Drugje (ZD X, 416, 418) sem že pokazal, kako se je Trdina pod vplivom tega branja navdušil za slavjanofilstvo in to ideologijo od kapitalizma ogrožene zemljiške gospode tako rekoč v celoti osvojil.

Slavjanofili so bili sicer šibka in malo pomembna struja v družbenem življenju Rusije sredi preteklega stoletja, so pa s svojim zanimanjem za kmeta, s svojimi zahtevami, naj ruska znanost proučuje probleme ljudstva, piše njegovo zgodovino, zgodovino podložništva, podložniškega prava, opisuje ljudsko življenje itd., povzročili nastanek temeljnih del o življenju ruskega preprostega človeka in izdajo dragocenih zbirk ustnega izročila ruskega ljudstva. Slavjanofili in slavjanofilstvu naklonjeni pisatelji so uvedli v rusko književnost tako imenovano črtico iz življenja ruskega ljudstva, literarno zvrst, ki je sredi 19. stoletja v vseh mogočih variantah preplavila ruske časopise in zbornike. (Podatke o tej literaturi sem črpal večinoma iz dela A. N. Pypina, Istorija ruskoj etnografii I—IV, S. Ptbg. 1890—1892.) V ruski književnosti srečujemo za novo literarno zvrst nazive: povest', skazka, rasskáz, očerk, kartina; ta zvrst variira in niha brez ostrih mejá med čisto etnografskimi študijami in članki z navajanjem številnih podatkov ter med literarno zasnovano črtico oziroma povestjo, novelo iz življenja ljudstva.

Najbrž ne bo nikoli mogoče zanesljivo dognati, kaj vse je iz morja te literature prišlo tudi do Trdinovih rok. V Mojem življenju sicer navaja, da je bral vsa dela najslavnejših ruskih pisateljev in nad sto knjig, ki poročajo o Rusiji (ZD III, 560), a med imeni, ki jih navaja, ni nobenega iz vrst ruskih pisateljev označene etnografsko-literarne smeri. Od navedenih tujih znanstvenikov mu n. pr. Nemeč Haxthausen s svojim delom »Studien über die innern Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands« (Hannover 1847—1852)

ni nudil samo gradiva za študij ruskih razmer, vplival je nanj tudi ideološko (ZD X, 416—418), a mu vendar ni mogel dati spodbud in zgle-
dov v metodičnem in oblikovnem pogledu. Saj je njegova knjiga se-
stavljena iz bežnih popotnih zapiskov, opremljenih z razmišljanji izredno
razgledanega sociologa.

Podrobni študij Trdinovega dela te dobe pa nam vendarle odkrije
vsaj dva pisatelja ruske etnografske šole iz bližine slavjanofilov, ki sta
vplivala na nastanek, na vsebinsko in formalno stran Trdinovih povesti
in črtic iz narodnega življenja. To sta Vladimir Ivanovič Dalj (1801—1872)
in Sergej Vasiljevič Maksimov (1831—1901).

Dalj je bil vojaški zdravnik, kasneje uradnik, in je imel priliko
v svojem poklicu spoznati množico preprostih ljudi iz vseh krajev Ru-
sije. Zgodaj se je začel zanimati za jezik, pregovore, izreke, vraže, skratka
za vse ustno izročilo ruskega ljudstva in za njegovo življenje in mišlje-
nje, njegove nravi. V javnosti se je pokazal in uspel najprej s povestmi
in črticami iz življenja ruskega ljudstva. (Ruskie skazki iz predanija
narodnago... 1832; Povesti, skazki i razkazy 1846, Kartyny iz ruskoga
byta 1861 idr.) Še večjo slavo in trajne zasluge pa si je pridobil z izdajo
velikega slovarja ruskega jezika (Tolkovyj slovar', 1861—1868) in z ob-
sežno zbirko ruskih pregovorov (Poslovice russkoga naroda, 1862).

Za Daljeve narodopisne črtice in povesti je značilno, da v obliki
zgodb podajajo etnografsko gradivo v slikovitem ljudskem jeziku.
Njegov odnos do realnosti v ljudskem življenju pa je nekritičen: ruskega
kmeta slika nekam zviška, z drugega brega, kot originalnega, zanimivega,
a vendar pogosto topega in neumnega človeka.

Trdina se je pri Dalju mogel navdušiti za oblikovanje narodopisnega
gradiva v obliki povesti iz narodnega življenja, zlasti zato, ker ta oblika
nudi najlepšo možnost nazorno prikazati ljudsko mišljenje, ljudsko psiho,
ljudske nravi. V osnovnem odnosu do kmečkega človeka pa Trdina seve
ni šel za Daljem: njegov odnos do ljudstva je pravičnejši, njegova slika
resničnejša, saj ga obravnava kot sebi enakovrednega, pogosto sicer
premalo razsvetljenega, a vendarle razumnega, modrega in včasih tudi
lepo razgledanega človeka, vrednega podpore in pomoči izobražencev.
Pač pa je Trdina v celoti sledil Daljevemu zgledu v zbiranju ljudskega
blaga, besedja in posebej še pregovorov. Od Dalja je prevzel pojem
pregovora v širšem pomenu besede in njegovo originalno razvrstitev
gradiva po vsebini, po predmetu. Majhen drobec iz svojih zapiskov,
pregovorov in misli je uvrstil v »Rože in trnje«, vse drugo tovrstno
gradivo še čaka objave.

Tudi popisovalec širših ruskih pokrajin in mnogoštevilnih narod-
nosti ruskega imperija Maksimov je pisateljsko pot začel s slikami iz
življenja ruskega meščana in kmeta. Pozneje je kot član in vodja znan-
stvenih ekspedicij v razne oddaljene obrobne ruske pokrajine nabral
obsežno geografsko-etnografsko gradivo. Tudi za objavo tega gradiva je
iskal poljudno literarno obliko — narodopisno in geografsko črtico.
V delu Maksimova se čuti posebna nagnjenost in ljubezen do vsega, kar
je v ruskem ljudstvu patriarhalnega, starinskega, a je v bistvu do pre-
prostega človeka pravičnejši, objektivnejši kot Dalj; pri svojem načinu
dela (potovanja, ekspedicije) pa v psiho svojih ljudi, v globino njihovega

življenja in mišljenja pravzaprav ni mogel povsem prodreti. Trdina je pri Maksimovu brez dvoma našel obliko in način za poljudno objavljanje narodopisnega gradiva, toda snoval je svoje črtice iz ljudskega življenja mnogo globlje in temeljiteje, podprl jih je s številnimi podatki in z bogatejšim gradivom kot Maksimov. Seveda — Maksimova je vodila pot od Črnega in Kaspijskega morja do skrajnih meja Sibirije, na takih potih je mogel dojemati vse bolj naglo, površno, optično, prisiljen je bil posploševati že na osnovi maloštevilnih dejstev — Trdina pa se je dolga leta gibal v okolici Prečne, na prostoru ene kvadratne milje, in mogel svojim ljudem res pogledati v dušo in jim izvleči poslednjo skrivnost iz srca. Razlika, izvirajoča iz drugačnih načinov dela, se nam nazorno pokaže, če primerjamo Trdinovo temeljito etnografsko študijo »Cigani Brajdiči« s črtico Maksimova »Cygane« v knjigi, ki jo je bral tudi Trdina: Kraj kreščénago svéta. (III. Stépi ili rasskaz o národah kočujúščih po stépjam s poludénnoj stórony Rossii. Sanktpeterburg 1866.) Maksimov strnjeno in urejeno opiše ruske Cigane na treh straneh. Ta opis je posplošen in se nanaša na vseh 24 tisoč Ciganov širne Rusije; nobene njihove lastnosti ni lokaliziral, nič ne pove, kje jih je opazoval, ali je sploh dobil osebni stik z njimi. Nobene osebnosti ni iz tega splošnega opisa privzdignil, še imenoval ne. Trdina pa je posvetil samo enemu rodu Ciganov, Ciganom Brajdičem, 47 strani, podrobno orisal njihov izvor, naselitev na Dolenjskem, poglavarja Miho in njegovo oblast, njihov jezik, njih vero, odnos do zakona, otrok, morale, tuje lastnine, njihovo prehrano, njihove zabave, pesmi, skratka, vse njihovo duševno in telesno življenje. Ves opis je obširno dokumentiral z originalnimi podatki in s prizori, ki jim je bil pisatelj sam priča. Črtica Maksimova v poljudnoznanstvenem stilu in načinu urejeno pove najvažnejša dognanja kot strnjene rezultate, dedukcije obširnejših zapisov, Trdina pa navaja vse gradivo, kolikor ga je mogel nabrati ob večletnem opazovanju enega ciganskega rodu, in šele iz vse te obširne in nazorne dokumentacije dela zaključke.

Trdina je tedaj bral tujo literaturo, iskal v njej metode dela in dobival pobude v idejnem, snovnem, formalnem pogledu, a je vendarle pri vsem tem tuje zglede in pobude spravljal v sklad s svojimi sposobnostmi, nazori in tendencami, svojimi razmerami in možnostmi. Ostal je vseskozi originalen.

Za sklep bi se rad dotaknil še dveh vprašanj: 1. zakaj Trdina Črtic in povesti ni objavil; 2. kakšen je bil ob poznejši objavi odziv kritike.

Sam sem menil, da Trdina teh spisov ni objavil, ker je bil v letih po prisilni upokojitvi osamljen in ni imel z uredništvu slovenskega časopisja stikov in ne prave spodbude, pa tudi zato ne, ker so ti spisi sestavni deli večje celote (karakteristika slovenskega naroda na Dolenjskem), povrhu pa še niso dodelani. (Prim. ZD VIII, 405.) Toda vsaj nekaj spodbude za objavo je bilo; o tem priča Jakob Alešovec, ki je v Novicah 1878 popisal, kako je obiskal Rudeža na Tolstem vrhu in pri njem našel v gostéh Trdino; tam je takole omenil tudi Trdinovo slovstveno delo teh let: »Po zajtrku se napotiva v Št. Jernej, kamor ni dalje ko dobro uro. Potoma mi profesor pravi marsikaj zanimivega iz teh krajev, tako da sem mu jaz izrekel svoje obžalovanje o tem, zakaj takih slik in črtic

ne priobči ali v kakem časniku, ali pa po »Slovenski matici«, ki bi tako blago rada sprejela. A mož je odmajal z glavo in rekel, da vse pride na svetlo ob pravem času« (Novice, 28. avg. 1878, str. 273).

Trdina ni segel po teh spisih niti tedaj, ko sta ga dva urednika prosila za prispevke v revijah in mu dajala proste roke, naj piše, kar hoče, samo da piše (ZD VI, 367). Zakaj ni tedaj objavljaj »Črtic in povesti«, marveč je ponujal Levcu za LZ: »narodno medicino« ali »narodno satiro« ali »narodno odreje« ali »narodno hrano« ali »narodne nazore o lastnini in državi« ali »dolenjsko vinsko filozofijo« (ZD VI, 351)? Vse to izrazito etnografsko gradivo je tudi sestavni del večjega narodopisnega koncepta, in tedaj, ko ga je ponujal, tudi še ni bilo obdelano, in vendar ga je bil Trdina pripravljen objavljati posebej. Iskati moramo tedaj še druge razloge. — Zdi se, da je eden glavnih v tem, ker se je bal hrupa, ki bi utegnil nastati ob objavi. Saj črtice in povesti slikajo samo žive, znane ljudi, ki bi jih takrat pač kljub Trdinovemu prizadevanju, da jih prikrije z izmišljenimi imeni, vendarle prepoznali. Trdina v označevanju oseb ni imel ozirov, skoraj bi celo pritegnili Izidorju Cankarju, da je videti pri njem vsaj pri označevanju oseb »neko pretežno nagnjenje k temu, kar je manj zdravo, manj lepo in manj dobro v nas« (DS 1910, 553). Trdina si je bil pač na jasnem, da bi n. pr. Terezija Germ, ki je živela v Novem mestu v Trdinovi sosesčini še do 1888, ali Ljudmila Šmajdek, poročena Milic, ki je umrla kot vdova po znanem ljubljanskem tiskarju, pač ne prenesli mirno, ko bi se spoznala prva v »Jetnici«, druga kot ruska nevesta v »Fortunatovu«.

Za odnos slovenske kritike do teh Trdinovih del je bilo odločilno, skoraj bi rekli, usodno dejstvo, da je urednik Schwentnerjeve izdaje Trdinovih Zbranih spisov priobčil del »Črtic in povesti« in še te kar kot nadaljevanje »Bajk in povesti o Gorjancih«. S tem je zabrisal značaj in zamisel tega dela, obenem pa vsaj površnemu bralcu tudi onemogočil pravilno datiranje nastanka »Črtic in povesti«. To je seveda vplivalo na ocenjevanje. S tem v zvezi tudi ni brez pomena, da je Trdinove »Bajke in povesti«, ki so bile objavljene v prejšnjih zvezkih Schwentnerjeve izdaje, razglasil Ivan Cankar za »najlepši in najzrelejši sad slovenske proze«, Trdino pa za »edino resničnega in največjega narodnega umetnika« (I. Cankar, Zbrani spisi VII, 351, 359).

Pod vplivom teh dveh dejstev je — lahko rečemo — pretežni del slovenske literarne kritike presojal Trdinove »Črtice in povesti« samo z literarnega, ne pa v prvi vrsti z etnografskega in šele v drugi tudi z literarnega stališča. Pri tem so nekateri kritiki literarno vrednost teh del močno preveličevali; drugi so ga očitno omalovaževali in niso videli v njegovem delu nobene druge trajne vrednote kot lepoto jezika in stila, le redki so pravilno ugotavljali, da Trdina pravzaprav ni imel namena pisati leposlovje, marveč je hotel podati v »Črticah in povestih« narodopisni oris in ob tem ljudstvo poučevati in vzgajati — a je pri tem ustvaril tudi pomembne literarne, zlasti stilne in jezikovne mojstrovine.

Albin Prepeluh trdi v oceni šeste knjige Zbranih spisov, da je Trdina »čisto samosvoja prikazen v slovenskem slovstvu. Njegov nastop je krepek, siguran. Je najboljši poznavalec preprostega ljudstva, ker se je znal akomodirati temu preprostemu naivnemu razpoloženju. Zato ime-

nujemo Trdino kot poglavarja modernega slovenskega slovstva» (Naši zapiski VI 1909, 235—236). Drugič ugotavlja, kako čvrst je njegov jezik in kako kratkočasno njegovo pripovedovanje. Posebej opozarja na Berače, češ da so v slovenski literaturi nekaj prav originalnega (NZ VII/1910, 123—124). Ob devetem zvezku Prepeluh spet poudarja, da je Trdina »čisto poseben pisatelj, ki se nikamor ne ozira in hodi samozavestno svojo pot«. Ker kmečko in gosposko življenje okrog sebe opisuje tako, kot ga je sam videl, ga razglša Prepeluh za prvega slovenskega naturalista. »Kar vidi in sliši, spravi na papir. Zato je včasih stavba tega ali onega spisa brez simetrije, nima začetka ne konca.« Včasih postane pri tem tudi dolgočasen, a vsi njegovi spisi so kljub temu prav lepi in v veliki meri podučni (NZ VIII/1911, 54).

Tudi Fran Ilešič ugotavlja, da ima Trdina že svoje mesto v slovenski literaturi; v njem vidi »izvrstnega predhodnika današnje naše moderne«, zlasti Ivana Cankarja. V dokaz tega navaja: »anekdotni značaj pripovedovanja ali zgodeb, realitiko, pomešano z vso romantiko čarodejstev, pošasti, coprnice in muzikantov, prešestnic in Magdalen, tragiko poštenjakov, ki jih obsoja svet in ki jih končno najdejo mrtve v jarku, ker jim je od bridkosti počilo srce.« Posebej poudarja, da ta podobnost ni genetična, ni posledica medsebojne odvisnosti, »ampak da stojita Trdina in Cankar vsak za sebe, a slična si v marsičem«. V nadaljnjem zavrača Ilešič kritike, ki bi hoteli imeti Trdinove bajke za »jako poučne in moralizujoče«; če take kdaj so, »so le razkrivanje gole istine, a ta istina je orisana tako, da te udari po zobeh, če si grešnik« (Slovan 1910, 320—321).

Ob devetem zvezku Zbranih spisov poudarja isti pisec, da Trdina »impresionistno«, »v krepkih zamahih« podaja vse, kar vidi in sliši, njegove slike niso vedno »pravilne«, to je zaokrožene, ker pisatelj še ni v pravi distanci od svojega predmeta »in mu ni premostril delov in razmerij«. Ali pa so ta nesorazmerja nastala zaradi Trdinove zvestobe realizmu — realnosti, zaradi katere mu izginejo izpred oči vsi oziri na kako teoretično estetiko. V tej oceni je Ilešič prvi od slovenskih kritikov in literarnih zgodovinarjev pravilno zastavil vprašanje geneze in s tem tudi vrednotenja Trdinovih črtic in povesti, ko je dejal: »Pri tem realizmu mu predmet stopa tako v ospredje, kakor pri — realijah in pisatelj preide iz povesti v opisovanje (če ni morda v genezi njegovih spisov baš obratnost istina namreč: Pisatelj je prešel iz opisovanja v pripovedovanje)« (Slovan 1911, 25).

Vojeslav Mole razglša ob osmem zvezku Zbranih spisov Trdino za »enega največjih mož, kar smo jih imeli«, a velik po njegovem mnenju ni kot umetnik, saj o njegovih delih še ni izrečena zadnja beseda, v vseh še ni kolorita, ki označuje umetnino, pri njem je vse še nepredelana in nezaokrožena snov; velik je zaradi »etnografske izvirnosti in novosti«, ker je »med našimi beletristi morda najboljši opazovalec«, ker je opisoval samo žive ljudi in so tedaj te povesti veren odsev življenja našega naroda« (LZ 1910, 561—562).

Izidor Cankar ugotavlja ob devetem zvezku, da Trdinovih spisov »ni mogoče veljavno krstiti z nobenim starejših ali novih imen, kar jih ima koledar poetike«, saj Trdina piše o vsem, kar vidi in sliši ali kar si izmislil: bajke, pristne in stilizirane, razprave o kmetijstvu, narodopisne

črtice, čudne povesti brez začetka, zapletka in konca, resnične in izmišljene življenjepise, filološka premišljevanja — in to skoraj vse obenem. Je osamljen pojav v naši književnosti, v svetovni mu tudi ne pozna podobnega, skratka, na prvi pogled velika uganka. Njegova zvestoba literarnim načelom je anahronistična, v Trdinovem delu je prema^{lo} umetnosti. »Mladi čas (= Ivan Cankar) je gotovo preglasno oznanil Trdinovo slavo.« Trajno vrednost vidi samo v Trdinovem slogu in jeziku (DS 1910, 553).

Fran Govekar je ob petem zvezku prikazal Trdino z očitnim omalovaževanjem kot »ponižnega možička s precejšnjo porcijo originalitete in posebnosti«, ki ni imel literarnih ambicij, in ne pravega pojma o umetniški tehniki in kompoziciji in si ni domišljal, da obogati s svojimi deli naše moderno leposlovje; ti spisi ne nudijo finega estetskega užitka, pač pa jih večkrat moti tako imenovana »garulitas senilis« in včasih celo »simplicitas sancta« (Slovan, 1909, 289). Podobno tendenco kaže tudi ocena šeste knjige v Slovenskem narodu, ki je morda potekla izpod istega peresa (SN 1909, št. 157), vtem ko je v istem listu poročal o sedmi knjigi verjetno isti anonimni pisec v samih superlativih o Trdinovih »mojstrskih delih« in o »v vsakem oziru zrelih plodovih«, od katerih je vsak zase »mal umotvor« (SN 1909, št. 294).

Ivan Cankar se po oceni drugega zvezka Zbranih spisov ni več oglasil vse do izida devetega zvezka. V oceni le-tega pa je s polemično ostjo proti nekaterim mladim (prizadetega se je čutil najbolj Vladimir Levstik) visoko povzdignil moralno vrednost Trdinovega dela, nesebični idealizem, s katerim je pisal, ne da bi imel od pisanja kako materialno korist, ter njegovo odkritosrčnost. Spet opozarja na njegov lahki in prozorni slog ter na slavno besedo njegovo, tako bogato in zvonko. Graja anonimnega urednika Kristana, zakaj se ni podpisal in zakaj je združil zgodbe tega in prejšnjega zvezka z bajkami, ko bi bil vendar lahko staknil primernejši naslov (LZ 1910, 692). Ta očitek sta ponovila uredniku tudi Izidor Cankar (DS 1910, 553) in Jože Glonar (Veda I/1911, 181—182).

Od vseh ocenjevalcev Trdinovih zbranih spisov je bil Janko Lokar edini, ki je videl v Trdini ne le umetnika, marveč izredno uspešnega učitelja slovenskega ljudstva (LZ 1910, 179—180) ter njegovega znanstveno zanesljivega popisovalca etnografa, ki nam je n. pr. v Sprehodu v Belo krajino podal »najlepše v slovenskem jeziku napisano folkloristično delo« (LZ 1912, 605—611).

Danes, ko nam je znana celotna zasnova Trdinovega narodopisnega orisa Dolenjcev, ne moremo več ravnati z njegovim delom tako samovoljno. Vzeti in preceniti je treba takšno, kot je, to je kot narodopisno-vzgojno delo, ki je zraslo iz časa in razmer in mu je Trdina dal poseben pečat. Trdinovo delo iz let 1870—1880 je poljudno narodopisje, ki ga ni pisal sistematičen znanstvenik, marveč vzgojitelj ljudstva, obdarovan z izrednim spominom in nenavadnim reproduktivnim darom, znanjem ljudskega jezika in čutom za stil; pri tem pa je treba imeti pred očmi, da je bil pisatelj toliko samosvoj, trmast ali — kot sam pravi — nagnjen k prirojeni subjektivnosti, da se ni prilagodil nobenemu zgledu, ne uklonil nikakim ustaljenim znanstvenim ali literarnim oblikam. Ne le po vsebini, tudi v formi je ostal samosvoj in izviren.

ZA PRAVILNEJŠO SLOVENŠČINO V SREDNJI ŠOLI

Ljubitelji slovenščine se sprašujejo, od kod neusahljivi studenec neodpravljenih napak v jeziku. Naj še toliko opominjajo v šoli, po listih in v radiu, vojska grešnikov je nepoboljšljiva. Marsikdo je že ustno in pismeno preklel časnikarje, češ da se iz njihovih kužnih legel širijo klice nalezljive bolezni. Toda ali so res edinole časnikarji grešni kozli, ki jih je treba kamenjati? Kaj res ne berejo listov in ne poslušajo radia? Skoraj ni mogoče, saj morajo biti zmeraj in povsod na tekočem. Kako da bi bili ravno za slovenščino tako trde glave?

Premalo se zavedamo, da leglo dobre ali slabe slovenščine ni med časnikarji, temveč v šoli. Smisel za skrben jezik je treba prebuditi najprej v šolnikih, da ga bodo lahko posredovali šolarjem in se ne bo več dogajalo, da bi prihajali v službe (med časnikarje, profesorje, inženirje itd.) v slovenščini premalo podkovani novi ljudje. Če bo dobila mladina v osnovni in srednji šoli trdno podlago za materin jezik, ji bo to ostalo za vse življenje opora, da se bo v dvomih lahko zatekala k nji po nasvet. Dokler bo pa šola pomanjkljivo učila slovenščino, bodo v vse poklice (ne le med časnikarje) pritekali za jezik nagluhi ljudje, nekakšni na pol izobraženci, ki so seveda najdovzетnejši tudi za vsakršne slabe vplive tujih jezikov.

Šola mora danes še posebej nalivati čistega vina, saj gre skozi vse, ne le najbolj nadarjeni ali najpremožnejši. Raven splošne izobrazbe se je tako bistveno pomaknila navzgor, vendar — žal — dostikrat še trpi kakovost. Čas je preveč burjast, da bi se človek utegnil še nadrobneje ukvarjati z vprašanji, ki niso v nujni zvezi z življenjem. V neusmiljeni tekmi smo se navadili tvegavosti: znanje vse preradi nadomeščamo s pogumom, ki meji na predrznost. (Naj povem s primerom: kdor količkaj ve o kolesu, že zajaha motor in — je, kar je. Nekaj podobnega je tudi z jezikom: kdor je le rojen na Slovenskem, si že domišlja, da je kakor nalašč primeren za »vatel« slovenščini, češ da je jezik najpristnejši pri viru, pri ljudeh, ki jih ni »pokvarilo« učenje. In tako kolovratijo taki divji vozniki — in sadovi za slovenščino so na dlani.)

Ker je za likanje slovenščine v šoli mogoče res premalo časa, mora biti suho zlato tudi vse, kar je v zvezi z njo. Ne le knjige za slovenščino, temveč tudi šolniki in knjige za druge predmete, česar se mnogi profesorji zelo zavedajo. A tudi sestavljavci šolskih knjig bi morali imeti ves čas pred očmi, da ne pišejo samo o svojem predmetu, temveč tudi o slovenščini in za slovenščino (ali zoper njo). Tega naj bi se zavedale tudi založbe in naj bi nobene šolske knjige ne izdale prej, dokler bi ne bila ne le strokovno, temveč tudi jezikovno pregledana in skrbno izpiljena. Zakaj šolske knjige imajo velikanski vpliv na mladino. Ena sama napaka, ki se vtihotapi vanje, seje stotero in tisočero seme ljuljke. Po drugi strani pa skrbna berila podzavestno vzgajajo in mimogrede zidajo trdne temelje za prihodnost materinščine.

A dogaja se, da je v marsikateri šolski knjigi slovenščina zanemarjena ali mačehovsko odrinjena v položaj pastorke. Ne vem, zakaj je bil leta 1950 izdan Slovenski pravopis? Samo zato, da je ena knjiga več na trgu in na polici? Najbrž zato, da bi se ravnali po njem in da bi po malem izravnaval različne poglede na jezik in odgovarjal v morebitnih dvomih. In komu? Seveda predvsem šolarju, prihodnjemu človeku v poklicu. In kje in kako? Zlasti v šolskih knjigah. Če se niti šolske knjige ne ravna po SP, je bilo škoda denarja za goli larpurlartizem: SP samo zaradi ljubega SP.

Učenec v šoli še ne more presojeti, ali je kaka beseda ali zveza pravilna ali ne. Kar vidi v knjigi, vzame za sveto in si prisvoji. Kakor se je od matere naučil prvih korakov, tako si v šoli nabere nadaljnje učenosti in jo pridno širi naprej. Ko toliko dorase, da sam piše, govori in uči, piše, govori in uči tako, kakor se je naučil. In če se je pomanjkljivo naučil, seveda ne more razumeti ljudi, ki na primer trdijo, da je prava slovenščina malo drugačna od sodobnega »žargona«, sestavljenega iz tujk, spakedrank in izposojenk, ki mu je od domačih besed menda vseč edinole še »pomožni« glagol.

Jezik v šolskih knjigah sicer še ni tako »sodoben«, vendar tudi ni tak, kakršen naj bi bil. Nekatero so pripravljene celo z veliko skrbjo in tudi pregledane z vso vestnostjo, druge pa z manjšo srečo in pomanjkljivejšim znanjem. Na slepo sem vzel štiri, vse izdane za SP (I 1952, II 1953, III 1954, IV 1956), in v vsaki preletel po nekaj prvih strani, da bi videl, kako se skladajo s SP in kako strežejo slovenščini.

1. *Vélika začetnica*: »vidimo Sonce, Luno in Zvezde« (I, 3); »Gibanje Zemlje okrog Sonca, Sončni in Lunin mrk itd. so pojavi« (I, 3); »Vsa telesa težijo proti Zemlji« (I, 16); »orientirali so se lahko le po soncu in zvezdah« (II, 4); »Tako je začel v zemljepisu Nikolaj Kopernik trditi, da je zemlja del sončnega sistema« (II, 9). Torej si knjigi v pisavi popolnoma nasprotujeta. Kateri naj dijak verjame? Po kateri naj se ravna?

2. *Vejica*: »Eno skupino tvorijo telesa kakor opeka, kamen itd., v drugi skupini so telesa kakor voda, petrolej itd., v tretji pa zrak, gorilni plin« (I, 5); »Količino meriti se pravi, iskati število« (I, 8); »nanašamo merilo ob predmetu, ki ga merimo ali pa predmet ob merilu« (I, 8); »V sredi ob mirovni legi nihala, sta dve lestvici« (I, 12); »Vodna ura je podobna peščeni le, da je namesto peska voda« (I, 12); »proti plačilu, ki je bilo tem manjše čim nižjo službo je opravljal« (II, 12); »Rodovitna nižina znana tudi kot Mezopotamija, je naplavina obeh velikih rek« (III, 29); »Če pa vemo, da so živa bitja iz istih elementov kakor je neživa narava« (IV, 3); »kako vpliva na nas okolje v katerem živimo« (IV, 4). Mislim, da po takem stanju v učnih knjigah dijakom ni mogoče dajati slabih ocen zaradi vejic.

3. *Vezej ali pomišljaj ali zgolj presledek*: »Telo, ki 2, 3, 4 krat več tehta, ima 2, 3, 4 krat večjo maso« (I, 14); »Nova vojska je bila sestavljena iz najetih vojakov — najemnikov« (II, 3); »kiparja in učenjaka — vseznalca« (II, 11); »pod vodstvom Kemal paše« (III, 23); »Kemal-Paša« (III, 25); »površina je štiri- in polkrat večja« (III, 3). Spet neenotno ravnanje, ki dijaku gotovo ne more biti v spodbudo in napotilo.

4. *Pisava skupaj ali vsaksebi*: »Če nam ni zato, da čas izmerimo« (I, 12); »da bi slikali in upodabljali čim bolj resnično« (II, 10); »Čimbolj bogata je bila škofija in samostan, tembolj vabljava je bila« (II, 12); »dobiti čim več denarja« (II, 13); »nepretrgana vrsta mladonagubanih gorstev« (III, 5); »živopisani ptiči« (III, 16); »vednozeleno rastlinstvo« (III, 16); »monsunsko področje indijskomalajskega in kitajskojaponskega tipa« (III, 17); »stepskopuščavski predeli« (III, 17). Čeprav je svoboda lepa reč, je taka svoboda (ali samovolja) v učnih knjigah le malo prehuda.

5. *Besedni red*: »Posamezne predmete, ki jih s svojimi čuti (vid, sluh, tip, okus, voh) moremo zaznati, imenujemo telesa« (I, 3); »Države, ki so prevzele prameter za dolžinsko enoto, pa so se leta 1875 dogovorile, da obdrže kljub temu prameter še dalje za enoto dolžine, čeprav je nekoliko prekratek« (I, 9); »Tudi se pokažejo nekatere zakonitosti šele, če upoštevamo čas trajanja pojava« (I, 11); »Deluje tako, da pade iz vrhnje posode enakomerno pesek v spodnjo posodo« (I, 12). Sicer pravil o besednem redu še nimamo, vendar sem prepričan, da profesorji slovenščine takele stavke v šolskih nalogah valovito podčrtujejo.

6. *Slog*: »Krogla, ki jo položimo v poševni žleb, se kotali po žlebu vedno hitreje« (I, 3); »njegov prvi glasnik je bil Dante. V svoji pesnitvi »Božanska komedija«, ki jo je napisal v italijanskem jeziku, je Dante šibal cerkvene razmere« (II, 10). Tudi v tem odstavku ne mislim navajati več primerov, ker pač nauka o stilistiki še nimamo. Vendar bi profesor že v nižji šoli besedi »žleb« in »Dante« drugič z vso upravičenostjo prečrtal, čeprav tudi dijaške naloge niso slogovno najbolj izbrušene.

7. *Kdo zna jasneje in bolje povedati*: »Nasprotno lahko spustimo kamen iz roke, kadar hočemo« (I, 3); »Drgni s kožuhovino po ebonitni palici! Nato jo (kožuhovino ali palico?) približaj vodnemu curku, ki rahlo teče iz vodovodne pipe. Curek se odkloni« (I, 5); »plini imajo prožnost prostornine« (I, 7); »Novo miselnost pa označujemo kot humanizem« (II, 8); »Vsi družbeni razredi so si med seboj nasprotovali, toda odpor vseh se je obračal proti cerkvi« (II, 13); »Poleg tega pa je papež vprav tedaj hotel iz Nemčije dobiti čim več denarja« (II, 13); »Ogromna kopna celina se poleti zelo segreje« (III, 10); »Odstranila je sultana in nazadnjaške oblike njegovih režimov« (III, 23); »Pod močnim soncem Iraka in ob mokroti njegovih voda izvrstno uspevajo pšenica, ječmen, riž« (III, 29); »Novi naftovodi so v izgradnji ali v projektu« (III, 30); »Pomen države dviga tudi njegova prehodnost« (III, 30); »Blago prevažajo največ s karavanami« (III, 32); »Lahko pripomore do ohranitve in zboljšanja zdravja posameznika in vse družbe« (IV, 4). Tu imamo dve skrajnosti: po eni knjiga brez potrebe ponavlja, da je voda »mokra« in celina »kopna«, po drugi pa ostaja skrivnostno nejasna kakor neki profesor, ki so ga opomnili, naj ta in ta stavek bolj po domače in razumljivo pove, a jim je odgovoril: »Ne, ne, je že prav tako. Ker ne bodo razumeli, jim bom razložil. Študent naj čuti, da je profesor potreben in da so skripta premalo.«

8. *Priroda in predel*: »Vse, kar zaznamo ali moremo zaznati posredno ali neposredno s svojimi čuti, imenujemo s skupno besedo naravo« (I, 3); »Zanimali so se za narodo in znanost« (II, 9); »Poleti pa je naroda mrtva« (III, 14); »Sonce, zemlja, voda in zrak so deli nežive narave« (IV, 3); »Prodiranje Turkov v vzhodne predele Sredozemlja« (II, 5); »Portugalci so v Ameriki zasedli predele sedanje Brazilije« (II, 5); »Odtlej je človek odkrival in spoznaval vedno nove dele zemeljske površine« (II, 5); »Po odkritjih novih dežel« (II, 6). Že samo ti navedki zgovorno pričajo, da se tudi o »prirodi« in »predelih« lahko pogovorimo po domače in da nam ni treba naposodo k sosedomim.

9. *Sklanjatev*: »V stepah se pasejo tudi velike črede ovac, koz in konjev« (III, 14); »Severna meja tropskih rastl. in džungl« (III, 15); »Prej samostojni proizvajalci pa so izvrševali le svoje delo, za katerega so bili bedno plačani« (II, 7); »Plemstvo je z nejevoljo gledalo veliko cerkveno posest in si jo je hotelo polastiti« (II, 13); »visoka gorovja, čez katere vodijo« (III, 32). Koliko dvojki je že padlo za take napake v nižji šoli?

10. *Pridevnik*: »Krogla, ki jo položimo v poševni žleb, se kotali po žlebu vedno hitreje« (I, 3); »Najbolj znani neitalijanski humanist je bil Erazem Rotterdamski« (II, 11); »Eni in drugi so hoteli na cerkveni račun povečati svojo posest« (II, 13); »Njihov začetek je ob nekem določenem časovnem trenutku in trajajo določen čas« (I, 11); »zato so naredili mnogo več kot prej, ko je posameznik cel izdelek delal sam« (II, 7); »po celi državi so hodili menihi« (II, 13); »Velike nižine... rek so na debelo posute z naplavinastimi odkladninami« (III, 13); »V okolici Burse ob Marmarskem morju je prav znatno svilarstvo« (III, 23); »amerikanski kapital« (III, 29); »naftino polje« (III, 30); »Človek je v marsičem zelo podoben nekaterim višjim sesalcem«

(IV, 3); »pri najenostavnejšem merjenju« (I, 8); »Težak udarec mu je povzročil Kemal-Paša« (III, 25); »težki spopadi med Arabci in Židi« (III, 27). Poglavje o rabi določene oblike pridevnika, o razlikovanju med ves in cel, o »neudobni« slovenščini, ki želi imeti čiste račune o tem, kaj je težko, kaj resno, kaj hudo, kaj nevarno, kaj težavno itd., kakor tudi poglavja o obrazilih, vse to so za pisca same ljube pasti in za kritika mastne kosti. Zato naprej od tega nenakega dvoboja!

11. *Stopnjevanje*: »Najbolj bujno je rastlinstvo« (III, 15); »s kompasom pa so se vse bolj pogumno spuščali« (II, 4); »med najobljudenejše predele« (III, 17). Zanimivo je, da bi se marsikdo odločil ravno narobe: »najbujnejše« in »pogumnejše«, a »najbolj obljudeni«. S knjižnimi besedami je pač križ.

12. *Zaimek*: »S svojimi čuti zaznamo« (I, 3); »V tem odločilnem trenutku so zapustili uporne kmete tisti meščani in vitezi, ki so se prej uporabi pridružili« (II, 16); »dvignile pa so se cene poljedelskim proizvodom. To draginjo so najhuje občutili oni, ki so živel iz rok v usta« (II, 6); »Sprva so bili davki izredni, kmalu pa so postali redni. Te davke so morali plačevati samo kmetje« (II, 12). Ali niso kakor nalašč vsi navedeni zaimki odveč ali pa napačno uporabljeni?

13. *Števnik*: »V svojih 95. tezah je napadel papeža« (II, 13). Kdo zna to prav prebrati?

14. *Dovršnost in nedovršnost*: »če samo primerjamo in označimo enake časovne presledke, uporabljamo metronom« (I, 12); »Razmeroma debelo plast prsti najdemo tudi v Severni Aziji« (III, 13); »Po drugi svetovni vojni pa so se osvobodilna gibanja, naperjena proti tujim in domačim oblastnikom, razmahnila posebno v Južni in Južnovzhodni Aziji. Kolonialne države so zaradi tega prisiljene, da skoraj povsem opustijo stari kolonialni način vladanja« (III, 20). Prva dva primera sta samo slogovno neubrana, tretji pa zaradi napačno uporabljenega sedanjega časa povsem spreminja pomen.

15. *Narasti, parasti, dvigniti se*: »Ko je promet med državami narastel« (I, 8); »Po odkritjih novih dežel in poti je trgovina močno porasla« (II, 6); »Posest znamenitih morskih ožin ... zelo dviga pomembnost njene zemljepisne lege« (III, 22); »Umetno namakanje, ki bi moglo dvigniti gospodarsko vrednost dežele« (III, 23); »Pomen države dviga tudi njegova prehodnost« (III, 30). Čudno, kako se človeku kakšna beseda prikupi, da jo vsiljuje povsod, kjer je treba in kjer ni treba. Koliko lepše in bolj domače bi bilo tukaj uporabiti izraz »se je povečal«.

16. »Stoji, stoji Ljubljanca, Ljubljanca, dolga vas« in »Leži, leži ravno polje«: »Jeruzalem leži v malo rodovitni okolici na visoki planoti« (III, 27); »V bližnjem Adenu, ki leži na dnu ugaslega ognjenika« (III, 29). Danes, ko vsa mesta »leže« (v razvalinah?), nemara vsaj kakšno polje še kje »stoji«, če je že vse narobe?

17. »Kam drži na levo cesta, kam drži na desno pot«: »Na njenem ozemlju se shajajo številna visoka gorovja, čez katere vodijo najlažji prehodi iz Irana v Indijo« (III, 32). Tudi pri tem glagolu se vestno in dosledno opuša njegova domača raba.

18. *Kdo zna lepše povedati*: »postale so cenejše in jih je lahko kupovalo večje število ljudi« (II, 3); »Zahtevali so, da se ukinejo fevdalne obveznosti« (II, 14); »Prevzeli so vodstvo tudi v protestantski cerkvi, ki je prekinila vse zveze z Rimom« (II, 16); »Opremljeni s kompasom pa so se vse bolj pogumno spuščali na odprto morje in se upali tudi v neznane kraje« (II, 4). Zakaj bi pisali preprosto, če se da zamotano: pocenile so se in jih je lahko kupovalo več ljudi itd.

19. *Predlog*: »napisani nad in pod to črtico« (I, 10); »Znova so te dežele pridobile na pomenu« (III, 25). Bera ni velika, a je značilen primer trdovratnega boja med pisci in pravopisci.

20. V SP 1950 »pokopane kulture«: »Čim jo prenehamo stiskati, se povrne zopet v prvotno obliko« (I, 7); »Španci so z njimi neusmiljeno postopali« (II, 5); »še danes posedujejo znatna področja« (III, 20); »proti izkoriščanju s strani belih gospodarjev (III, 20); »probuhanje milijonskih množic« (III, 21); »rastlina črpa vse, kar rabi za svoj obstoj, neposredno iz nežive narave« (IV, 3). Upam, da to niso zadnji Mohikanci, ki se moramo z njimi spoprijemati.

Naj bo zadosti. Če dijak v nalogi napiše take stvari, mu jih profesor primerno reduje. A kaj, če jih gladko prepiše iz učnih knjig? Čigava avtoriteta potem trpi? In kdo je na škodi? Bojim se, da slovenščina.

Ali ni zato edino pametno in tudi nujno potrebno, da se čimprej uresniči sklep z zborovanja slavistov v Novem mestu, da je treba določiti ljudi, ki naj ocenjujejo jezikovno plat učbenikov za druge, neslavistične predmete? Za prvo silo namreč že imamo učnih knjig za vse predmete, zato je treba poskrbeti, da bo vsaka, ki bo še izdana, tudi jezikovno pregledana in izboljšana, tako da bo dijak v vseh knjigah srečeval isto slovenščino in isti pravopis, kakor je predpisan za šolske naloge. Tak jezikovni pregled bi niti za dinar ne podražil knjige, a bi le dosegel, da bi po nekaj letih nemara ne bilo več tako norega donkihotskega otepavanja z mlini na veter, z večno se ponavljajočimi istimi napakami, tako da bi se moči lahko koristneje porabile za korak naprej: za lepši slog in pravilnejšo skladnjo.

Jože Toporišč

OBLIKOSLOVNA TERMINOLOGIJA IN NJENO JEZIKOVNO OZADJE

Slovenska oblikoslovna terminologija ima za sabo častitljivo dolgo razvojno pot, žal pa je treba priznati, da bi si bil moral narod slovničarjev, kakor so nas nekoč imenovali, ustvariti popolnejšo, kot je danes. To je vsekakor pomanjkljivost našega jezikoslovja; že pred sto leti jo je Levstik občutil kot oviro za napredek, zato se je moramo čimprej rešiti.

Oblikoslovnih poimenovanj imamo pravzaprav dovolj. Težave so v tem, da so večinoma enodimenzionalna, to je jezikovne pojave zajemajo le z ene, pogosto niti ne z najvažnejše strani; druga njihova slabost je v tem, da niso enoznačna, kar je za uporabno terminologijo prvi pogoj. Manjka nam natančnih, vsestransko določenih znanstvenih oblikoslovnih pojmov, ker poglobljena jezikoslovna teoretična misel ne odseva dovolj iz našega praktičnega jezikoslovja, hkrati pa smo dovolj nekritični dediči jezikoslovnega obdobja, ki je včasih premalo ločilo sinhronijo in diahronijo. Tako stanje pri nas je v nasprotju z modernejšimi jezikoslovnimi prizadevanji, ki so si s spoznanjem o strukturalnosti jezika, to je o soodvisnosti in medsebojni večstranski pogojenosti jezikovnih prvin, kakršne so glas, poudarek, oblika, pomen in sintaktična zveza, dokončno odprla pot, ki drži k popolnejšemu pojmovanju in spoznavanju jezika. Pričujoči članek si pri razboru oblikoslovne terminologije išče opore prav v sodobnem strukturalizmu, ki se je posvetil tudi strokovnemu izrazju.

Najmanjše oblikoslovne prvine imenujemo morfe. Zanje je značilno, da imajo v določenih okoliščinah natančno določljiv in izločljiv pomen. Morfe nam odkrivajo morfološke opozicije; tako nam nasprotje med *dam* in *da* izloča morfe *da*, *m*, *0*; *dá* pomeni drugačno dejanje kot na primer *dé*, *m* pripisuje to dejanje 1. osebi, *0* pa tretji ednine. Nasprotja med *dam* in *oddam*, *oddajam* pa nam izločajo še morfe *od* in *ja*. Tako je seveda tudi

v drugih besednih vrstah: razmerje med *trava in travica* nam sporoča morf *ic*, ki pomeni nekaj majhnega ali ljubkega. Kako važno je paziti na to, da nam iz razmerij izločeni sestavni deli morajo vedno nekaj pomeniti, nam pove razmerje med predlogom *do* in samostalnikom *dom*: *do-* v besedi *dom* ne moremo imeti za morf, ker mu v odnosu do sledečega *-m* ne pritiče nikak določljiv pomen; res nam razmerje *dom — dim* odkriva, da je morf cela glasovna skupina *dom*.

Druga značilnost morfa je, da glasočno ni vedno nespremenljiv. Oba predkončniška morfa besed *sin ek*, *sin ka* se spreminjata: v prvi obliki se morf končuje z zobniškim, v drugi pa z mehkonebniškim *n* in prepona se v prvi obliki glasi *ek*, v drugi pa *k*. Podobno nestanovitnost opažamo tudi pri korenskih morfih tipa *peč-em*, *pec-i*, *pek-o* ali v znanih primerih tipa *stoy — stol -a*. — Slovenskega izraza za morf še nimamo.

Morfe v pomensko razlikovalni vlogi imenujemo morfeme. Oba morfa v besedah *da-m*, *de-š* sta morfema (*dá* = angl. *give*, *dé* = angl. *put*, *-m* = angl. *I*, *-š* = angl. *you*, seveda le v taki zvezi). Podobno je še z morfoma *-uh* in *-ost* v besedah *skop-uh* in *skop-ost* ali z morfoma *-a* in *-ih* v pridevniških oblikah tipa *mlad-a*, *mlad-ih*. — Tudi za morfem nimamo slovenskega izraza, a tudi ni prav potreben, ker je morfem v lepem, tudi besedotvornem skladju z izrazi fonem, semem itd. in z njihovimi odnosnicami fon, sem, morf.

Ko bi načrtno raziskovali slovenske morfeme, bi prav hitro prišli do zaključka, da imajo nekateri po več členov; ob tem bi se verjetno spomnili fonemov, kjer imamo nekaj prav podobnega (*y* in *v* v oblikah *pray* in *prava* tvorita en sam fonem). Morfi *-a* in *-u* ali *-ih* in *-eh* ali *-ost*, *-ota* se po svoji vlogi v besedah *sina — sinu*, *stolih — stoleh*, *čistost — čistota* družijo v tri morfeme: 1. *-a*, *-u*; 2. *-ih*, *-eh*; 3. *-ost*, *-ota*; prvi morfem označuje 2. sklon ednine, drugi 5. sklon množine (oba pri samostalniku moškega spola), tretji pa abstraktnost. Takšne po pomenu enake ali skoraj enake morfe imenujemo morfemske različice. Te v določenih okvirih lahko poljubno izbiramo, zato jih imenujemo proste. Drugače je v tehle primerih: *brat-om — stric-em*, *met-l-a — met-el*, *sin-ek — sin-k-a*, kjer je izbor inačice odvisen od glasoslovnih razmer. Toda že v primeru *sinek — sinka* ne gre v prvi vrsti za glasovne okoliščine, temveč prej za oblikoslovne, saj bi se sicer tudi roditelj množine od *Minka* moral glasiti *Minek*, pa se glasi le *Mink*. Oblikoslovno vezane različice imamo tudi v primerih tipa *po-rod-i-ti* : *po-raj-a-ti*, naglasno oblikoslovno pa v primerih tipa *pre-plet-e-m* : *pre-plet-a-m*. Za pravkar obravnavane različice pravimo, da so v dopolnilni razporedbi (komplementarni distribuciji).

Zelo zanimivi so morfemi, ki opravljajo vlogo dveh morfemov. Če primerjamo morfeme *nes-e-jo* in *nes-o*, *kos-i-jo* in *kos-e*, ugotovimo, da morfema *-o* ali *-e* izražata sedanjost in 3. osebo množine hkrati, vtem ko sta v daljših oblikah vlogi deljeni. Takšne morfeme imenujemo ambimorfe, dvomorfe. Pravkar obravnavana ambimorfa sta vodila slovenske slovničarje vse od Janežiča sem v velike zadrege, iz katerih si niso znali prav pomagati in so imeli za obrazilo v 3. osebi množine sedaj samo *-jo*, sedaj še del osnove (*-ejo*, *-ijo*, *-ajo* itd.) ali pa jim tudi *-jo* ni bil obrazilo.

Še na eno značilnost morfema moramo opozoriti. Včasih po dva ali več morfov, ki pa niso različice, tvorijo en sam morfem, to je, od drugih

ločljivo najmanjšo pomensko enoto. Oblikovno nasprotje med *ljubiti* in *obljubiti* nam izdvaža predpono *ob*, ki pa nima samostojno določljivega pomena v tej zvezi: tega ima šele glasovna zveza *obljub-* in to je prvi morfem besede *obljubiti* (in ne morda *ob-*). To nam potrjuje primer *žeti: obžeti*, kjer je *ob* morfem (*ob* = okoli žeti in končati). Še bolj zanimiv kot pravkar obravnavani primer je *pasti* (nem. fallen) se loči od *napasti* (nem. anfallen) po morfemu *na*, ki nam tu označuje končno dovršnost in mero. Kadar nam pa *napasti* pomeni toliko kot nemško angreifen, pa je *na-* obenem s *-pas-* en sam morfem (*napas-*). Ta značilnost je izredno važna za pravilno razumevanje in prikazovanje pojavov pri menjavi vida v slovenščini; to tudi v najnovejši slovnici še ni zadovoljivo.

Če nas doslej niso vznemirjala tu načeta vprašanja, pa ne moremo reči, da si ne bi bili prizadevali za klasifikacijo morfemov. Težava je zopet v tem, da so si slovenska slovniška dela edina komaj v pojmovanju korena, pa še tu ne v dvomljivih primerih (eden takih je na primer, ali je v besedah tipa *peči -či šteti h* korenu ali k obrazilu ipd.). Pojmovanje predpone, kot so nam pokazali primeri *ljubiti, obljubiti, pasti, napasti* je še vedno precej zunanje, mnogo huje pa je z drugimi morfemi besede, s priponomi in obrazili, ali z večjimi morfemskimi enotami, kakršne so na primer osnova, podstava, formant ipd. Tako se na primer v slovenskem besedotvorju od ne vem kdaj pa do danes uporabljajo izmenoma v istem pomenu izrazi pripona, obrazilo in formant, včasih še končnica in končaj. Vzrok za tako mešanje smo že povedali, sedaj pa se poskušajmo dokopati do resnice ob terminologiji, ki jo uporablja Slovenska slovnica 1956.

Pripone nam res pomensko in oblikovno določajo koren (69), toda oblikovno pravzaprav samo takrat, kadar povzročajo alomorfno korena ali osnove (*poroditi, porajati, sinek, sinka*). Prav tako bomo morali spoznati, da pripone ne delajo vedno neposredno uporabne besede, dostikrat to zmore šele obrazilo: *krav-ic-a* itd. Rodilnik množine *kravic* ima končnico *0*, prav tako deležnik za moški spol (*delal-0*). Samo pri nepregibnih besedah pripona lahko dela neposredno uporabno besedo: *skok-oma, dela-ti, dela-t, sed-é* ipd.

Sedaj se pokorenski morfem, obrazilo, definira takole: »obrazuje spol, sklon, število, osebo ali obliko« (70). Primeri: *lep, -a* (za spol), *lep, -ega* (za sklon), *lep-ega, -ih* (za število), *dela -m, -š* (za osebo), za obliko pa *dela-l, -n, -t* itd. Tole o obliki ni res, zakaj *-l, -n, -t* niso obrazila, temveč pripone. Mešanje pripone in obrazila je povsem nepotrebno in škodljivo: obrazila imajo samo pregibne besede, in sicer sklanjavna ali spregatvena: *men-e, -i, -oj; brat, -a; siv, -ega; delal, -a, -o* in *dela-m, -š* itd. Iz povedanega jasno sledi, da *-ti* in *-t* v nedoločniku in namenilniku nista obrazili, prav tako kot nista obrazili *-a* in *-ov* v prislovih *doma* in *domov*, čeprav sta pri samostalniku sicer lahko (5 kolov, dva kola).

V Slovenski slovnici 1956 se za oznako večjih morfemskih enot uporabljata dva termina: podstava in osnova, v slovenskem besedotvorju tudi še formant, v starejših slovnicah pa deblo itd. Podstava je v najnovejši slovnici določena preenostransko; kot del glagolske oblike, ki jo dobiš, če ji odpahneš pripone: pri obliki *prekupčevati* je kot podstava zaznamovan del *prekupč*, čeprav je tudi č pripona. Toda če je *prekupč* podstava, kaj je potem *evati*. Slovnica pač misli, da gre za pripone in

obrazilila. Toda kaj so kot celota zase? Kot vidimo, dograjujejo podstavo, zato jih imenujemo formant. V zvezi s podstavo ga lahko določimo takole: postava je morfološka (pomenska) podlaga, iz katere s formantom delamo v govoru neposredno uporabno besedo ali drugo takšno besedo. Tako so formanti lahko pripone, ena ali več (da-ti, kup-ova ti), z obrazili ali brez njih (da-la, da-ti); tako je tudi v drugih besednih vrstah: ded-ek, -ka, tih-o, po-tih-oma. Kot nam pove zadnji primer, je formant lahko tudi dvodelen in ločen: *ponašati* je napravljeno iz podstave *ponositi*, s spremembo korenskega in enega priponskega morfema. Ker je glagol *prinesti* napravljen iz oblike *nesti* s pripono *pri*, je tu podstava *nesti*. Tako pojmovanje formanta bi bilo zelo koristno zlasti v primerih kot *napadati*, nem. anfallen in angreifen, kjer je v prvem pomenu dodan formant *na* glagolu *padati*, nem. fallen, v drugem pa imamo priponski formant *a*, ki je zamenil odsotno pripono glagola *napasti*, nem. angreifen; formalno sta oba primera seveda enaka. Z dodajanjem različnih prilastkov pa nam formant lahko označuje tudi dopolnilno govorno sestavino sicer neuporabne besedne oblike, ki je pa potrebna slovniška operativna enota; tako lahko rečemo, da je pri glagolih I. vrste formant sedanjikove osnove pripone *e* ali *je*, na primer *nes-e*, *bi-je*. (Formantu bi lahko slovensko rekli obrazilo, namesto obrazila pa bi uporabljali izraz končnica.)

Če raziskujemo vse mogoče glagolske oblike, hitro opazimo, da se pri številnih glagolih razvrščajo v dve skupini: v prvo gredo sedanjik, velelnik in deležnik sedanjega časa, v drugo vse ostale glagolske oblike. Primer:

ber -em, -i, -oč : bra -ti, -t, -la, -n, -nje;
 kupuj -em, -o, -oč : kupova -ti, -t, -la, -n, -nje;
 pij -em, -o, -oč : pi -ti, -t, -la, popi -t;
 sed -im, -i, -eč : sede -ti, -t, -la, -nje;
 kosi -im, -i, -eč : kosi -ti, -t, -la, pokoš -en;
 sahn -em, -i, -eč : sahni -ti, -t, -la, dvignj -en.

Ti primeri nas navajajo k razločevanju sedanjiškega in nedoločniškega glagolskega debla, iz katerega poganjajo posamezne oblike. Pri glagolih, ki sedanjiške in nedoločniške (glagolske) pripone ne spreminjajo, imamo seveda eno samo deblo: dela-m, -j, -joč, -ti, -t, -la, -n; tako še nes-em, -i, -oč, -ti, -t, -la, -en. Deblo ni le operativna enota, temveč morfemska.

Tako nam je določiti še pojem osnove, zakaj iz slovnice ni povsem jasno, kaj je. O osnovi govori slovnica na več mestih: pri samostalniku in pridevniku dobiva osnovo tako, da odpahuje obrazila: slov-o, mlad-o. Pri glagolu loči načelno tri osnove: sedanjiško, velelniško in nedoločniško: nese-, nesi-, nes-, mimogrede pa omenja še glagolske osnove, ki pa, kot kažejo primeri, niso nič drugega kot osnove trpnega deležnika: pet-je (179). Čeprav tu stvar ni pravilno postavljena, je vendarle treba iti v tej smeri naprej in reči, da imamo v okviru glagolskih oblik ravno toliko osnov, kolikor imamo pregibnih oblik: svojo osnovo imata ne le sedanjik in velelnik, temveč tudi deležniki na -č, opisni, trpni in glagolnik, ne pa nedoločnik in namenilnik, ker sta nepregibna.

Ob koncu naj opozorim še na en termin. Iz povsem pedagoških in praktičnih okoliščin včasih besede presekujemo kar sred; morfema: tako

profesor Nahtigal v poljudnoznanstvenem Ruskem jeziku govori o glagolih na -tit', -sit' v IV. vrsti in podobno, ker pač mora opozoriti na jotacijo pri pasivnem deležniku in glagolniku. Take glasovne skupine imenuje zelo posrečeno končaj. Dobro bi bilo, ko bi ta izraz sprejela tudi slovenska slovnica. Soodnosni del končaja je potem podloga: *poko-siti* je lep primer za to.

Z vsemi novimi stvarmi so težave: ne zaupamo jim prav, upiramo pa se jim tudi iz nekakšne duhovne inertnosti. Ko pa novosti pokažejo svojo življenjsko opravičenost, nam ni žal truda za njihovo prisvojitvev.

Ivan Kolar

LITERARNI SPREHOD PO LJUBLJANI

ZGORNJE POLJANE

Ambrožev trg se imenuje po prvem slovenskem županu Mihaelu Ambrožu (1808—1864); ta je bil prvikrat izvoljen leta 1850, a ga cesar ni potrdil; na začetku ustavne dobe je bil vnovič izvoljen (1861) in županoval zaradi zgodnje smrti le tri leta, a je kljub temu izredno pospešil napredek mesta v narodnem in gospodarskem oziru.

V *Zarnikovi ulici* 9 je hiša dr. Fr. Ilešiča; pri njem je prebival dr. Ivan *Prijatelj*, ko je prišel leta 1919 z dunajske Dvorne (študijske) knjižnice v Ljubljano za univ. profesorja na mlado slovensko univerzo in dokler si ni postavil svoje hišice na Mirju (v Bogišičevi ulici 3).

V *Zrinjskega ulici* št. 7/III je prebival dr. France *Kidrič* (1920—1934), potem v *Komenskega ul.* 20, malo pred smrtjo pa se je zopet preselil v ta del mesta v *Ulico stare pravde* št. 10.

V *Ulici talcev* so fašisti 13. oktobra 1942 ustrelili 24 talcev ob zidu, kjer stoji zdaj spomenik žrtvam.

V *Šaranovičevi ulici* 7 stoji letos sezidana moderna osnovna šola, imenovana po narodnem heroju Tonetu *Tomšiču*, čigar kip je postavljen ob vhodu v šolski park. Tomšič je bil rojen v Trstu leta 1910; študiral je v Ljubljani gimnazijo in jus; kot član CK KPS in voditelj upora proti okupatorju je bil ustreljen v Gramozni jami 16. 5. 1942.

V *Streliški ulici* št. 20 je prebival Iv. *Cankar* jeseni 1897 pri dijaški gospodinjini Meti Božičevi poleg brata Karla in bratranca *Izidorja*. To je bilo po materini smrti, ko se je mudil nekaj mesecev v Ljubljani brez rednega zaslužka; ker ni mogel plačevati najemnine, se je moral odseliti in se je zatekel k Murnu v Cukrarno.

Na št. 12 je bilo v Prešernovih časih *strelišče* in zabavišče z gostilno in dvorano za ples; ena izmed »petero hudičevih hiš v Ljubljani«. Leta 1869 je prišlo zabavišče na boben, hišo je kupila Kranjska hranilnica; od 1876 je bila tu »Ljudska kuhinja«, ki je potem dolga desetletja hranila stotine in stotine revnega ljudstva, zlasti dijaštva, sicer z zelo preprosto, a užitno in ceneno hrano; zdaj je tu dobra menza. Po požaru stanovskega gledališča (1887) so Nemci več let uporabljali glavno dvorano za svoje predstave, a so mnogokrat morale odpasti zaradi preslabe udeležbe

gledalcev. Pozneje so imele tu prostore katoliške prosvetne in dijaške organizacije. Liberalne dijaške organizacije (»Omladina«, »Preporod«, »Prosveta«, knjižnica Ruskega krožka, Ferialna zveza itd.) so imele svoje prostore v bližnjem Mestnem domu. Čeprav je take dijaške organizacije prepovedovala avstrijska šolska in policijska oblast in so morale biti tajne, so bile kljub temu precej le »javna tajnost«.

Zraven Mestnega doma delajo skozi grajski hrib *predor*, ki se bo iztekal na Karlovško cesto. Pred vhodom na tej strani sta se morali predoru umakniti dve hiši. V desni, ki je bila označena s številko 2 v Streliški ulici, je prebival pesnik *Prešeren* v letih 1813/1844 in pri njem dva njegova nečaka gimnazijca, Ivan in Jakob Volk. Tu je bila prava »kovačnica za prepisovanje Prešernovih pesmi«, da so jih lahko dobili željni prosilci. (Takrat je bil posvetni slovenski tisk še redka stvar in šele prav to leto so se priborili po več ko 40-letni zamudi do drugega časopisa, do Bleiweisovih *Novic*.)

Leva sosedna te hiše (nosila je št. 4) je dajala od leta 1895 zatočišče razboritim članom tajne dijaške literarne »*Zadruga*«. (Prej so imeli sobo na Mestnem trgu.) Shajali so se v sobi svojega tovariša Ivana Štefeta, poznejšega urednika katoliškega političnega lista »*Slovenec*«. Med člani so bili tudi vsi štirji naši »moderniki«; Cankar je bil predsednik (leta 1893/1894 kot šestošolec); Kette je bil nekaj časa tajnik. »*Zadruga*« je živela od leta 1892 do 1898. Izmed agilnejših tedanjih članov živita še dr. Lojz *Kraigher* ter Bojan *Drenik*, rojen 1876, z *Drenikovega* vrha, ki rad pove kaj tudi o »zadružanih« s sestankov na *Drenikovem* vrhu.

Krekov trg. K vzhodju Gradu je prislonjen Mestni dom, postavljen leta 1899 v korist kulturnim, socialnim in zdravstvenim ustanovam. V glavni dvorani ima redne predstave poklicno *Šentjakobsko gledališče* že iz dobe prve Jugoslavije. Poprej so bila v tej dvorani kulturna in politična, protestna in manifestacijska zborovanja ter razstave, plesi in druge prireditve; omembe posebej vreden je n. pr. prvi kongres zveze novinarjev vseh slovanskih narodov leta 1908.

V politično najbolj napetih časih je imel tudi *Cankar* tu nekaj predavanj v okviru delavske socialistične zveze *Vzajemnost* ali pa delavskega kulturnega društva *Svoboda*. Med drugo balkansko vojno, ko se je evropska diplomacija že pripravljala na prvo svetovno vojno, je imel *Cankar* 12. aprila 1913 tu v Mestnem domu nadvse aktualno javno predavanje o *Slovincih in jugoslovanskem vprašanju*. Okrcal je dunajsko in berlinsko protislovansko politiko in napovedal, da se bo utopija o združitvi južno-slovanskih narodov uresničila, »Avstrijo pa pustimo v njenem dreku«. Policija je delavsko *Vzajemnost* razpustila, sodišče pa je obsodilo *Cankarja* na en teden zopora (12. do 18. septembra 1913). V zadnjem letu vojne (1. junija 1918) je imel *Cankar* zopet načelno važno predavanje »*Slovenska kultura, vojna in delavstvo*«. Strah pred uničenjem slovenskega naroda je premažal z vedrim optimizmom, ki ga je izpovedal že v »*Podobah iz sanj*«. In dva meseca pred koncem vojne se je tu z udarno besedo udeležil protestnega zborovanja učiteljev.

V prostorih sedanje garderobe *Šentjakobskega gledališča* se je shajalo liberalno narodno-radikalno dijaštvo »*Omladina*«. V letu prve balkanske vojne (leta 1912) se je »*Omladina*« reorganizirala v revolucionarni

»Preporod« s programom za združitev avstrijskih južnoslovanskih narodov s Srbi in Bolgari v samostojno politično enoto in s tem za odcepitev od Avstrije. Spomladi leta 1914 je »Preporod« skupno s katoliškim dijaštvom organiziral splošno *dijaško stavko*, ker jim avstrijska šolska oblast ni dovolila svobodno obhajati žalostnega spominskega dneva 18. marca, ko je minilo 500 let, kar je bil na Gosposvetskem polju za koroškega vojvodo ustoličen Ernest Železni kot zadnji po slovenskem obredu (1414). Ta stavka je bila manifestacija slovenske narodne zavesti na pragu prve svetovne vojne, ko sta se Avstrija in Nemčija pripravljali na uresničitev svojega »Drang nach Osten« in vdora na Jadran, kar bi pomenilo pomendrat južne Slovane. Kljub vojni napetosti s Srbijo, ki je bila tedaj samostojna država in glavna ovira nemškim težnjam na Balkanu, si avstrijska policija takrat še ni upala nastopiti proti temu valu dijaštva z drakoničnimi ukrepi. Zato pa je udarila proti južnoslovanskemu gibanju z vso silo tri mesece kasneje, ko je porabila sarajevski atentat (28. junija 1914) kot casus belli proti Srbiji in Črni gori. Uvedel je *veleizdajalski proces proti 31 »preporodovcem«*. Izjemno sodišče v Ljubljani je po zaslugi slovenskih sodnikov prisednikov odmerilo le majhne kazni od 14 dni do 6 mesecev (24. decembra 1914). Državni pravdnik je vložil priziv; višje sodišče v Gradcu je obnovilo proces proti dvema: Janže Novak je bil obsojen na pet let ječe, Ivan Endlicher pa je medtem v graški ječi umrl in je zdaj pokopan v kostnici na ljubljanskih Žalah.

Na desni strani Mestnega doma se vije od vznožja grajskega hriba vrsta starih hiš. Njihova pročelja so iz nekdanjega mestnega obrambnega zidu, ki je potekal v tej črti prav do Ljubljance. O tem priča še oglat stolp, zdaj stanovanjska hiša (št. 5). Druga priča je debelina zidu. Poglejmo za primer hišo št. 9 na vogalu proti Vodnikovemu trgu: v pritličju je zid debel 2 m, v prvem nadstropju pa 1,70 m.

Že v 18. stoletju je bilo na sedanjem Krekovem trgu letno sejmišče, zato so ga v stari ljubljansčini imenovali »jamrski plac« (Jahrmarktplatz); pozneje je bilo tu stalno sejmišče.

S prvo svetovno vojno je prenehal tu zanimiv običaj: »dijaški semenj«, trgovanje s šolskimi knjigami ob koncu in na začetku šolskega leta. Po cel teden so dijaki sami prodajali in kupovali knjige. Kričanja ni bilo nič manj ko pri pravih sejmarjih: »Za prvooo! — Za druuugo!« in vmes zasekano: »Za šes-to! Za os-mo...!« Tedaj so prinašala vsakoletna šolska izvestja sezname učbenikov za naslednje leto in izbira je bila lahka. Kajpak so prebrisanci na teh semnjih tudi marsikako ugnali in znali opehariti kakega kmečkega očanca, ki je prišel kupovat knjige s plahim sinčkom prvošolčkom »Mlekojedom«, ker ni poznal študentovskih »špehov«, kakor so imenovali stare, pomaščene knjige. Dijaški semenj se je utaboril tu pač zato, ker je stala nekdanja gimnazija nasproti na Vodnikovem trgu. Ta del dijaške romantike je že v bivši Jugoslaviji prenehal konkurirati poklicnim knjigožrcem in antikvariatom.

Palačo med Streliško ulico in Poljansko cesto je sezidala bivša »Kranjska hranilnica« (1838), ki je bila tu nastanjena do 1880, ko si je postavila novo palačo v današnji Tomšičevi ulici, tu pa se je naselila državna finančna direkcija. Zdaj je tu fakulteta za agronomijo, gozdarstvo in veterino.

Na *Poljanski cesti* št. 4 je Alojzijevišče (Collegium Aloisianum); ustanovil ga je škof A. A. Wolf leta 1846 kot internat za revne dijake. Tod skozi je šel precejšen del poznejših ustvarjalcev naše literature, med njimi: *Levstik, Stritar, Jurčič, Tavčar, Prijatelj*, kot četrtošolec nekaj časa tudi *Kette*. Pod vodstvom ljudomilega dr. Jan. Zl. Pogačarja »tu ni bilo tiste duhomorne tesnoprnosti, tistega samostanskega somraka, ki se tako slabo prilega mladim dušam in njih razvoju«, pripoveduje Stritar v spominih na Levstika. Levstik je bil tu gojenec od druge do pete šole (1846—1850) in tu se je z njim pobliže seznanil Stritar, ko je prišel dve leti za njim v zavod (1848). Levstik je bil že kot četrtošolec osrednja osebnost vseh gojencev. »Vsa hiša, pravim, bila je njegova; da, od samega vodje noter doli do hišnega hlapca; nič ni bilo njemu nedotično. Katerega se je bilo bolj bati, vodje ali hlapca, ne vem; on je spravil oba na oder; vodjo in slugo. Četrto- ali petošolec, spisal je prizor, v katerem sta bila ta dva moža glavni osebi« (Stritar: *Levstik*, LZ 1889). Ker je Levstik vlogo sluge tudi igral, je sluga po predstavi še bolj rohnel nad njim, vodja pa je bil le nejevoljen, a Levstiku se ni zgodilo nič. Kljub temu je ob koncu pete šole zapustil zavod in se naselil pri čevljarju Matiju Krajcu v Gradišču ter se preživljal z inštrukcijami. Tri leta za njim je zapustil zavod tudi Stritar, tedaj že sedmošolec.

Alojzijevišče je prenehalo biti dijaški konvikt leta 1910, ko so v celoti prevzeli njegovo nalogo »škofovski zavodi« ali Zavod sv. Stanislava, ki ga je sezidal škof Jeglič v Šentvidu; obsegal je razen dijaškega konvikta tudi privatno gimnazijo s pravico javnosti; to je bila *prva popolna slovenska gimnazija*, ustanovljena leta 1905.

Na *Poljanski cesti* št. 8 je prebival pesnik Josip *Cimperman*; sam je šaljivo označil bivališče: *Poljanska cesta — presta*. Ohromelega na rokah in nogah je podpiral največ Fran Levstik in mu bil mentor v pesništvu. Šest let po Levstikovi smrti se je tudi njemu izteklo tragično življenje.

Na prostoru sedanje hiše št. 13 (prej 17, okrog leta 1840: 19) je stalo posestvo barvarjev Gestrinov (v starih zapiskih: *Gestrum* in *Gestring*). Tu je bil dom pesnika Frana *Gestrina*. Ko mu je 27-letnemu oznanila prepelica le še »pet pedi do groba«, se je poslovil od življenja in zapustil vso domačijo Pisateljskemu podpornemu društvu. Hiša je bila tako prezadolžena, da se je društvo le s težavo izkopal iz terjatev. Po pesniku se imenuje prehod skozi sosednjo »rdečo hišo«.

V Gestrinovi hiši je stanoval v štiridesetih letih prejšnjega stoletja Matija *Valjavec* kot dijak. V avtobiografiji, napisani (1881) za Levca, navaja: »... stanoval sem pri farbarju Gestrinu št. 19 v prvem nadstropji, z drugimi učenci« (Fran Levec: *Matija Valjavec*. *Životopis*. Knezova knjižnica, II. zv. 1895, str. 173). Med njegovimi sošolci sta bila tudi Janez *Trdina* in Etbin H. *Costa*. Iz dijaškega življenja v revolucionarnem letu 1848 nam je ohranil v omenjeni avtobiografiji zanimive spomine o tedanjih patriarhalnih razmerah. Pripoveduje o profesorskih »originalih« in o dijaški muhavosti nasproti slabim, nesposobnim in domišljavim profesorjem. Večkrat se je zgodilo, da so dijaki nepriljubljenega profesorja izgnali iz razreda s cepetanjem in vpitjem: »Hinaus, hinaus!« V dijaškem žargonu so tak izgon imenovali »štampfanje« (nem.: stampfen = cepetati). Levec pripominja v *Valjavčevem življenjepisu*, da je bila po končanih

revolucijskih nemirih v njegovi dobi (v šestdesetih letih) vzpostavljena stroga-disciplina, in sicer z drakoničnimi ukrepi in izključitvami iz šole.

Zraven »rdeče hiše« je še stara hiša št. 17 z dvema vhodoma. V letih 1836—1839 je prebival tu Miha *Kastelic* in se nato preselil v sosednjo hišo, ki si jo je sam dal sezidati na stavbišču današnje (po potresu nove) hiše št. 19; postavil si jo je z dohodki iz čebeloreje in prodaje Kr. Čbelice na zemljišču brata Jožefa, mlinarja v Gorenji vasi pri Stični, ter jo iz špekulativnih namenov dal vpisati na bratovo ime in jo čez 20 let (1869) prepustil svoji nezakonski hčeri Amaliji Longino, por. Pfeifer (Kidrič, Prešernov album, str. 310). V tej hiši je ostal do smrti (1868).

V prvih letih (1840—1843) mu je bil tu zopet stanovanjski sosed *Prešeren*. V tej dobi je bil (leta 1841) Kastelčev gost Stanko *Vraz*; ostal je zaradi obolelosti dalje časa in je bil seve tudi v Prešernovi družbi.

Na št. 21 (prej 25) je stara gostilna »*Pri Štrajzelnu*« (iz nem.: zum Sträussel; Blumenstrauss = šopek, kitica). Nekoč je spadala med priljubljene literarne gostilne, kakor »Kolovrat«, »Figovec« in še nekatere. Ta hiša je postala drugi dom Juša in Ferda *Kozaka*, ko se je njun oče kot vdovec priženil semkaj k Dolenčevim leta 1906. Najmlajši sin Vlado je malo pred drugo vojno prodal hišo *Činkoletu*, gostilničarju iz Kopitarjeve ulice, in od tod novo ime gostilne, ki pa se mu staro ime »Štrajzel« še nikakor noče popolnoma umakniti.

Pred potresom je stala tu stara hiša, ki ji je bil nekaj časa lastnik Andrej *Rudolf*, sin Andreja Smoleta in Marije Rudolfove. Prešeren je vzel 19 let staro siroto k sebi v Kranj za pisarja; po pesnikovi smrti je moral k vojakom za osem let, trideset let star se je oženil in si kupil to hišo, a jo je čez dve leti prodal (1860).

Na nasprotni strani ceste stoji poslopje »*Pete gimnazije*« iz leta 1907; tedaj se je imenovala »II. državna gimnazija«. Izmed pomembnejših gojencev tega zavoda se spomnimo predsednika SAZU dr. F. Ramovša, ki je tu maturiral (1910). Od 1925 je gimnazija spremenjena v realko. V traktu ob Poljanski cesti je v pritličju in v zadnjem kotu do vrha nameščena *Akademija za upodablajočo umetnost*, ustanovljena v novi Jugoslaviji. Do začetka druge vojne je imela te prostore Študijska knjižnica (sedanja NUK).

Po Gestrinovi ulici skozi »rdečo hišo« pridemo na *Poljanski nasip*. Na desni je hiša s številom 22, ki jo je tudi postavil *Kastelic* (okrog 1860) in jo zapustil hčeri Amaliji Longinovi. (V Kidričevem Prešernovem albumu je na strani 310 označena po tiskovni pomoti s številom 32; corrige: 22! Najprej je imela št. 23, potem 26, danes 22, kakor je prav označeno pri Kidriču na strani 292; prim. V. Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš in stanovanalcev — Poljansko predmestje*.) Po smrti Kastelčeve hčere so tu na podstrešju našli del *Kastelčeve literarne zapuščine*, vmes Prešernove tekste. O tej zapuščini je razpravljal dr. Ivan Grafenauer v »Času« (1910) in razpravo dopolnil v ponatisu leta 1911; glej tudi DS 1926.

Poljanski nasip št. 10. Na praznem prostoru pred to popotresno hišo je stala poprej manjša, označena s št. 14. V drugem nadstropju je prebival *Prešeren* v zadnjih letih svojega bivanja v Ljubljani, 1844 do oktobra 1846, preden je odšel v Kranj. Soba je imela razgled na vrtove proti Kapiteljski ulici, kjer je prebivala tedaj v hiši št. 11 družina Martina

Jelovška (od 1843). Z njimi je bila Ana s hčerko *Ernestino* (roj. 1842) in sinom Francetom (roj. 1845). Od tod ima Ernestina svoje osebne spomine na očeta iz svoje detinske dobe. Semkaj je prišel pesnik iz Kranja obiskat Ano še zadnje leto pred smrtjo; to je bilo ob pogrebu dr. B. Crobatha, ki je umrl 13. julija 1848.

Štirideset let kasneje je prebival tu, prav v nekdanji Prešernovi sobi *Fran Levstik*. Preselil se je sem z Vodnikovega trga št. 2. Tedaj je bil že bolan in živčno razrvan. (Glej Slodnjakov roman o Levstiku »Pogine naj — pes!« str. 1122 ss.) Še poln duhovne sile ter željan dela in življenja je umrl star 56 let v poznojesenskem jutru 16. novembra 1887 ob 9. uri. »Slovenski Narod« je na uvodni strani še tisti večer objavil toplo napisan nekrolog izpod peresa Zvonovega urednika Frana Levca. Med dnevnimi novicami pa je bila notica: »Truplo Levstikovo ne bode na mrtvaškem odru razstavljeno, ker je sam željo izrekel, da bi se takoj v krsto položilo. Vhod v smrtno sobo je zaradi tega zabranjen.«

Levstik pač ni vedel, kako silno bo pretresla njegova smrt vso kulturno javnost. Pogreb ni bil samo na zunaj veličasten, ampak je pričal o resnično globokem spoštovanju moža, ki je do konca ostal zvest svojemu načelu, kakor ga je položil v usta umirajočemu Tugomeru:

Tvrd bodi, neizprosena, mož jeklen,
kadar braniti je česti in pravde
narodu in jeziku svojemu!

Pogreba se je udeležilo domala vse ljubljansko dijaštvo in bogoslovci, med najvidnejšimi predstavniki oblastev deželni predsednik baron Andrej Winkler, deželni glavar grof Thurn, deželni odborniki, občinski svet z županom P. Grasselijem, stolni kapitelj, zastopstva Slovenske Maticе, Sokola, Narodne čitalnice in množica ljudstva.

Čez dobro leto po Levstikovi smrti je zanesla usoda v to hišo prvošolca *Ivana Cankarja*. (O vzrokih glej v prvi številki letošnjega JiS na strani 27.) Prebival je pri dijaški gospodnji Ani Merjašičevi in ostal tu od januarja do konca prve šole (1889); kot drugošolec se je z gospodinjjo preselil v hišo današnje gostilne »Koper« v Gradišču št. 13 in ostal tam do konca četrte šole (1892). Gospodinja je bila kot trska suha in vsiljivo pobožnjakarska ženska ter Cankarja zaradi njegove revščine in nerednega plačevanja ni marala.

V to nekdanjo hišo na Poljanskem nasipu št. 10 je kasneje zanesla ahasverska pot še četrto pomembno literarno in revolucionarno osebnost — Zofko *Kvedrovo*.

Vrhu klanca Poljanskega nasipa in na voglu Kopitarjeve ulice stoji »Tiskarna Ljudske pravice«, sezidana leta 1908, sprva imenovana »Katoliška tiskarna«, v prvi Jugoslaviji preimenovana v »Jugoslovansko tiskarno«, med drugo vojno pod okupacijo pa v »Ljudsko tiskarno«. Na dvo-riščni strani je obratovala prvotna »Katoliška tiskarna« že od leta 1892, nameščena v skromni enonadstropni stavbi. Imela je tedaj le tri tiskarske stroje s primitivno pogonsko silo motorja na plin.

Prednica te tiskarne pa sega že blizu dve sto let nazaj v Vodnikove čase. To je bila Eggerjeva tiskarna, nameščena izza leta 1785 v Kopitarjevi (do 1889: Vodnikovi!) ulici št. 2, a te hiše ni več, vzela jo je jesen

1957 v septembru. Tu je začel izhajati *prvi slovenski časnik*, Lublanske Novize Jann. Fridr. Egerga, V' Sredo 4. dan Prosenza 1797. Izhajale so do konca 1800, torej štiri leta. Urednik jim je bil V. Vodnik, lastnik in založnik pa sam tiskar, ki se mu je gotovo tudi iz reklamnih razlogov zdelo potrebno poudariti lastništvo že v naslovu.

Vogalne hiše z gostilno »Pri Ferlincu« (prej »Pri Košaku« in še prej »Pri zvezdi«) tudi ni več. Za vso fronto starih hiš na tej strani terja moderni čas, naj se umaknejo »stolpnicam« in nebotičnikom.

Palača na levi strani Kopitarjeve ulice z vhodom s *Krekovega trga* (št. 10, prej 191) bo morda še kaj desetletij kljubovala zobu časa in ambicioznim arhitektom. V 18. stoletju je bila tu vojaška žitnica. Leta 1834 je bila hiša preurejena v izvrsten hotel, imenovan »Pri avstrijskem dvoru«, zbadljivi Ljubljčanji pa so ga imenovali »Bahabirt«, kajti sprejemal je le petične goste; tu je prenočeval (1848) n. pr. srbski knez Miloš Obrenović na poti na Dunaj.

Za nas je bolj zanimivo, da je imel v tej hiši pisarno in obsežno stanovanje dr. B. *Crobath* (1836—1840) in da mu je tudi tu drugoval *Prešeren* kot koncipient in duhovni družabnik. Na stanovanju je imel *Emila Korytka* od julija do konca 1837 in na hrani tudi že prej. V bližini ob Bavarski stezi št. 6 je imela *Crobathova* družina lep vrt. V tem času je bila pri njih za hišno *Ana Jelovškova* in tu je prizorišče usodnega srečanja med *Ano*, *Korytkom* in *Prešernom*.

Poslopje nekdanjega »Bahabirta« je kupil leta 1855 *Ferdinand Mahr*, organizator nemške privatne trgovske šole in internata. Njegova šola je slovela daleč po Avstriji in preko njenih meja celo v Grčiji. Med njenimi gojenci je bil v deški dobi (okrog 1880) poznejši priljubljeni revolucionarni srbski pesnik *Aleksa Šantić*. Zaradi neugodnega podnebja se je kmalu preselil na podobno šolo v Trst, potem pa se doma v Mostarju odpovedal očetovi trgovini in se ves posvetil literaturi, ko ga je njegovo bosensko-hercegovsko ljudstvo najbolj potrebovalo za prebujenje k uporabi proti turškemu paševanju in avstro-ogrski okupaciji. Dalje prihodnjic

Ocene in poročila

PREŽIHOV ZBORNIK

Zbornik,¹ ki ga je s svojimi mladimi sodelavci pripravila in uredila *Marja Boršnikova*, se marsikje loči od dosedanjih izdaj te vrste. Sicer srečaš v njem prav tako gradivo in študije z bibliografijo in s kazali. Med gradivom je nekaj *Kuharjevih* še nenatisnjenih stvari, njegova pisma s komentarji in vrsta spominov na pisatelja — tu pa je toliko strani, ki bi jih z velikim zanimanjem bral skoraj vsak, ki se je seznanil s pisateljevim delom, medtem ko se pri obravnavi tega dela ne bo zmerom ustavil. Marsikatera teh strani bo *Prežiha* še bolj približala in priljubila človeku in bi zato zaslužila, da bi prišla v roke kolikor se da na široko. Ali tu je cena, ki jo malokdo zmore, če pa mu je zbornik pri roki v knjižnici, njegov format ni še malo ne pri-

¹ Prežihov zbornik. Uredila *Marja Boršnik*. Ilustriral *Janez Vidic*. Opremil *Vojko Fajt*. Izdala založba *Obzorja* v Mariboru 1957. Str. 420, 40.

ročen in je kljub ilustracijam (fotografijam in risbam) najbrž premalo domač. Druga posebnost so literarnozgodovinske obravnave, ki so jih opravili sami mladi slavisti.

Pisma in spomini na Prežihovega Voranca pravzaprav samo potrjujejo podobo, ki smo si jo ustvarili pri branju njegovega pripovednega dela. Premalo je, če rečem, da jo samo zanimivo in včasih na novo osvetljujejo. Ne, spričo te podobe bo marsikdo nekam potolažen in vesel, da je živel v naših letih pisatelj, ki je bil tako toplo človeški, tako širok do drugih in seveda tako naš. Vzemimo samo njegovo posredovanje za tiste, ki so bili potrebni in vredni podpore, pred vojsko in po nji, vzemimo misel, da bi poskrbeli celo za grofa, ki je moral iz naših krajev in ga je nekaj časa življenje trlo, odpuščenje človeku, ki je svoj čas pisatelja ovadil, pa se je v hudih letih boja za osvoboditev dobro skazal, ali zavzemanje za kmeta, ko ž njim niso znali prav ravnati. Bil je daleč od ozkosti, z nekim zdravim čutom za vrednost v drugem človeku, celo z zaupanjem, da moraš naleteti na moralno vrednost tudi na drugi strani pregraj, ki jih tako rada stavi družba in miselnost. Pravi ljudski politik, v veliki politiki morda nekam discipliniran in nekeje občanski idealist — pomislimo samo na njegovo vero, da bo koroško vprašanje rešeno pravično in da bi dobili celo kraje, ki so se zadnje čase ponemčili — hkrati pa požrtvovalen javni delavec in voditelj s samostojno, stvarno mislijo. Predobro je od mladega poznal stvarnost, da bi jo mogel prezreti. Pri teh spominih je zanimivo tudi to, koliko so ga res poznali tisti, ki so bili kaj več ž njim. Pravo njegovo življenje je ostalo nekaterim precej skrito in so videli na njem skoraj le anekdotične posebnosti. Najbrž se ni čutil nikomur tako blizu kakor komponistu Blažu Arničju, ki si je bil utrl podobno kakor on svojo pot v umetnost. Njemu se je pokazal brez prikrievanja in nekajkrat prav ganljivo.

V drugem delu je treba posebej omeniti dva temeljna sestavka: Prežihovo življenje, ki ga je opisal Jože Koruza, in njegovo bibliografijo, ki jo je pripravil Jože Pogačnik. Najboljše pripombe k Pogačnikovemu nemajhnemu delu lahko povedo ljudje iz knjižnic. O Koruzovem je treba reči, da je napravljeno vestno, natančno, s pravim, toplim razumevanjem za človeka in pisatelja in z mero v ocenjevanju podatkov. Pred tem opisom Prežihovega življenja in dela pa je Tone Sušnik očrtal gospodarsko in politično preteklost pisateljeve ožje domovine in pri tem zbral marsikaj, kar osvetljuje ozadje Požganice, še bolj pa Jamnice. Z nekaterimi teh podatkov se srečamo potem še drugje, tako pri Koruzi, kakor je tudi sicer v knjigi nekaj preveč očitnega ponavljanja že v Koruzovi obravnavi zajetih stvari (pri Druškoviču, Vudlerjevi, Rajhovi), kar bi se dalo odpraviti ali vsaj zelo omejiti. Prav tako bi bilo mogoče brez zunanjih opozoril popraviti nekatere nerodnosti, kakor je žikina kava, s katero da je prihajal Domači prijatelj (237), ker je to novejša zadeva, ali trditev, da je Italija dobila Rezijo šele z londonskim paktom (159), ali pa da so imeli Slovenci kaj več opravka z dadaizmom (193).

K tem obravnavam, ki segajo v našo nedavno preteklost, po kateri se ni lahko razgledati starejšemu, kaj šele mlajšemu raziskovalcu, je prišlo že do zdaj to in ono dopolnilo, ki ga zbornik še ni mogel upoštevati. Tudi sam bi imel dve pripombi. Pričakoval sem, da mi bo pomagal določiti, kdaj je bil Prežih 1940 v Trstu, pa tega ilegalnega obiska ne omenja. Tam se je namreč sešel s Stankom Vukom. Če je bilo to srečanje spomladi, ga je utegnil pripraviti Pino Tomažič, ki je že tako imel zveze z Vukom, zraven tega pa je bila njegova sestra pesnikova zaročenka. Junija pa so Tomažiča prijeli. To snidenje ni šlo v račun klerikalnemu voditelju dr. Janku Kralju, ki je postal nasproti Vuku še bolj nezaupljiv. Zvedela pa je zanj tudi italijanska policija, zakaj ko so sredi oktobra zaprli tudi Vuka, je bila ena prvih obdolžitev, da je ž njim govoril »Lorenzo« Kuhar. Na drugo drobno omembo, ki je v zborniku nisem našel, me je opozoril rajni dr. Franc Kotnik jeseni 1940 v Celju. Ko je s ponosom pravil, kako vladajo v naši literaturi pravzaprav ljudje z meje in tako imenovane periferije, med njimi njegov rojak Voranc, mi je povedal, kako je Alojz Kuhar tiste dni pomagal svojemu bratu, da bi imel vsaj nekaj časa mir pred policijo. Podtaknil je Slovenskemu domu novico in Javornik da jo je takoj pograbil za pravo in jo dal v list. Med kratkimi

poročili na prvi strani 15. oktobra 1940 piše: »V Moskvo je dopotoval znani slovenski pisatelj Prežihov Voranc ter neki hrvaški in neki srbski komunistični prvak. Potovali so z diplomatskimi potnimi listi, katere jim je izdalo sovjetsko poslaništvo v Rimu. V krogih okoli 'Sodobnosti' in 'Naše založbe' so zaradi tega malce v skrbeh, ker jim omenjeni pisatelj ni pravočasno oddal celotnih rokopisov raznih literarnih del, za katere so se bili domenili in se zdi, da bo Vorancu zaradi novega dela, določenega mu od Kominterne, literarno delovanje v slovenskih levičarskih revijah za nekaj časa nemogoče.«

Druge študije obravnavajo pisateljevo delo. Nekam manj nevarno je bilo lotiti se romanov in dobro je to opravil Emil Navinšek pri Doberdobu, T. Sušnik pri Požganici, kjer je razgrnil precej snovi za roman, in Janez Mrdavšič pri Jamnici, kjer naletiš na nekaj zadetih kritičnih misli. Trši oreh so bile skupine krajših spisov. Tukaj se kdaj, kakor pri obdelavi zgodnjega pisanja (Sonja Vudler), ne znajdeš prav v drobni analizi, ki gre sproti nad vsako delo, in tako bereš po trikrat skoraj iste reči in šele na koncu nekaj sinteze. Tudi pri obravnavi Samorastnikov (Bogo Jakopič) je dosti analize, zajeta pa je bolj preudarno in tako je tudi več sintetičnega sklepa. Nekaj teh slabosti kaže še Erika Rajh, treba pa ji je priznati, da se je lotila Solzic kritično. Samo mimogrede omenim, da je pritegnjen tudi Prežihov poskus v igri in je raziskava (Milan Dolgan) prinesla nekaj pravih sodb, pot do njih pa ni prav jasna. Nekaj takega bi lahko rekli še za oceno filmske zgodbe po pisateljevi noveli (Stane Šimenc).

Dobro je, da greš razčlenjevat pisateljevo delo, in za mladega raziskovalca je to tudi primerna šola — samo s pridržki: da ne stojijo potem preveč zase, brez žive zveze snov, fabulativna vsebina in še idejna, beseda in stil. Pa tudi če bi imeli pregledne sodbe čez vsako pisateljevo delo in skupino, bi si človek želel celotnega pogleda na Prežihovo ustvarjanje. Nekaj takega poskuša Drago Druškovič v članku o pisateljevi evropski razgledanosti (naslov bi se lahko glasil tudi drugače). Tu je dosti zanimivega gradiva, ni pa posebno jasno razvrščeno. Tudi je vprašanje, če je najboljša metoda, da se spoprijema z nekaterimi na hitro roko vrženimi mnenji. Dobro bi bilo, če bi se zamislil na priliko tudi nad tem, kako da je vzel Prežih v Samorastnike žalik žene in pa da ne gre zameriti uredniku Ferdu Kozaku, če jih je vrgel ven — posebno še, če je bil pisatelj čez leta tega dejanja tako vesel. Potem bi bili zaključki, koliko je v Prežihu realista in koliko romantika, bolj trdni.

Ustaviti pa se moraš ob sklepih, ki jih je napravil Janez Rotar, ko je primerjal roman Doberdob s Krleževim Hrvatskim bogom Marsom. Sicer mislim, da gre ta analiza preveč na drobno in sploh predaleč, dosledno pač po svoji metodi, ki ne ohranja vselej zveze med enim in drugim tekstom, zraven tega pa kljub nadrobnosti ne veš, kaj je recimo »fiziološka komponenta«. Vendar je delo eno najbolj zanimivih v knjigi. Ne kaže, da bi si bila pisatelja kaj v zvezi, vendar podobnosti so tu, še bolj pa razločki, ki jih je pokazala ta primerjava — tako v poudarjanju nacionalnega vprašanja, v sodbi o človeku, ki je pri Krleži bolj kritična, pri Vorancu pa bolj objektivna, topla, razumevajoča. Ta dognanja se nanašajo pravzaprav na celotno Prežihovo pisanje.

To so prijemi od strani, ali tod gre večkrat najbolj varna pot v srce pisanja. Tako ne bi bilo napačno, ko bi se bil kdo lotil tudi Naših mejnikov, ne samo zaradi popolnosti takega pregleda, ampak tudi zato, ker to ni ravno najboljša Vorančeva knjiga. In prav v taki bi najbrž prej utegnil dognati nekatere osnovne črte njegovega pripovednega dela, ali še boljše, literarne šole, v katero je hodil. Koruza omenja, da so Prežiha spodbudile k pisanju mohorske knjige — to ni bilo rečeno prvič — in da se je štel za bukovnika. Ti dve sodbi si morda ništa tako daleč narazen. Preprosti zaplet in nekateri romantični elementi v Naših mejnikih so marsikje blizu mohorskim zgodbam. Njegova romantika pa je silila v bolj monumentalna razmerja — to je en razloček z ljudsko povestjo, še bolj očiten v njegovih zrelih delih. Drugi pa je v tem, da je ta romantika v tistih zgodbah dobivala precej naturalistično obličje, kar ni tako nenavadno, zraven tega razumljivo za tako naturo, kakor je bil Prežih, in tudi za človeka takega rodu, kakršen je bil njegov. Kakor pravijo spomini, se je na začudenje nekaterih najbolj razživel v družbi trdnih

posestnikov. In vendar ni bil do kraja kmet. Vzdignil se je iz kmečkih proletarcev, se zato toliko prej oprjel marksizma in tako seveda tudi prej kritično spregledal kmečko stvarnost. Ni je znal olepševati ali zabrisavati in je tudi ni hotel. Kmet je trezen realist, ali Prežihov realizem je še drugače kritičen. Pa tudi njegov naturalizem je daleč od kmečke zadržanosti v teh rečeh in je zanimivo, da se je vnel zanj izobraženec iz mesta, ne pa kmet. Mimogrede bi omenil še dobro pripombo nekdanjih vojakov, da so resnični opisi s fronte, ne pa prezavedno govorjenje junakov Doberdoba — ki se pač da razložiti s pisateljevim idejnim poudarkom.

V zborniku beremo, kako je Prežihov Voranc sprejel popravke Antona Vodnika, ki so res zboljšali njegov jezik. Tam je povedano, da na priliko imovina ni domača beseda, drugje v knjigi pa so že pozabili na to. Če je pisatelj poznal naravo, bi tudi tukaj lahko zavrgli prirodo in pridevnik prirodni, zraven pa še vrsto podobnih slabosti, kakor: je podvzel, pustili smo izdelati primeren fufural, težkoče, predel, obdržali so posestvo... obdelano od njih samih ali pa od družine, doprinesiti, v ostalem (namesto drugače, sicer), ostali (drugi), povratek, protimnenje, slično, neumorno, smoter, lik (lepo število jih je, kakor da je naša literarna znanost zgubila spred oči slovensko podobo in postavo), vodi ljubezen z ženo, ljubavni (danes vendarle zastarelo) motivi, zgodovinsko veren (zvest), okolnosti, vzhičenje (tudi že zastarelo), zapreke, dovršiti križev pot, bodočnost, podvig (drugje že skoraj zginil), tajinstven, proglašitev, ukinitiv, doprinesiti, poreklo, prekinjati, temu ni tako, stvoriti zvezo, pridvignjen(!), smatrati, obratno, zametek, tretiranje, pester, pestrost, pa tudi pejsaž za podobo pokrajine bi lahko mirno pustili hrvaški literarni znanosti. Ne bi smele ostati tudi take šibkosti kakor: brez resona (raison? 348), dramatičnosti trenj (dramatična trenja) pa še ta in oni nerodni in nejasni stavek ali naslov *Moje misli o Samorastnikih*, ker bi dosti bolje stalo samo: *Samorastniki*. Res je, da se loči pisanje od pisanja in da je v boljših obravnavah tako blago redko nasejano. Brez njega in še brez nekaterih prej omenjenih slabosti pa bi bil zbornik še bolj imenitno branje.

Njegovi sodelavci so že tako ž njim opravili nemajhno delo, ki je vredno priznanja, toliko bolj ker bi podobnega od drugih še zlepa ne mogli učakati. Res, da jih je moglo mikati raziskovanje okoli takega pisatelja, kakor je Prežihov Voranc, res je, da se jim je tukaj ponujalo dosti še neobdelanega, pa danes vendarle še precej dostopnega sveta. Ali nekateri so gotovo prav ob teh dognanjih začutili, koliko je še dela tukaj in drugje, in se ne bodo ustavili. Delo za zbornik, ki ga je organizirala urednica, je bilo šola, ki njenega pomena ne moremo prezreti.

Lino Legiša

WILLIAM SHAKESPEARE, HENRIK IV.

Delo je prevedel Matej Bor (Slovenska Matica 1957) in je imelo v gledališču velik uspeh, ne najmanj po zaslugi prevoda. Igralci pravijo, da se dajo Borovi peterostopni jambi gladko govoriti, saj so voljni, prožni in brez trdot. Tudi poslušalci so imeli od igre pravi užitek, ker jim ni bilo treba z muko luščiti pomen iz zapletenih period. Preprost izraz je zares lepa prednost tega prevoda.

Vsekakor je slovenski blanverz z Borom dobil svoj dokončni obraz. Pretežna večina stihov teče po jambski shemi: *In zdaj vojsko bo tréba rãzdeliti*. Vendar bi dosledna raba čistega jamba peljala v dolgočasno enoličnost, včasih razbitje ritma doseže brez primere več: pritegne poslušalčevo pažnjo, ki jo monotonost grozi uspavati, in dá poseben poudarek: *Vôjna ne bó več nož, ki tebe vreže*. Razumljivo je, da se to največkrat zgodi v prvi stopici: *Lástnih otrók in njenih polj ne bo*. — *Sédite, Percy, vrlí moj Vihrač!* — *V hrúšcu in trúšcu bratomornih bitk*. Redkeje nahajamo tako razbitje ritma v ostalih stopicah: *V rešitev nášo pred štírinájst sto léti*. — *Zakáj tá, ki prinésel je novico*. — *Od bojne víhre vés zbit in upéhan*. — Celó spondeji ne zvené neprijetno, kadar izražajo tehtno stvar: *Povejte, kaj je náš svet snoči sklenil!* — *Králj, ki vé dôbro, kaj nam je dolžan*. — *Le nič strahú, náši jim bodo kos*. — *Ko je krájl pálico vrgel vstran*. Sinicezo uporablja Bor dokaj zmerno,

čeprav je spajanje nepogrešljiv pomoček slovenskega blankverza: *Trikrat sta si odpočila, trikrat pila.* — Slovesno se odpovem vsem drugim mistim. — *Da jih darujemo tople in krvave.* Pomanjkljivi verzji so zelo zelo redki: *In z njimi vašo govorico bogatil* (A, III 1; šest stopic!) — *Najžlahntnejša kri, kar je bom našel* (A, V 2; najbrž škratova pomota). — *S svojo kovino prekalil je čete* (B, I 1; pravilen je samo poudarek *prekalil*, potemtakem imamo 4 daktila).

Kdor nima ušesa za tančine govorce, naj se ne loti prevajati tako zahtevno delo, kakršno je Henrik IV. Bor je bil nalogi več kakor kos. Koliko je našel odenkov, od plemenitega, privzdignjenega kraljevega govora pa do nizkega žargona krčmaričinega ali hlapčevega, je mogoče ugotoviti šele po nadrobnem študiju. Saj ima za svoje osebe cel register tonov! Ne govore enako vsi, ki govore v verzih, pa tudi falstaffovščina ima svoje stopnje.

Pesniška mesta kažejo čudovite metafore in sočne primere: *Pogoltna žrela te zemlje ne bodo mazala svojih ustnic več s krvjo lastnih otrok in njenih polj ne bo oral več boj.* — *Ravnal bom res kot kralj, ne več po čudi kot olje gladki, mehki kakor puh.* — *Bistri Severn je brž odšumel tja med drhteče ločje in kodrasto glavo skril v votli breg.* — *Da mi plete bič maščevanja iz mojih lastnih žil.* — *Ne boste več soparni meteor, prikazen groze in oznanjevalec gorja, ki čaka nerojene dni.* — *Cunje tega punta ozaljšate z varljivim lišpom.* — *V njegovih skrinjah pa ženklja praznina in votla revščina.* — *Pa zlezi ti skrivaj v srce častitemu prelatu!* Pravi biser je kraljev monolog o spancu (B, III 1).

O Percyju pravi žena: »Hlastni govor, ta njegova hiba.« Takšnega ga je podal tudi prevod. Percy je nepoetična moška narava, pravi vihrač, ki iz njega kar bruha elementarna strast. Prav tak mu je jezik, tudi če govori v verzu: *Naj se igram zdaj s pužami in tepem z ustnicami? Ah, ne! Nosovi bodo zdaj krvavi.* — *Klobuštranje, da bi iz kože skočil.* — *Rajši grem otepat sir in česen v kakšen mlin.* *Pusti sladko pečene vzkljike pilharjem nedeljskim in baržunastim matronam.* Se teže je s kraljevičem. Pri očetu mu je jezik plemenit in vzvišen, v pogovoru s pivskimi bratci sicer rabi krepke izraze preproste govorce, a slog in skladnja še zmerom izdajata vpliv visoke družbe.

Bor skorajda prebije brez slovanskih izposojenk (ki so sicer tako značilne za jezik naših pesnikov), čeprav bi jih smel rabiti. Našel sem samo tele: *opremljen kakor kralj* (opravljen); *utvara* (slepilo); *si ne utvarjam* (se ne slepim); *zrcalo* (ogledalo); *prisoten* (navzočen); *nečak* (stričnik); *javljam, podel, lebdeti.* S posebnim namenom rabi *smel* poleg *drzen*: *Mlad pa drzen, smel kakor on.* Vidi se, da daje pojmu drug pomenski obseg, saj pravi: *Smelosti pravite predrznost.* V pogovoru s sodnikom poleg onikanja nalašč položi Falstaffu v usta *nujne posle* (= opravke). Tudi prinese Pistol veselo *vest*, vtem ko vsi drugi govore o *novici*. Pistolov jezik je namreč nalašč učeno karikiran.

Sedaj pa k mikrokozmu. Sam ne vem, kdo je v njem bolj užival, ali kraljevič ali Shakespeare ali Bor. Že priimki te vesele družčine, te bratovščine sv. Zmikavta in sorodnikov, so cekina vredni: sir *John Trebušnik*, *John Trlica*, gospa *Putka Tutka*, mojster *Gumpec*, *Škripačeva* kapela, gospa *Furija*, cipa *Dolči Solznodolska*, *Pistol*, natakar *Francl*; zlasti v nepreprekljivem nabornem prizoru sodnik *Puhle* in boter *Molk*, Jurij *Lakota*, *Pezdetov Francl*, *Samson Komar*, stari *Večnik* in naborniki *Plesnivec*, *Senca*, *Bradavica*, *Slabe*, *Bikec* — sama mnogopovedna imena. Seveda si ta gospoda sme privoščiti več kakor pogovorni jezik: mastne kletvice in sočne vzdevke, krepke primere in zgovorne rečenice. O muza, zatisni sramežljiva ušesa, ko se zmerjajo *poba*, *barigla*, *vampež*, *teleban*, *falot tvoje sorte*, *kmetavz*, *kanalja*, *gosenica zajedalska*, *prekleti pesjan*, *prismuk*, *pijandura*, *šleva*, *smrdljivi arnik*, *pilhar*, *pobalin*, *fantalin*, *vatelček krojaški*, *ti fičafajček*, *pohan čuk*, *špiceljček*, *lump*, *barabon*, *pankrt*, *cipa*, *šentmartinska požrtija*. Purist naj se stran obrne, ko sliši z odra *gnada*, *oštarija*, *kiklica*, *kamižola*, *tron*, *pošlatati*, *gavge*, *ohcet*, *korajža*, *špas*, *kompanjon*, *koreta*, *lušno*, *flinta*, *francoska muzika*, *obrajtati*, *koštati*, *kumrn*, *vse od njene branže*, *ja tisti*. Krepki, naravnost iz ljudskega govora so vzeti izrazi *gromozanske laži*, *začopatiti*, *onegaviti*, *rabutati*, *opetnajstiti*, *ojehtana*. Rečenic bi nabral celo rešto: *kaj cvenka v žepu*; *zna pobirati stopinje*; *se bojo vešala šibila* (ti ljudje ne pravijo bodo!); *sir John se ne suši od lakote*; *nas potegnejo iz kaše*; *še podlasci ne roji po glavi toliko muh*; *daj me na derež*

ali na vse natezalnice tega sveta; posušil sem se kakor gambovec čez zimo; popravi svojo fasado (nosl!); ima v sebi srca komaj za buciko; so jim dali vetra; sfašira kot zrezek; na kant priti; kar pritisnite ga; čavsniti po kom; razmigati vojaško spretnost; na kvantarske viže prepevati. Pa tisti čudoviti domislek o škornjih iz narodovega blagra! Pa držijo vodo na slabih potih? Brez skrbi, sama pravica jih je podmazala. Resnično, tu je ostvarjen naš žargon.

Tudi v tej nizki govoricu so tančine. Kadet Poins ne more zatajiti plemenitega rodu, sir John v sili uporablja celo knjižne besede, Pistol govori kar učeno, boter Molk je kmečki očanec, sodnik Puhle po starčevsko gostobeseden. Po svoje je izdelan krčmaričin jezik. Ne mislim samo na napačno rabo tujk (je kolerabična, famelarna, fanatično visok, levopardova glava), marveč na onikanje in podobno. Kar čakal sem, kdaj bom naletel na značilno rabo: *Saj ste se ga pošteno nasrkala*. Tudi besedni red je ljudski: *Da mi v kremplje pade* (ne: pade v kremplje).

Pri ti priložnosti naj omenim Shakespearu tako priljubljene besedne igre. Bor jih je neprisljleno, nekatere prav mojstrsko podal: *Še preden si se zamaknil v molitev, misliš, kako bi kaj zmaknil*. — *Glave si rešimo samo tako, da to oblast postavimo na glavo*. — *Ce Percy je še živ, dobi pač meč v »persi«*. — *Ker se je ostanek tvojega nizozemlja zganil in te spravil še ob zadnje nizozemsko platno*. — *Saj si ves zatekel. Ker sem se zatekel k tebi*. — *Ti si točaj. Gotovo, ker te potočim po tleh*. — *Tako, damski krojač, zdaj si zašit* (morda bi bila še povednejša stara domača beseda šivač). — *S temi križarji napravimo morda križ čez spomine*.

Naj bo hvalnice konec in k redkim pomanjkljivostim! Stava vejice je večkrat osebna, drugačna od norme v SP; A, I 1 *odtod* (se piše narazen); *ognjeno rdeč* (enotno barvo pišemo skupaj); A, II 4 *tri in petdeset* (skupaj); *mojbog* (kot medmet bi res lahko pisali skupaj). Pretekli pogojnik bi moral biti v tehle dveh primerih; A, I 1 *je sel na konja, ne da bi slutil, kakšen bo izid*, A, V 3 *iz Londona sem jo potegnil, ne da bi plačal račun*. Sicer še: A, I 1 *nož, ki tebe vreže*. Prav je *ureže*; zgornja pisava zaradi siniceze ni potrebna. *Odlóžimo za hip! Kvečjemu odlóžimo*. A, I 2 *Znata pobirati stopinje boljše* (prav bolje, ker je prislov). Nasprotno v A, IV 4 *Da popraviš vsaj najhuje* (prav najhuješe). A, I 3 *Objestno se obnašate*. V privzdignjenem govoru rajši se vedete. A, II 3 *Poslej me ne vprašuj več, kam da grem*. Po SP *kam grem*. A, II 4 *Ko kdo drugi*, B, III 2 *Nihče drugi*. Zaimek je *drug*, vrstilni števniki *drugi*. A, III 1 *Izgleđi so lepi*. V privzdignjenem govoru rajši *kar dobro kaže*. *Ko bo pisar gotov. Rajši ko bo pisar končal*. A, IV 3 *Obljublja*. Lepši je nedovršnik *obeta*. A, V 3 *Natvezil si mi*. Od nedoločnika *natvesti* pač samo *natvezel*. *Nečimernost*. SP piše *nečimrnost* in *ničemurnost* (kakor n. pr. *vetrni, oktobrski*). A, V 5 *Trije junaki in en žlahtni grof bi zdajle še živeli*. Mar ne žlahten? Vendar se da oboje zagovarjati. B, I 1 *skrajni čas*. Po SP *skrajnji* vendar je ta oblika včasih prisiljena. B, I 3 *Našopal se je z upi*. Za izbrano govoricu pač ni primerno. B, II 1 *Tako postopati z menoj*. Rajši *ravnati*. B, II 3 *Oči v oči in v neenakem boju*. Breznik je *terjal iz oči v oči*. B, II 4 *Zato ne bom pila več, nego mi prija*. Tale *nego* pri krčmarici?! B, III 2 *botra*. Pač *botrica*. B, IV 3 *Vse ostalo majhno kraljestvo, človek imenovano*. Prav *malo kraljestvo*. B, V 2 *Da vam na laž postavi vse profete*. Na tem mestu pač *preroke*.

Seveda se te in take pomanjkljivosti kar izgube med vrtilinami. Bor je delo izvrstno prevedel, zatorej je naša želja: naj nam da čimprej in čimveč takšnih prevodov!

A. Bajec

LINHARTOVO IZROČILO

Drama Slovenskega narodnega gledališča je pod zgornjim naslovom za 200-letnico Linhartovega rojstva, ki smo jo praznovali ob koncu 1956, izdala okrog 200 strani obsegajočo in bogato ilustrirano knjigo v velikem formatu. Njen namen je prikazati zgodovinski razvoj slovenskega gledališča, ki se sicer kronološko začena že z verskimi igrami v dobi baroka, a idejno temelji na izročilu velikega Slovenca in revolucionarja A. T. Linharta. Knjiga

obsega prispevka dveh znanih gledaliških strokovnjakov, krajši esej prof. dr. Franceta Koblarja in daljšo študijo prof. Filipa Kalana, le-to pa dopolnjuje izbor kronoloških podatkov istega avtorja.

Dr. Koblar sintetično skicira razvoj naše dramatike: označuje Linharta za svetovljanskega in domačnostnega komediografa z napredno miselnostjo: za njim ugotavlja sto let dramskih poskusov, ki so ustrezali zgolj narodno-obrambnim potrebam našega meščanstva; šele Cankar je s svojo moderno družbeno kritično in psihološko dramo Slovincem utemeljil sodobno dramatiko. Po prvi vojni se je naša odrska književnost razvijala najprej v smeri poduhovljenega ekspresionizma (Leskovec, Grum), nato pa, v tridesetih letih, v smislu novega družbenega realizma (Brnčić, F. Kozak, Krefc); po 1945 pa so se pisatelji lotevali tematike okupacijskih grozot in osvobodilnega boja ter povojnih socialnih teženj in kriz (Bor, Miheličeva, Potrč). Po Koblarjevi sodbi odrski tekst življenja z vsemi njegovimi organskimi družbenimi spremembami ne sme vulgarizirati, ampak mora gledalca nenehno vznemirjati, osveščati in očiščevati.

Filip Kalan temperamentno, izčrpno in dokumentarično razpravlja predvsem o rasti naše gledališke kulture, o njeni organizaciji in posredovalcih, igralcih in režiserjih. Naše najstarejše gledališče od 1657 dalje, baročno, Linhartovo, Drabosnjakovo in čitalniško meščansko, je bilo vseskozi plod amaterskih prizadevanj. Z vselitvijo v novo stavbo današnje Opere 1892 se začena doba profesionalnega gledališča, ki ga je pa še vedno upravljalo Dramatično društvo in mu je bil pedagoški vodja Ign. Borštnik. V poslednji dobi, po uprizoritvi Tugomera 1919 v stavbi Drame, pa se naša odrska umetnost iz romantične domačnosti naglo povzpne h kvaliteti in se tako evropeizira. K njenemu visokemu dvigu so v času med obema vojnama pripomogli zlasti: ubran igralski ansambel z evropsko šolanima prvakoma Marijo Vero in Ivanom Levarjem; vrsta razgledanih in invencioznih, večinoma neorealistično usmerjenih režiserjev z Br. Gavello na čelu; široka in kvalitetna repertoarna politika umetniškega vodstva, ki so jo omogočali tudi novi prevodi Župančičevi, Vidmarjevi in Albrehtovi; skrb dramaturgov za kultiviran in enoten odrski jezik pri vseh igralcih. Po Kalanovem mnenju je kvaliteta našega osrednjega dramskega gledališča po osvoboditvi še znatno zrasla in dosegla višek in mednarodno priznanje z uprizoritvijo Hlapcev v Parizu.

Zelo poučni so tudi dodani kronološki podatki iz naše gledališke zgodovine, zlasti zato, ker iz njih zvemo za repertoar v posameznih dobah, in sicer kar zadeva domače in tuje avtorje. V Cankarjevem času so bili n. pr. v ospredju nemški in skandinavski naturalisti, začeli pa smo tedaj uprizarjati tudi Shakespeara, ki je doživel, v veliki meri po zaslugi mojstrskih Župančičevih prevodov, svoj zlati vek na naših odrskih deskah med obema vojnama. Poleg njega so med 1919 in 1941 dominirali Molière, Ibsen, Strindberg, klasiki ruskega realizma, Shaw in Pirandello, od Srbov in Hrvatov pa najpogostejše Nušič, Begović in Krleža, ta v mojstrski Gavellovi režiji. Po osvoboditvi repertoar, kar zadeva tuja dela, obsega predvsem ruske in sovjetske pisatelje, sodobno ameriško (Miller) in francosko dramo ter špansko klasiko in moderno. — Vsebinsko polne so v knjigi tudi slike, katerih izvirnike hranijo gledališki muzeji in arhivi ter ponazarjajo razne rokopise in dokumente, pisatelje in režiserje, igralce v raznih vlogah, prizore ter osnutke za sceno.

Koblarjev esej o razvoju naše dramske književnosti je, kakor je sicer problemsko zaokrožen in izredno tehten, po obsegu odločno preskromen in v tem pogledu ni v pravem razmerju z dosti obširno Kalanovo študijo, ki tematično z njim marsikje sovpada. Dramska književnost in gledališka umetnost terjata enako obširne in izčrpne obdelave, saj brez literarnih tekstov tudi odrskih kreacij te vrste ne more biti, v naši knjigi pa imamo vse igralce in režiserje (razen mlajših) podrobno označene, prav tako tudi organizacijsko rast našega osrednjega gledališča, medtem ko so dramski pisatelji in književnost (kamor sodijo seveda tudi vrhunski dosežki v prevodih) z izjemo loškega pasijona, Linharta in Cankarja zajeti le v glavni tok razvoja. Zato bi želeli, da bi poleg Kalanove študije o slovenski gledališki umetnosti dobili čimprej tudi popolno zgodovino naše dramske književnosti v obsegu, kakršnega ima Koblarjeva odlična, a nedokončana Slovenska drama v Klasju. — Čeprav

sem samo laičen, toda dolgoleten ljubitelj umetniškega življenja ljubljanske Drame, ne morem docela soglašati z mnenjem prof. Kalana, da se je naše osrednje gledališče še posebno visoko povzpelo po letu 1945, kajti evropsko raven, ki jo danes nesporno zavzema, je v polni meri kazalo že v tridesetih letih pred vojno, ko je imelo morda tudi nekoliko širši repertoar. S kakšnim vznemirljivim užitkom smo tedaj, kot revni študentje, nagneten na dijaškem ali galerijskem stojišču, spremljali Šestove, Debevčeve, Kreftove, Stupičeve in Gavellove interpretacije domačih in tujih del, ki so sicer dostikrat razodevale različno pojmovanje življenja in stilni prijem, a so vsaka po svoje pričale o visoki, evropski stopnji naše Drame. Pač pa do kraja drži avtorjeva trditev, da so se po osvoboditvi za naše gledališče najboljše gmotne razmere, da smo na novo dobili Akademijo za igralsko umetnost in z njo dragocene možnosti za pedagoško in znanstveno delo ter da se je razširila mreža poklicnih gledališč, čeprav so bila nekatera izmed njih medtem že tudi zaprta. — Tudi z obliko knjige nisem povsem zadovoljen: zunanja oprema me preveč spominja na koledarje, klišeji so ponekod hudo zamazani ali preočitno retuširani, za Linhartovi igri (in to le v Smoletovem zapisu) je preveč faksimilov, posnetki iz loškega pasijona pa so povrh še tako drobnceni, da so sploh nečitljivi. Te oblikovno tehnične pomanjkljivosti in nesorazmerni obseg obeh prispevkov dajejo publikaciji vse preveč značaj jubilejnega zbornika, s katerim smo zamudili lepo priložnost, da bi že danes imeli v rokah reprezentativno izdajo zgodovinske monografije o našem dramskem gledališču. — Jezikovno je knjiga v redu, le izraz »stvarilnost«, ki ga pogosto uporablja Kalan, bi po svojem občutju rajši zamenjal z že ustaljeno »ustvarjalnostjo«. Zaključek 26. poglavja na str. 102 se mi zaradi samohvale zdi manj simpatičen, urednikova fotografija na koncu knjige pa teatralična.

Kljub navedenim pomanjkljivostim je namreč knjiga Linhartovo izročilo pridobitev, ki smo je lahko le veseli, saj podobne Slovenci doslej nismo imeli. Zato bodo s pridom segali po njej vsi, ki jim je pri srcu rast slovenskega gledališča, iz nje bodo črpali avtentične informacije tudi v tujini, kjer se naša odrska umetnost vse bolj uveljavlja (obema prispevkoma so dodani zajetni povzetki v francoščini, ruščini in angleščini). Knjiga bo končno v obilju posredovala nujno potrebno znanje s svojega področja tudi našim slavistom, znanstvenikom in šolnikom, zato jo najtopleje priporočamo.

Joža Mahnič

Zapiski

PROBLEMI SODOBNE LITERARNE ZGODOVINE

Kdorkoli se danes resno ukvarja z raziskovanjem in razlago literature, ne more več mimo dejstva, ki tudi pri nas postaja bolj in bolj osrednja nujnost te vede: da je namreč poleg skrbnega poznavanja historičnega, biografskega ter tekstnega gradiva smotrnemu raziskovalcu neizogibno potreben tudi globlji literarnozgodovinski in metodološki koncept. Da mu je potreben osnovni usmerjalni vidik, ki z ustreznim postopkom to gradivo tudi izbira, ga spravlja v višje smiselne zveze in v čimbolj dognana idejna ter estetska razmerja.

Če je prvo, v glavnem zbirateljsko in zgodovinsko opisno opravilo osnovna nujnost literarne znanosti, pa je drugo njen pglavitni namen. Torej ne gre za dve smeri, temveč le za dve stopnji iste vede. Da sta obe stopnji literarne zgodovine tudi v nekem obveznem zaporedju — tako v razvoju stroke kakor v raziskovalnem postopku — je res, toda ne popolnoma. Vemo, da je n. pr. Levstik vneto zbiral dragoceno gradivo o Prešernu, da pa je Stritar hkrati in mimo napisal še bolj dragoceno študijo o njem, napisal celo s pripombo, da so pravo Prešernovo življenje njegove poezije.

Toda kakor bi vsaka višja, ustvarjalna literarna znanost brez zadostnega upoštevanja stvarnih dejstev zašla na tvegana pota, tako je potrebno pripom-

niti, da še tako vestno in dobronamerno zbiranje in opisovanje podatkov, ki v svojem početju ne bi imelo koncepta, kaj lahko vodi v absurd. Tisto, kar daje smisel eni kot drugi stopnji dela, je koncept, je teoretični in metodološki fundament.

Ta pa seveda nikoli ne more biti samo zadeva kvantitativne teoretične izobrazbe, temveč izhaja iz globlje idejne strukture raziskovalca in samega časa. Tako je lahko razumeti, da se še posebej v zadnjih nekaj letih tudi pri nas, predvsem pri generaciji, ki je začela delati v povojnem času, tako ali drugače opažajo nemirna tipanja in prizadevanja, ki naj bi privedla do novih, morda trdnejših, zanesljiveje izdelanih in razsežnejših teoretičnih izhodišč. Čim večja je dinamika časa in čim naglejše je preobračanje vrednot, tem bolj človek teži po jasni, globlje osveščeni opredelitvi. Če so se ta iskanja doslej pri večini razvijala nekako bolj v negacijo kot v neposredno konstruktivno dejavnost, je to razumljivo in skorajda naravno. Treba je najprej spoznati, kaj je narobe, da se človek prebije do tistega, kar je prav.

Stvari so menda splošno znane, pa tudi povedane niso prvič. Ponovil sem jih samo zato, da utemeljim glavni namen pričujočega sestavka: namreč poročila o delu, ki se iz podobnih izhodišč in teženj loteva kritičnega pretresa glavnih literarnozgodovinskih in metodoloških prizadevanj, ki so v povojnih letih zajela velik del Evrope in deloma tudi Amerike. Pripomniti je treba, da obravnavano delo ni v vseh pogledih zgledno; avtorjev koncept je n. pr. precej eklektičen in idejno nekoliko neizrazit. Vendar se mi zdi informacija o njem koristna iz več razlogov. Prvič zato, ker nam daje sorazmerno nazoren pregled, kaj se je v zadnjem času dogajalo v literarni zgodovini po svetu, ki nam ni bil posebno dostopen. Drugič pa zato, ker načena množico stvarnih metodoloških problemov, s katerimi se mora soočiti tudi naša znanost.

Delo ima naslov *Strömungen und Strebungen der modernen Literaturwissenschaft*, napisal ga je Erik Lunding, docent aarhuske univerze, izšlo je v zbirki njenih publikacij Acta Jutlandica v Københavnu 1952.

Informacijo, tu in tam kritično, bom skušal problemsko strniti in se omejiti na bistveno.

Ekzistenčna problematika literarne vede. V nekem predavanju v Amsterdamu je Emil Staiger takole označil paradoksalno situacijo literarne vede: »Z literarno znanostjo je čudna reč. Kdor se z njo ukvarja, zgreši ali znanost ali literaturo.«

Lunding skuša najti pot, ki naj bi združevala in rešila oboje. Prizadeva si najti tak način proučevanja literature, ki bi ustrezal njeni posebni naravi, namreč njeni prepletenosti racionalnega in iracionalnega, razločljivega in nedostopnega. Zato najprej odločno zavrača vse take smeri, ki ne upoštevajo te njene narave.

Najprej gre za nevarnost nesmotrnega intelektualnega razkroja umetniške resničnosti umetnine. To se najčesteje dogaja na dva načina. V deželah, kjer je pozitivizem še močno živ, so zlasti znani tiste vrste »atentati na umetniško resničnost«, ki jo razkroje na posamezne izolirane elemente in te nato projicirajo v stvarno resničnost. Po opravljenem delu ostanejo le še komentirane ruševine nekdanjega umetniškega dela. Drugi, tudi precej pogosten postopek, ki ne ustreza naravi predmeta, je tako imenovano prozaično parafraziranje umetnine. Medtem ko miselna vsebina pri takem opravlilu lahko ostane še nepoškodovana, se izgube n. pr. pri liriki prav njene prvinske vrednote.

V iracionalno usmerjenih časih je nevarnost intelektualiziranega razpuščanja poezije manjša. V dobi impresionizma so z močnim vživljanjem v dela in s slikovitim, prefinjenim slogom skrbeli za to, da so umetnino rešili, kolikor seveda ni šlo za premočno subjektiviziranje. Umetniško nadarjeni Friedrich Gundolf je mojstrsko prikazal velika dela nemške poezije. Toda vsa ta »posredovalna umetnost«, bogata duhovitih in asociativno iznajdljivih prikazov, ni mogla in ne more zadoščati znanosti. Iracionalni posegi so potrebni, toda biti morajo zelo previdni in so samo do neke mere lahko znanstveno odgovorni.

Izhodišče Lundingovega literarno znanstvenega nazora je torej mnenje, da je bistvena posebnost literarne umetnine prepletanje njenih racionalnih in iracionalnih prvin in da je zato tudi v literarni znanosti nujen sintetičen

postopek, ki naj bi prodril v obe sferi, a vendarle ostal na trdnem področju znanosti. Samo tam, kjer se tipalke prefinjenega občutka družijo z ostrino urejenega pojmovnega mišljenja, lahko pride do globljih spoznanj.

Dodaja še misel o mejah znanstvenega spoznanja poezije. Sprejema staro in znano načelo, da učinek n. pr. pesnitve ni samo v tem, da nekaj pove, temveč čisto tudi v tistem, kar samo nakazuje ali sploh zamolči. Domišljija bralca je mnogokrat dejavna prav zato, ker so konture zabrisane. Toda čeprav so zadnje globine pesniške umetnine nekako nedostopne, vendar izpopolnjena in bogata metoda omogoča vedno globlji prodor proti vsebinskemu ter oblikovnemu dnu poezije. Tudi kar zadeva obliko, so namreč zelo bistvene plasti racionalno dojemljive in izkustveno dostopne. Avtor zaupa v uspeh fenomenološko analitične metode.

Ta dokaj splošna izhodišča so v kasnejših poglavjih bolj opredeljena.

Tradicija in revolucija v literarni znanosti. Lunding se dodobra zaveda, kako močno prispeva metodološka osveščenost k temu, da se pokažejo novi, še nesluteni problemi.

Zelo nazorno poteka proces takega osveščanja v nemški literarni zgodovini zadnjih petdeset let, seveda z zastojem v obdobju nacističnega režima, ki je zavrnil znanstvena prizadevanja in jih skušal preusmeriti v propagando.

Ob prelomu stoletja so se raziskovalci nemške književnosti še tako rekoč v celoti posvečali neutrudnemu in kar občudovanja vrednemu nabiranju gradiva. Kot marljivi rudarji so spravljali iz rovov preteklosti na dan vedno več in več podatkov (*»tatsachenfreudige Generation«*). Za takratno generacijo je bilo kopičenje gradiva že samo po sebi zadostno opravičilo početja. Vprašanja o smislu zbiranja, o posebni naravi besedne umetnosti, o globljih idejnih odnosih reči jih niso motila ne vznemirjala. Pač pa so v naslednjih desetletjih prišle spremembe, ki so popolnoma preoblikovale miselnost in izraz nemške literarne znanosti. Postala je pravo bojišče teoretičnih razpravljanj. Tako je razvojna krivulja vede vztrajno rasla: od teoretično brezskrbnega spoznavnega optimizma v začetku stoletja pa do globokih spoznanj, a hkrati hudih kriz in zablod, sredi katerih tiči danes.

S posebno pozornostjo se avtorjev pogled zaobrne tudi v skandinavske dežele. Tam ugotavlja zanimivo razliko med stanjem lingvistike in literarne zgodovine. Medtem ko je jezikoslovje napravilo tolikšen razvoj, da skorajda izgublja stik s tradicijo, so se v literarni znanosti pokazali komajda zaznavni nastavki k problemski razjasnitvi njenih teoretičnih osnov. Ohlapnost v sistematiki obravnave, pomanjkanje trdnih metodoloških prijemov, porušenje meja med znanostjo in esejistiko, vse to označuje tamkajšnje stanje, stanje, ki se mu pravi: pomanjkanje teoretičnega fundamenta, brez katerega znanost šira.

Se posebej usodni pa se mu na Skandinavskem zde nekateri poskusi, ki si prizadevajo to znanstveno disciplino obdržati na zastarelih nacionalnih tradicijah in se tako odtegniti dolžnosti neizogibnega razmaha v internacionalno smer, odtegniti splošnemu evropskemu pogovoru o poteh in ciljih literarne zgodovine. Take samovšečne težnje so posebno očitne na področju stilnih raziskav. Zato mora metodologija razširiti svojo orientacijo na čimveč literatur in literarnih ved. Nova spoznanja so precej odvisna od izdelanosti in prefinjenosti metodičnih sredstev.

Zahteva po trdnem teoretičnem fundametu, odprava narodnostne zaprtosti in nenehni stik z mednarodnimi prizadevanji v areni metodoloških iskanj — so osnove Lundingove postavke, ki se temperamentno ponavljajo skozi vso knjigo.

Napotek, ki ne bi bil čisto odveč tudi znatnemu delu slovenske literarne zgodovine. Čeprav nas lahko optimistično pomirja pomembno dejstvo, da je posebno v najnovejšem obdobju našim vodilnim znanstvenikom s teoretičnim poukom na univerzi in s publikacijsko ter predavateljsko dejavnostjo v tujini uspelo slovensko literarnozgodovinsko problematiko vključiti tudi v zahodno-evropski znanstveni svet.

Pregraje in meje. Sproščenemu mednarodnemu sodelovanju je napoti cela vrsta ovir.

Na Švedskem n. pr. tuje literature nimajo niti ene stolice (?). Pozitivistična tradicija docela drži svoje pozicije. Teoretični in metodološki pro-

blemi raziskovalce le malo vznemirjajo. Na Norveškem je organizacija humanističnih ved ugodnejša, prelom s pozitivizmom opravljen, literarna zgodovina se je osvobodila naravoslovnega mišljenja. Toda vse, kar nastopa pod imenom »sintetična metoda«, ni vredno posnemanja. Gre za drug ekstrem, ki ga Lunding odločno zavrača. Prevladuje namreč crocejanska novoidealistična smer, ki umetnika in njegovo delo docela trga iz časa in prostora ter zagovarja popolno avtonomnost poezije. Z objektivno literarno znanostjo ta protizgodovinski, individualistični duhovni aristokratizem ni združljiv. Avtor se pridružuje Sigmundu Skardu, ki se nagiblje k združitvi anglosaške, zgodovinski stvarnosti zveste smeri in herderjanske idejne sinteze. Holandska literarna zgodovina je našla neko harmonično zlitje v upoštevanju snovi in idejne abstrakcije. Ugodno učinkuje tudi dejstvo, da so holandski raziskovalci mojstri v umetnosti pojmovnih formulacij, ne da bi pri tem — kot pogosto Nemci — zašli v zmedo metafizičnih abstrakcij. V Avstriji, kjer mnogi učenjaki, kot meni avtor, nimajo ušes za nova gesla, je konservativnost precej močna. Njihovo delo raste, čeprav na različnih stopnjah, iz pozitivistične dediščine. Tem znanstvenikom so življenjepisna dejstva odločno najvažnejša. Moči za idejno polne sinteze pri njih zaman iščemo.

Posebno močan poudarek daje Lunding kritičnemu soočenju francoske in nemške znanosti.

Medtem ko se je v Franciji primerjalna literarna veda utrdila že v dobi pozitivizma in ji je vse do danes — kljub hudim duhovnim pretresom dvajsetega stoletja — uspelo brez bistvenih sprememb nadaljevati nekoč formulirano metodo, je usoda te smeri v Nemčiji docela drugačna. Saj je bil še Max Koch, ob prelomu stoletja vodilni nemški komparativist, izrazit nacionalist. Toda kot Nemci niso mogli najti pravega stika s komparativno metodo, tako tudi Francozi nikakor niso mogli najti poti do tistih pridobitev, ki jih je v dvajsetem stoletju ustvarila nemška »idejna« zgodovina, tako imenovana Geistesgeschichte s svojo izrazito duhovno dinamiko in sintetičnostjo. Zato francoska »littérature comparée« in nemška »geistesgeschichtliche Forschung« še vedno živita druga mimo druge. Tako med obema, skoraj istočasno osnovanima revijama, Revue de littérature comparée in pa Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte zija globok prepad. Lunding se zavzema za zблиžanje obeh smeri, za srečanje brez predsodkov in za plodno sintezo. Kot je prišlo do srečanja nemške in anglosaške vede, tako upa, da bo nekoč prišlo tudi do tega sožitja, do simbioze racionalnega in iracionalnega, induktivnega in deduktivnega, psihološkega ter filozofskega. Možnosti posredovanja in zlitja se posebno ugodno oblikujejo v manjših deželah, kot kaže primer Holandije.

Znani züriški profesor in teoretik Max Wehrli je v svojem poročilu Allgemeine Literaturwissenschaft (1951) ostro obsodil tisti del nemških literarnoteoretičnih prizadevanj, ki so služila razizmu. V Lundingu je našel odločnega zaveznika. Vendarle je Wehrli ugotovil, da je nemška germanistika (in poleg nje švicarska) kljub premoru ostala področje, kjer so razpravljanja o temeljnih vprašanih literarne vede najbolj živa. Čeprav, kot bomo videli kasneje, tudi Lunding posveča največ pozornosti nemškemu prostoru, vendarle švicarskega avtorja nekoliko popravlja. Ugotavlja namreč, da so se teoretična prizadevanja v zadnjem času znatno razširila tudi po drugih delih Evrope in segla prav tako v ameriško znanost. Zato vodilna vloga nemške vede na tem področju ni več tako neizpodbitna. Se več. Nenemška dela imajo prednost v tem, da v njih ni tistega abstraktnega zagona v metafizično in da so tudi izrazno mnogo stvarnejša, skratka, da so bliže harmoničnemu zlitju ideje in izkustva, abstraktnega in konkretnega.

Proces mednarodne izmenjave dragocenih pridobitev splošne literarne vede je v začetnem obdobju. Težnje po absolutizaciji nacionalnih navad v načinu raziskovanja in izražanja so še tako močne, da sodelovanja na tem področju še zdaleč ne moremo primerjati s stanjem v drugih znanostih. Babilonsko zmedo metod in terminologij bi bilo treba spremeniti v jezik medsebojnega razumevanja. Lunding priporoča ustanovitev posebnega mednarodnega glasila za splošna vprašanja literarne vede. Nadaljevalo naj bi skromne začetke nekdanje, na Madžarskem od leta 1938 izhajajoče revije Helicon.

Lundingova teza o mednarodnem zблиžanju in izmenjavi metodoloških dognanj je nedvomno izven debate. Mislim, da avtor ne izključuje dejstva, da bodo literarne zgodovine kljub zблиžanju ohranile nujen in navsezadnje potreben del zvrstnosti, ki izhaja iz socialnih, idejnih in psiholoških posebnosti njihovega predmeta. Saj celo tak teoretik, kot je Emil Staiger, v svoji poetiki priznava, da so njegova spoznanja zgrajena na nemški in antični literaturi in zato morda ne bodo docela ustrezala drugim književnostim. Gotovo pa je znatna pomanjkljivost oziroma nedoslednost Lundingovih izvajanj to, da nikjer ne upošteva znanstvenih prizadevanj slavističnega oziroma sploh vzhodnoevropskega sveta. Treba bi bilo načeti vprašanje trajnega sodelovanja germanistike, romanistike in slavistike.

Pota in zmote moderne nemške literarne znanosti. Kljub temu da Lunding v svojem sintetičnem iskanju teoretičnih osnov skuša upoštevati čim širši krog zahodnoevropskih in ameriških prizadevanj, je težišče njegovih razpravljanj vendarle usmerjeno na nemška tla, kjer se problemi menda res kažejo v najbolj ekstremnih oblikah. Njegov odnos do stvari je izredno kritičen, do nekdanjih nacističnih fenomenov pa naravnost bojevit.

Najmočnejši razcvet je nemška literarna veda doživljala med leti 1926 do 1933, in sicer še pod sunki ekspresionističnega Sturm und Dranga. Kdor bi se hotel poučiti o metodah in smereh, bo našel kopico del, med katerimi obrača naš avtor največ pozornosti dvema knjigama: Oskar Benda, *Der gegenwärtige Stand der deutschen Literaturwissenschaft* (1928); Franz Schulz, *Das Schicksal der deutschen Literaturgeschichte* (1929). V obdobju nacističnega režima sledi upad in v veliki, čeprav ne popolni meri podreditev uradnim ideološkim zahtevam. Pomembnejše je delo Juliusa Petersena, *Die Wissenschaft von der Dichtung* (1939). Petersen ni zavrgel dediščine prejšnjih raziskovalcev, temveč je skrbno kategoriziral vse poglede, teze in teorije. Pač pa moti izrazito mehaničen postopek. Po drugi svetovni vojni je tovrstno raziskovanje nekako odpovedalo. Sintetične obravnave teorij, ki bi zajele celotni razvoj od Schererja dalje, ni. Nastajajo predvsem posamezne, težno priostrene razprave. Lunding pogreša pravega odnosa do preteklosti sploh. Kljub močnejšemu kritičnemu samoosveščanju, ki je nastopilo po letu 1945, so namreč na Nemškem še vedno znanstveniki, ki skušajo dvoriti faustovsko individualističnemu zagonu v neznanu. Za seboj podirajo vse mostove, ne da bi pomislili, kako dragocena dediščina gre lahko po zlu. Lundingovo stališče je drugačno: literarna znanost naj bi našla stik s pozitivno predvojno tradicijo. Naslonila naj bi se na tradicijo idejne literarne zgodovine (*Geistesgeschichte*), in sicer na njeno poznejše obdobje, ki ni vezano na svetovnonazorsko idealistični koncept, temveč je »poduhovaljeno realistično«. Tako, ki pri obravnavi pojavov išče od stvarnega k idejnemu.

Avtorjev svetovnonazorski indiferentizem in eklekticizem učinkuje na nas nekoliko medlo. Vendarle je treba priznati, da je njegova odločno realistična kritika, s katero se zatem loti podrobnega pregleda najnovejših metod, pozitivna in tudi za nas poučna.

Ob čisto stvarnih primerih iz nemške literature »znanosti« najprej obračuna s celo vrsto negativnih skrajnosti. Ne bo odveč, če nekatere naštejemo.

Odločno zavrača enostransko patološko psihološko obravnavanje literarnih ustvarjalcev. Za neznanstveno označuje tudi tako idejno ali stilistično interpretacijo del, ki temelji na zgolj čustvenih vtisih, ki je samo impresivno, razpoložensko odsevanje vsebine in nič več. Razlaga duhovne vsebine mora biti pojmovno izostrena, razlaga sloga vedno podprta s stvarno, podrobno jezikovno analizo. Po drugi strani pa v literarno zgodovino vdirajo tudi izvenznanstvena merila druge vrste: idejna nasilja različnih meščanskih, predvsem klerikalnih teženj, ki z ideološkim oznanjevanjem skušajo »prirejati« in si podrejati zgodovinsko stvarnost. Končno tudi kakršnokoli čaščenje ni združljivo s »sveto treznostjo znanosti, ki je brez predsodkov«.

Nemirno iskanje, vročično tipanje po novih, odrešujočih teorijah in nervozna naglica, ki so splošen pojav časa, vse to je privedlo do prikazni, ki tudi pri nas niso čisto neznane. Najbolj otipljiva je zmeda pojmov in površna raba izrazov. Potrebno bi bilo, da duhovne procese preteklosti danes dojamemo in formuliramo izraziteje ter ostreje kot prej. Besedni pomen vsakega pojma,

ki ga uporabljamo, bi moral vzdržati tudi najstrožjo jezikovno in zgodovinsko analizo. Filološka kritika ima vso pravico, da neusmiljeno raztrga vsako lahkotno ali površno miselno prejo. Druga in huda slabost je površnost pri poznavanju in obdelavi gradiva. Tretja je nedoslednost, nasprotje med teorijo in prakso, načeli in izvedbo. (Konec prihodnjic.)

Boris Paternu

VINOORSKI, GORA IN GORNIK

Prava uganka je, kako je prišel zgodovinar slovenskega ljudskega prava *Metod Dolenc* do tega, da je bajè Fran Levstik avtor prilastka *vinogorski*. Levstik je le nemškega zgodovinarja Petra Radicsa poučil, da nemški *Bergrechtsbüchel* (Gorske bukve) ni rudarski, temveč *vinogradski zakon*. S pozivom na Levstikov Nauk slovenskim županom je tudi Pleteršnik registriral termin *vinogradski zakon* v pomenu die Weingartenordnung. Dolenc pač ni bral Levstikove razlage. Toda tudi pri V. Oblaku, na čigar študijo Starejši slovenski teksti (LMS 1889, 179) se pisatelj izrečno sklicuje, ni nikjer pridevnika *vinogorski*, marveč le pridevnik *vinogradski*. Ne le Oblak in Levstik, ampak tudi zgodovinar I. Vrhovec, ki je prvi pisal o gorskem pravu (Gorski zakon in gorske pravde, IMK 1897, 37 sl.), in vobče vsi starejši pisatelji so pridevnik *vinogradski* istovetili s pridevnikom *gorski*, ker jim še ni bila jasna razlika, ki vlada v gorski organizaciji med pojmom *vinograd* in *gora*. Šele ko so se pisatelji zavedeli, da je treba rečena dva termina razločevati, je prišlo do tega, da se pridevnik *vinogradski* rabi zdaj pretežno v področju agrarne tehnike, pridevnik *gorski* pa v pravnem izrazoslovju.

Za razliko od primorskih vinogradov, ki so s svojimi ravninskimi legami predmet individualnega lastništva, se je gorsko vinogradstvo vzhodnega in južnega dela slovenskega ozemlja razprostiralo po *gorah* (*vrhéh*), se pravi po goratih prostorih, ki so bili terensko, včasih celo kar zemljepisno ločeni od ostale kmetijstvu namenjene zemlje gosposčin in strnjeni v posebne, dobro organizirane gospodarsko-družbene skupnosti. V slovenskih virih gorskega prava se imenuje tako združenje vseskozi *gorščina* in šele od 17. stoletja dalje se mimo te glavne označbe pojavlja tudi ime *sogorščina*. Gora (vrh) je redno obsegala eno, izjemoma pa tudi več gorščin, ki so za njih upravo veljali gorski pravni običaji, subsidiarno pa določbe Gorskih bukev iz leta 1543 (gorski členi). Gora je bila zaradi svoje zapletene organizacijske zasnove izločena iz neposredne gosposčinske vlade in prepuščena skupnosti podložnih vinogradnikov, da so se ti sami, seveda pod nadzorstvom gosposke, ukvarjali z vsemi skupnimi zadevami, ki so se nanašale na goro.

Gora je obstajala iz *gornih delcev*. Delec se je imenoval kratko *vinograd* ali *nograd*, čeprav je obsegal tudi gorne koloseke, travnike in njive, kolikor so te parcele pripadale vinogradu kot njega pritikline. S trto zasajena tla vinograda so se razprostirala od vzglavja, kjer je po slемуnu držala skozi goro glavna vozna pot, dol do vnožja v obliki rebraste, čedalje širše plase, ki je ob obeh straneh mejila na sosedske vinograde. Podložni kmet je bil užitni lastnik vinograda, gorski gospod pa vrhovni lastnik cele gore.

Iz osnovne besede gora izhajata pridevnika *gorski* in *goren*. Prvemu pripisujemo splošen značaj (n. pr. gorsko pravo, gorski gospod, gorska pravda), drugi pa se zmerom nanaša na posamezno, največkrat konkretno označeno goro (gorni pravilnik, gorni vpisnik, gorni župan, dalje gorna [davščina], gornica, gorno ipd.). Nekateri slovenski teksti poznajo še pridevnika *sogorski* in *sogoren*, le da razlikovanje ni čisto dosledno izvedeno.

Prilastkov, da se z njimi izrazi gorska lastnost, je bilo torej nič koliko. Kljub temu je Metod Dolenc v svojih spisih čedalje raje uporabljal novinko *vinogorski*, ki jo je napravil na podlagi hrvaške soznačnice za vinograd *vinogora*. Nova beseda se mu je menda zato zdela imenitna, ker jo je uporabljal kot pendant svojemu enako priljubljenemu pridevniku *vinodolski* (Vinodolski zakon!). Zaradi dozdevnega Levstikovega avtorstva se je nepotrebni neologizem hitro prijel in v pravnem izrazoslovju tako udomačil, da bo zdaj vdrl v leposlovje. Kult, ki se posveča tej novinki, je neverjetno velik. Najvažnejše zloženke so *vinogorsko pravo*, *vinogorski zakon* — to so! Gorske

bukve, *vinogorski zbor* — to je gorska pravda, *vinogorska občina* in *vinogorsko občestvo* — to je gorščina, *vinogorska institucija* — to je gorska ureditev, *vinogorski okoliš*, *vinogorska zemlja*, *vinogorske gorice* in celo *vinogorske gorice*, ki spadajo pod *gorsko palico* — vse sami izrazi, ki naj bi zamenjali — goro! Značilno je, kako je Dolenc zametal edino pravilni strokovni izraz *gora*, ne da bi bil zanj imel kako dobro nadomestilo.

Analičen pregled doslej objavljenih slovenskih virov gorskega prava od 16. do 19. stoletja je pokazal: 1. da se gorska organizacijska osnova nižjega reda stalno imenuje le *vinograd* ali *nograd* — in da stoji tema izrazoma ob strani vzhodnoštajerska (pomurska) soznačnica *gorice*, medtem ko izrazov *gorica* in *vinska gorica* ni zaslediti v nobeni slovenski priredbi gorskih členov; 2. da je gorski organizacijski osnovi višjega reda ime *gora*, ki ji stoji ob strani izraz *vrh*, ta pa je v tako imenovani Prekmurski priredbi gorskih členov, izdani za Nedeljski vrh, spodrinil *goro* kar do kraja; 3. da se ponavlja v starejših tekstih mimo termina *gora* kot nje soznačnica besede *gorščina*, ki je prvotno pomenjala družbeno ureditev gore, pa je privzela po metonimiji še pomen stvarne organizacijske osnove višjega reda, kakor je narobe tudi termin *gora* postal soznačen terminu *gorščina*, skratka, obe besedi sta se rabili v starih virih izmenoma v obeh pomenih, kolikor pa se v njih raba besede *gora* množi na škodo besede *gorščina*, gre za važno okoliščino! in eno glavnih sodil za določanje starosti slovenskih tekstov.

Prvotni pomen termina *gornik* je vinogradnik, der Weinbauer, vinitor. V tem še zdaj veljavnem pomenu je ta termin evidentiran v večini slovenskih slovarjev. Viri gorskega prava še ne poznajo besede *vinogradnik*, pač pa besedo *vinogradar*, ki jo s pozivom na Andreja Reclja navaja Pleteršnik. Toda *vinogradar* ne pomeni podložnega *nagornika* ali *perkholda* (Berghold, v kasnejši dobi tudi *perkgnoss* = Berggenosse), marveč svobodnega zakupnika vinograda, v nemških virih imenovanega *paumann* (Baumann). Teksti slovenskih priredb gorskih členov hranijo dokaze, da se je podložni užitni lastnik gornega delca prvotno imenoval *gornik* in da je ime *sogornik* stopilo na njegovo mesto šele med 12. in 14. stoletjem. V tekstih do zdaj objavljenih desetih priredb gorskih členov je v celoti osem mest, ki jih moremo imeti za spomine na staro dobo, ko naziv *sogornik* v pomenu *perkhold* še ni bil recipiran. Na vseh osmih mestih se bere naziv v množini: *gorniki*, da bi se s tem preprečila zamenjava s terminom *gornik*, ker je bil ta ob tem času že ustaljen naziv od *sogornikov* izvoljenega in od gorskega gospoda potrjenega upravnika gorščine, ki se je po nemško imenoval *perkmajster* (Bergmeister). V Beli krajini so rekali temu obojestranskemu zaupniku *goršek*, v Prekmurju pa *hedžmešter* (hegy mester). Oblika *gorniki* pa ni le spomin na prvotno ime podložnega nagornika, temveč tudi važen dokaz metonimije, ko je dotedanje *perkholdovo* ime po njej postalo ime tistim dvanajstim izvoljenim možem, ki so upravljali gorščino kot nekakšni *gorniki v ožjem smislu*, lahko bi se reklo kot izvoljen *gorski odbor*. Shema gorščine stare oblike — zanjo predlagamo ime *pragorščina* — je: gorski gospod > gorniki (gorski odbor) > gorščina (plenum *sogornikov*). Shema gorščine mlajše oblike ali *sogorščine* pa je: gorski gospod > gornik ali goršek (perkmajster) > plenum gorske pravde, ki mu mimo *sogornikov* pripadajo zdaj tudi *mejaši*, se pravi tisti svobodniki, ki so imeli po grajskem pravu od gosposčine v zakupu kos »meje« (še nekoloniziranega dela gore ob meji gosposčine) in se obvezali, da bodo tamkaj zrigolali vinograd in gorskemu gospodu od njega dajali gorno. Sodeč po predajni pogodbi z dne 11. nov. 1413, ki je v tako imenovanem Pleterskem kartularju, je potekel prehod od *pragorščine* k *sogorščini* še pred krajem 14. stoletja. Za prehod je značilno prav dejstvo, da se je poslov gorskega odbora v gorščini polastil gornik posameznik. Izrazoslovni razvoj gornik (*perkhold*) > gorniki mn. (gorski odbor) > gornik ali goršek (perkmajster) je bil s tem končan. Brez vmesnega člena gorniki se preobražaj gornika iz *perkholda* v perkmajstra sploh ne da objasniti. Gornika perkmajstra je označil Pleteršnik, za njim pa SP za »graščinskega zaupnika za vinograde«. Čeprav gorniška služba ni bila dedna, se je marsikatere hiše na Dolenjskem prijelo ime »pri Gorniku«, ponekod pa je postalo ime Gornik celo lastno ime, ker je hiša skozi stoletja stalno dajala gornike domači gorščini.

Beseda *gora* ima tudi še poseben pomen *gozda*. Isti pomen ima tudi pri Srbih in Hrvatih (prim. Plet. I 232: *v goro* iti po drva, in Vukov rječnik 1898, 98 in 521: *mons silvanus, saltus, silva*). Posebnega pomena planina pa besedi *gora* ni moč pripisati, ne če bi šlo za pašo, nika pa, če bi šlo za predmet turizma. Zato se ni obneslo gibanje, katero so sprožili nekateri naši turistični publicisti, da naj se ime *gornik* potrdi za soznačnico besedam planinar, hribolazec, gorski turist. SP tega predloga ni usvojil in je storil prav, da ga ni, ker moramo ostati pri tem, da pomeni ime *gornik*: 1. vinogradnika vobče, 2. podložnega nagornika starejše dobe, ko še ni bil zanj sprejet naziv *sogornik*, 3. gorskega odbornika v pragorščini in 4. upravnika sogorščine, ki je bila nanj prešla izvršilna oblast v gori od starega gorskega odbora.

Brezimni slovenski *perkhold* je pod očitnim vplivom nemškega termina *perkgnos* (Berggenosse) še v dobi pragorščine dobil ime *sogornik*, to ime pa je postalo osnova mlajšemu strokovnemu izrazoslovju: *sogorščina* ter *sogorski* in *sogoren*.
France Goršič

ODGOVOR NA PRIPOMBE DUŠANA LUDVIKA

V tretji številki naše revije (str. 139—140) piše Dušan Ludvik, da »mora opozoriti na nekaj bistvenih napak, ki so se piscu (= meni) pripetile pri podatkih o stanovskem gledališču v Ljubljani«. Ta namera bi bila v redu, ker je kritik v tej stvari dobro podkovan, kar je dokazal z doktorsko disertacijo o nemških gledaliških predstavah v Ljubljani. Toda spreminjati stvari v napake, zato da jih lahko popravlja, ni koristno delo.

Ni važno, če je kritik prezrl mojo pripombo v uvodu »Sprehoda« v lanskem letniku (JIS II, 294), da »ta spis ni razprava, ki bi potrebovala dokumentarnega utemeljevanja za posamezne probleme, marveč je le izbor *dognanih dejstev*«. Kajti umevno je, da mora biti tudi takšno podajanje brez napak, gotovo pa sme biti brez analitičnih operacij in brez podrobnih podatkov v vrsti nešteti dogodkov, če hoče biti pregledno informativno.

1. Kritik ni zadovoljen s podatkom, da je imelo stanovsko gledališče prostora za 850 ljudi, in dostavlja, da se je notranji prostor »s prezidavo, dozidavo, pregrupiranjem sedežev in lož precej spreminjal«, ter navaja za leto 1837 prostora za 1846 ljudi, leta 1846 pa za »okrog 850 (!) obiskovalcev« ter pristavlja še domnevo: »po prezidavi okrog 1846 pa naj bi bilo v njem prostora celo za 1000 oseb«. — Ali je to »bistvena napaka«, da sem izpustil podrobne podatke o prezidavanju?

2. Da je imelo to gledališče že v začetku kar *tri* vrste lož in ne samo *dve*, moram za zdaj verjeti na dobro ime kritikovo.

3. Ali je lapsus pennae ali je kaj hujšega Ludvikova trditev v tej zvezi: »Redne predstave nemških igralcev se niso pričele šele v sezoni 1790/1791, temveč vsaj že v drugi polovici 17. stoletja.« — Zakaj hoče kritik tu vsiliti napako, ko je nesporno jasno iz vsega konteksta, da govorim tu samo o predstavah v stanovskem gledališču, ki je bilo pa sezidano šele leta 1765? Torej tu ni moglo biti predstav že eno stoletje poprej! Razen tega je prav o predstavah nemških igralcev v Ljubljani tudi v 17. stoletju že *povedano* v prvih poglavjih mojega »Sprehoda« v lanskem letniku naše revije, in sicer ob obiskih tistih stavb in prostorov, kjer so take predstave res bile, tako v dvorani prejšnjega magistrata (izpred leta 1718) ter v »Deželni hiši« in v Auerspergovih »knežji palači« na prostoru današnje NUK (glej JIS II, 303 ss).

4. Čemu iskati napako v trditvi: »V letu 1792 so uprizorjali že Shakespeareovega Kralja Leara, Hamleta, Macbetha...« (ter Schillerja, Lessinga...)? Ves čas je vendar govor samo o predstavah v stanovskem gledališču in nič o »šle v letu 1792«. Gotovo je bralcu sine ira et studio jasno, da nudi navedeni podatek samo *nekaj* *važnejših primerov* z bogatejšega repertoarja iz leta 1792. Trditev, da so se začele tedaj »redne predstave nemških poklicnih igralcev«, pomeni, da poslej ni bilo več vmes daljših »mrtvih« sezon, kakor se je to poprej pogosto dogajalo. Primeri repertoarja so navedeni samo za ilustracijo *vsebinske podobne* tedanjega gledališča, da si ne ogledujemo ali ne kličemo v spomin le golih zidov.

Za zgodovinarja je nedvomno seveda tudi to važno, kar je samo »verjetno« ali kar »je skoraj gotovo« ali kar »moramo suponorati«, kakor navaja Ludvik nekaj takih primerov v želji, da bi mi dokazal »bistvene napake«, ker takih podatkov ne navajam. Ne navajam jih pa, ker spadajo v specialno študijo in niso nujno potrebni informativnemu članku, ki mu ni namen reševati probleme domnev.

5. Da med francosko okupacijo v Ljubljani ni bilo nemških predstav, povzemam po P. Radicsu in to se smiselno ujema z Ludvikovo ugotovitvijo: »Praktično je Ljubljana med francosko okupacijo ostala skoraj štiri leta brez nemške igralske družine« (str. 140). Če se pa samo »dajo dokazati« tudi kake redne nemške predstave v sezoni 1809/1810 ter prehodne 1811 in po dvoje laških gostovanj 1810 in 1812, je to zopet le snov za specialno študijo.

6. Ludvik ni zadovoljen z mojo stilizacijo, da »so potem (= po francoski okupaciji) zopet uprizarjali nemške in italijanske predstave« ter da »so v kongresnem letu (1821) nastopili n. pr. Italijani s Seviljskim brivcem«. Očitno ga moti besedica »potem«, ker pravi: »Po francoski okupaciji ni bilo mešano nemških in italijanskih predstav, ker so bile vse samo nemške, naslednje laško gostovanje v Ljubljani je bilo šele leta 1821.« — V skopem pregledu stoletja je razmik šestih let pač tako majhen, da nesrečna besedica »potem« ne more zavajati v zmoto, ker jo dopolnjuje v mojem članku natančno ista letnica 1821, kakor jo navaja Ludvik. Torej?

7. Da naj bi bil Gašpar Mašek direktor italijanskih operistov, »bi se dalo sklepati« le nepazljivemu bralcu, res pa je, da ni bil »pravi« direktor, temveč eno sezono le začasni direktor gledališča (!) ali vršilec direktorskih dolžnosti in je to »verjetno« občutil kot »bistveno napako« pri svoji plači.

8. Ludvik nasprotuje moji trditvi: »Čeprav je bilo gledališče last kranjske dežele, torej last slovenskega ljudstva, je nemška nadutost preprečila uprizarjanje slovenskih predstav...« Bodi mu! Fevdalistični in kapitalistični jus tega res ne prenese, ker je povedano v jeziku slovenskega hlapca Jerneja. — Ludvik tudi ni mogel razumeti zveze med nemško nadutostjo in bojem Levstikovega Dramatičnega društva za slovenske predstave ter hoče zopet brez potrebe in nasilno »prestaviti« ta boj še pred leto 1848. Takšne razlage pa res ni treba niti povprečnemu izobražencu. Priznam pa kot »bistveno napako« eno, in sicer tisto, ki je Dušan Ludvik ni omenil, namreč ob zaključku poglavja o stanovskem gledališču sem pozabil opozoriti bralca na Ludvikovo izčrpno disertacijsko študijo o *nemških gledaliških predstavah v Ljubljani do leta 1890*. To bi bil moral storiti, ker te knjige zaradi majhne naklade ni v prodaji in torej ni lahko dostopna. Da, da, »treba je vsako stvar postaviti na pravo mesto«, pa ne bo zamere.

Ivan Kolar

OB ROJSTVU NAŠEGA ŠOLSKEGA FILMA

Ob koncu septembra sem iz goriških Brd dobil drobno belo pismo. Poslal mi ga je mlad tovariš, ki tam z občudovanja vrednim idealizmom orje nehvaležno polje naše prosvete. Prosil me je za mnenje o tem, kako naj se loti scenarija za diafilm o Srečku Kosovelu. Ali naj bo scenarij le stvarni komentar k nizajočim se slikam o življenju in delu umetnika in kot tak vizualno dopolnilo k razlagi v razredu ali pa naj kot bolj ali manj samostojno didaktično sredstvo poseže globlje v notranjo problematiko in prikaže glavne vzmeti ustvarjanja?

Pismo je vzbudilo v meni zanimanje za tehnični postopek in trenutno stanje našega šolskega filma, zato sem si utrgal nekaj delovnega časa in se napotil proti starinski Trubarjevi, nekdanji Šentpetrski cesti. V bližini mestnega kopališča sem zavil na še tesnejše dvorišče neke gostilne in prav na njegovem koncu našel skromno stavbo laboratorija. V pomenku z ljubeznivimi nameščenci Zavoda za poučni in šolski film sem zvedel, da se bore ne le z majhnimi prostori, ampak tudi s hudimi proračunskimi težavami, vendar si prizadevajo po svojih najboljših močeh, da bi ustrezali svojim nalogam.

Zavod dobiva od Unesca v zameno tuje diafilme, ki jim je treba tekst prevesti in prilagoditi našim potrebam, hkrati pa je posredovalnica za znano

zagrebško podjetje te vrste Zora film, ki danes nudi že kar bogato zalogo pripomočkov za razne šolske predmete. Glavna naloga Zavoda pa je seveda izdelovati lastne diafilme in diapozitive za slovenske srednje in osnovne šole. V ustanovi je zaposlenih okrog 20 ljudi, došle scenarije ocenjuje poseben svet, v katerem je tudi slavist. V kratkem času, kar Zavod obstaja, so izdelali že 37 diafilmov, največ v barvni, precèj pa tudi v črno-beli tehniki, 23 pa jih imajo v delu. Vsi že izdelani filmi po tematiki, ki jo obravnavajo, pripadajo neslavističnim predmetom, največ raznim realijam (prirodopisu, zgodovini, zemljepisu, fiziki, športu in narodopisju) ali pa so otroške slikanice s pravljčno snovjo za najmlajše. Mnogo bolj boleče je to, da imajo za vse posnete domače filme na zalogi samo originale, medtem ko kopij za razpošiljanje šolam zaradi hudo skrčenih proračunskih sredstev sploh še niso mogli začeti izdelovati. Po vsej Sloveniji je okrog 1000 projektorjev (vmes so seveda tudi skoraj dosluženi aparati), produkcija diafilmov pa bi predvidoma znašala 300 do 400 kopij, če bi hotela kriti najnujnejše potrebe naših šol; veljala pa bi takšna kopija v črno-belem 500 do 1000 din, v barvni tehniki pa 2000 din.

Informatorjem sem bil seveda hvaležen za te splošne podatke, predvsem pa so me zanimali scenariji s slovstveno tematiko. Zvedel sem, da že imajo v rokah tri takšne, in sicer o Tavčarju, Župančiču in Gradniku, medtem ko nekatere druge, o Kosovelu in menda tudi Prešernu in Levstiku, naši slavisti pripravljajo. Na Zavodu so mi tudi izjavili, da si ne žele šolsko šablonskih, zgolj zunanje opisnih scenarijev, ampak takšne, ki bi z iznajdljivim in prikupnim sodobnim prijemom posegli v bistvo določene umetniške osebnosti. Nato so mi postrežljivo vključili aparat in na platno projicirali nekaj odlično uspelih barvnih diapozitivov z motivi jugoslovanskih pokrajinj ter vrsto nekoliko slabših iz filma o Tavčarju. Reči moram, da sem z velikim pričakovanjem in napetostjo spremljal posnetke iz srednjeveške Škofje Loke in z idiličnega Visokega, čeprav tehnično niso bili brez napak. Ze sem v duhu videl našega slavista tlačana nekje v Idriji, Kočevju, na Ravnah ali v Soboti, kako v zatemnjenem prostoru pred bleščecimi očmi svojih dijakov praznično raznet razlaga osrednje postave in temeljna dela naše književnosti z nekoliko bolj sodobnimi in privlačnimi sredstvi, kakor pa so nam na voljo dandanes. Zato mi lahko verjamete, da sem nemudoma poprosil za vse tri napisane literarne scenarije z razpoložljivim slikovnim gradivom vred, ki so mi jih rade volje izročili, da bi jih lahko v zbranem miru doma preštudiral.

Vsak začetek je težak. Avtorji prvih literarnih scenarijev so se pravzaprav šele preizkušali v tehniki pisanja takšnih del in pri tem nujno zagrešili tudi napake, ki jih bodo še lahko popravili, dokler filmi niso v prometu. Vsi pa so bolj ali manj pokazali tudi prenekatero vrline: očitno skrbnost pri študiju virov in zbiranju slik, čut za lep in sočen jezik ter organsko razporejanje pojavov, smisel za posredovanje družbenih, pokrajinskih in človeških značilnosti, manj pa sposobnost za sintetično oznako osnovnih silnic v umetnosti določene osebnosti, brez katere si kvalitetnega literarnega scenarija ne morem predstavljati. Avtorica scenarija o Tavčarju je svojo pažnjo osredotočila predvsem na Visoško kroniko, tako da so druga pisateljeva dela ostala obdelana manj plastično; delo pa si je brez potrebe otežila s tem, da je v obravnavo pritegnila tudi likovne spomenike in umetnike iz okolice Škofje Loke, ki niso v ožji zvezi s pisateljem in ga v ničemer ne pojasnjujejo. Njena tovarišica, ki je pripravila scenarij o Župančiču, govori o njegovem življenju dovolj izčrpno in čustveno zavzeto, nasprotno pa njegovo poezijo označuje nekam suho, medlo in bežno. Osebo menim, da je najbolje uspel scenarij o Gradniku; pisan je spretno, občuteno in nazorno, osvetli nam pesnikovo samosvojo zemljo, rod in življenje, a daje slutiti tudi temeljne motive njegove ustvarjalnosti, ki pa bi jih kazalo še bolj poudariti in strniti. Slikovno gradivo je najbolj pomanjkljivo in enolično pri Župančiču, kjer zaporedno nizanje vseh pesniških knjig, po opremi razen Čaše zelo konvencionalnih, kar utruja. Pri Tavčarju so dragoceni nekateri posnetki, ki ilustrirajo Visoško kroniko, in lepi nekateri drugi, ki posredujejo lepote Poljanske doline. Avtor scenarija o Gradniku pa si bo mogel pri ponazarjanju pesnikovega vročega in mračnega čustvenega sveta uspešno pomagati z Debenjakovimi in Jakčevimi grafikami. Pri diafilmih mora biti zaradi omejenega obsega scenarija

in števila slik vsaka beseda plastična in vsaka slika zgovorna, obe sredstvi, avditivno in vizualno, se morata dopolnjevati in podpirati.

Ne bi pa bilo nápak, če bi Zavod za šolski film, vsaj za daljno prihodnost, v svoj delovni načrt postavil tudi gramofonske plošče. Nanje naj bi pravočasno posneli avtentično besedo naših pomembnejših živečih pesnikov in pisateljev, da bi kasneje živa in topla zvenela med mladino, dalje človeško občutene in umetniško dognane recitacije naših najboljših besednih umetnin v izvedbi naših gledaliških prvakov in končno tudi vokalne in instrumentalne kompozicije na izbrane literarne tekste, kadar so jim notranje enakovredne. Tako bi profesor slavist dijakom naše pesnike in pisatelje ter njihov idejni in čustveni svet približal ne le s črno-belimi in barvnimi filmom ter s scenaristovo in svojo besedo, ampak tudi z žlahtno recitacijo, kakršne sam verjetno ne zmore, ter z besedni umetnini kongenialno glasbo. Takšna sodobna estetska vzgoja bi sugestivno delovala na mladino, tudi na tisto, ki prisega zgolj na tehniko, šport in jazz. In finančna sredstva, ki bi jih za takšno estetsko vzgojo vložili, bi se naši narodni skupnosti moralno bogato obrestovala.

J. M.

Slovniske in pravopisne drobtine

NEKAJ PLEVELA

Enkrat. Več desetletij je bilo treba, da smo se navadili razumeti, da se beseda *enkrat* uporablja samo pri štetju, ker pomeni, da ugotavljamo kaj samo enkrat, ne večkrat. Če hočemo povedati, da se je kdaj kaj dogodilo ali da se utegne dogoditi, a dobe dogodka ne ugotavljamo, moramo reči *nekoč*. Tako je šlo že precej lepo, zdaj pa že spet beremo narobe: »Ko bodo pa enkrat spoznali«, »ko bodo pa enkrat obračunali«. Tu je prav samo »nekoč«, pa še to določilo časa je v tem primeru nepotrebno. Primerno je tudi reči »kdaj«.

Določen. Težko smo si dopovedali, da je »gvišno« pravzaprav »gotovo«. Ko pa smo to doumeli, smo začeli spraševati: »Ali poznate (enega) gotovega človeka...?« Potem se nam je posvetilo, da po tistem *enem* ne smemo spraševati in da tisti človek tudi *gotov* ni, temveč da je to *neki* (ne ve se kateri) človek. Šlo je precej v redu, pa si je neki novotar izmislil, da je zapisal »nek«. Zdaj že »nek pisec« (a ni več sam!) uporablja to obliko. Prišli pa smo še dalje: vsak dan beremo, da so »poskusi uspeli do določene meje«, da je »to vezano na določene pogoje«, nikdar pa nam nihče ne pove, kakšna je meja in kakšni so pogoji. Meje in pogoji, vse je namreč nedoločeno; to so same *neke* meje in *neki* pogoji, ki niso z ničimer določeni kakor edino morda z bolešno učenostjo novorajev, ki prinašajo k nam tuje izražanje.

Utirati si. V starih časih so si utirali pot v snegu, da so si napravili tir. Potem so prišli do marsikaj »utira pot«: nova panoga športa, jazz, film, spoznanje, sproščenost, celo o alkoholizmu smo to brali... In o kriminalu!

Uveljavljati se. To pomeni: priti do veljave, priboriti si priznanje, pokazati svojo vrednost pred svetom... Vendar, preveč je stvari, ki se pri nas uveljavljajo: uveljavil se je govornik, uveljavlja se sadjereja, uveljavlja se razbrzdanost in — slabo vreme!

Prek. Brv je položena prek potoka; deček je vrgel kamen prek strehe... Zato ne gre, da bi kdo dobival pomoč od kolektiva prek sindikata. (Prav: pomoč od kolektiva po sindikatu. Bolje: pomoč kolektiva po sindikatu.) Celó pa ne bi smeli dopuščati, da bi si »delili kurivo prek sekretarja«. Ne spravljajte ga v nevarnost!

Potem ko. Svoje dni smo že čisto lepo in po domače pisali: »Ko so se bili sporazumeli in združili, so lepo zmagovali težave.« Tako smo izražali predpretekli čas. Zdaj pa že nekaj časa beremo »potem ko« brez predpreteklosti, ker

se je komu zazdelo, da je to lepo v tujem jeziku, ki ga slabo razume. Piše: »Potem ko je predsednik dal predlog na glasovanje, so našli glasov...« Tu je »potem« sploh odveč, ker pred glasovanjem ni mogoče šteti glasov. Lepše po slovensko bi pa menda bilo: Ko je predsednik dal glasovati o predlogu, so našli..., saj predpreteklosti ni treba poudarjati tam, kjer sta (pretekla) dogodka povezana v enoto.

Mimo. Zadnji dve leti opažamo, da se predlog mimo močno uporablja (tudi v SP), kakor prej nismo bili vajeni. Prvotno je prislov izražal gibanje ali premikanje v sporedbi z nečim, predlog pa smo tudi uporabljali samo za oznako razmerja v prostoru ali času. Zdaj silimo to besedo, da pomeni tudi razen in pa primerjanje (komparativ). Res je, da je to nekakšen provincializem ali arhaizem, ki ga ne kaže obnoviti in vrivati, ker izraz ni potreben, niti logično dovolj dognan.

V. Gaberski

V PASTI

Med redkimi, preredkimi pravili o lepi slovenščini pravi eno, da si v podredu ne smeta slediti dva oziralna stavka, ki se začenjata s *ki* in sta odvisna med seboj; in drugo, da si ne smeta slediti dva odvisnika, ki se začenjata z *da*.

Človeka bi zanimalo, kako da je slovenščina v tem pogledu tako občutljiva. Nekateri drugi jeziki, recimo angleščina, take stavke kar kopičijo drugega vrh drugega ali jim vsaj ni mar, če si sledita dva. Pri nas, ki tako radi pišemo oziralnike, je morda res prav, da je reč prepovedana, vendar bo moralo to imeti pametne meje. Pri prevajanju si včasih človek beli glavo na vse načine, kako bi se ognil drugemu oziralniku, in navadno se mu to posreči, vendar velikokrat pri tem nastane čudno skrotovičen stavek, tako da se sprašuješ, ali ne bi bila dva oziralnika boljša od take spake. Še posebno je hudo, kadar sta v tujem jeziku že dva oziralnika, v slovenščini pa bi moral, ko razvežemo kako sestavljeno nemško besedo ali kaj podobnega, priti še tretji.

Pravilo o dveh *da* se mi zdi manj upravičeno in se ga je tudi teže držati, posebno v odvisnem govoru. »Rekel je, da ga bo vzel s seboj, da ga izročijo biričem« — kako naj to povem drugače? Pisatelj bo lahko zapisal: »... in tam ga bodo izročili« ali kaj podobnega, prevajalec pa se ne sme preveč oddaljiti od prvotnega pomena. In našel bi se še kak zgovornejši primer. Ne zdi se mi niti, da bi to zvenelo tako slabo.

Zato bi bilo verjetno pametno, da teh dveh pravil ne ženemo predaleč, vsaj drugega ne. Sicer se bo pišočič večkrat počutil v pasti, kakršno sem videl nekoč v švicarskem listu v karikaturi na račun prometa v Zürichu: avto se je pripeljal po ozki ulici do konca, pred njim so znamenja, da mu je prepovedana vožnja naprej, na levo in na desno, za njim še tabla, da se po tej ulici ne sme voziti zadenjski. Preveč prepovedi menda tudi ne bo koristilo...

J. G.

Opomba uredništva. Obravnavana primera nista slovniško pravilo, marveč navodilo za lep slog. Uporabljati ga je s pametjo, saj ima v mislih samo neznosno kopičenje oziralnikov in veznikov.

A. B.

IZRAŽAJMO SE Z GLAGOLOM

Čeprav naša revija rada poudarja, naj se naš knjižni jezik nasloni na ljudski govor, vendar dan na dan pozabljamo na to načelo. Med številnimi drugimi napakami, ki nastajajo v naši pisani besedi, ker smo na omenjeno načelo pozabili, je predvsem ta, da se po tujem zgledu izražamo s samostalniki, dasi je to povsem proti duhu vseh slovanskih jezikov, torej tudi proti duhu slovenskega jezika. Moč slovanskih jezikov je namreč v glagolu in prislovu, ne pa v samostalniku. Vzrok takim in podobnim napakam tiči v tem, ker smo začeli dobesedno prevajati zlasti nemške rečenice, ki so povezane z glagoli *werden*, *geben*, *führen* itd. Od tod neslovenski stavki, kakor so n. pr. *tile*: svojega moža Rošina je nahujskala, naj stori umor; je vodila borbo proti fašizmu in imperializmu; partizani so izvajali napade; mnogo je bilo prelitja

krvi; oče je postajal star; naša armada je po vojski postala reorganizirana; danes se vršijo velike napetosti v Suez; boji so se vršili; izsiljevanje se je vršilo; borili so se z vztrajnostjo; leta 1941 se je izvedel pristop bivše Jugoslavije k trojnemu paktu itd. Takih in podobnih neslovenskih primerov utegneš brati dan na dan v naših časnikih, v šolskih nalogah, utegneš jih slišati pri predavanjih, tako se izraža celo naše izobraženstvo.

Če pa odpreš Pleteršnika ali Slovenski pravopis, ne najdeš nikjer nobene od gornjih zvez. Odprimo Tomšičev Nemško-slovenski slovar iz leta 1938 in pogledjmo, kako lepo prevaja nemške rečenice z glagolom führen: die Aufsicht führen — nadzorovati; die Regierung führen — vladati; einen Beweis führen — dokazovati; Krieg führen — vojskovati se itd. Vse je pravilno izraženo z glagolom, v čemer je moč našega jezika. Zato bo treba tudi gornje primere pravilno izraziti z glagolom: naj umori, a ne naj stori umor; se je bojevala, a ne vodila borbo; se je staral, a ne postal star itd.

Posebej naj omenim glagol *voditi*. Ta je na nekaterih mestih in v nekaterih zvezah dovoljen. Tako že Pleteršnik dovoljuje zvezo: vodim zavod, vodim društvo, a Tomšič je nemško rečenico Bücher führen pustil — knjige voditi. Podobno dovoljuje Pleteršnik nekaj zvez z glagolom *storiti*, n. pr.: storim svojo dolžnost, storim komu dobroto, krivico.

Če pa ima slovenščina v glagolu tako moč, je ta obenem tudi silno občutljiv v svoji rabi. Pri vsakem glagolu je treba paziti na prehodnost, na glagolski vid in na njegove zveze z različnimi skloni. Naj navedem nekaj napačnih zvez, ki sem jih pred kratkim bral.

Začela se je osnovati komunistična stranka. Glagol začnem se ne more vezati z dovršnikom, zato je pravilno le — začela se je snovati.

Začeli smo s partizansko borbo. Pleteršnik nam priča, da se glagol začnem veže s tožilnikom: začeti vojsko, začeti kupčijo, začeti pravdo, začel je pijančevati, začelo je greti. Potemtakem je lepše gornji stavek napisati v tej obliki: partizani so se začeli bojevati. Pač pa je pravilno: z Jurčičevim Desetim bratom smo začeli obravnavati slovenski roman.

Prav tako je napačna zveza: gledam za napredek. Tudi glagol gledam se veže s tožilnikom: gledam hišo, gledam vas itd. Pisec gornjega stavka je zamenjal glagol skrbeti z glagolom gledati, kajti le skrbeti ima zvezo s predlogom za: skrbeti za starše, za napredek, za gospodarstvo. Pač pa je po Pleteršniku pravilno: gledati si za kaj = truditi se za kaj.

Fr. Jesenovec

VELJA TUDI ZA NAS

Nemška slovnica za vojaške in mornariške strokovne šole prinaša na koncu deset zapovedi za dobro nemščino. Zanimive so z dveh strani: 1. ker nam dokazujejo, kako se taka navodila v jedru ujemajo od jezika do jezika, ker vsa izhajajo iz istih miselnih — logičnih — osnov; 2. ker z zamenjavo »nemški« s »slovenski« veljajo kar v celoti tudi za naše mlade ljudi. Zato se mi zdi, da je prav, če jih prinese v prevodu tudi naš list. Takole se glasijo:

1. Piši kar največ *glagolov*, zakaj ti dajejo jeziku živost in barvo.
2. Uporabljalj *tvorni način* rajši kakor trpnega, ker krajša in krepi jezikovni izraz.
3. Govôri in piši *v kratkih stavkih*, to te navaja k jasnemu mišljenju in si lahko prepričan, da te bodo razumeli.
4. Izražaj se *preprosto* in ne poskušaj se delati izobraženega, učenega ali čustvenega. Neresničnost v jeziku je zanesljivo znamenje neomikanosti.
5. Bodi dovolj ponosen, da boš mislil, govoril in pisal *po domače*. Kdor sega *po tujkah*, razodeva s tem največkrat svojo nevednost, domišljavost in površnost.
6. Varuj se *puhlih, prostaških in modnih izrazov*; z njimi si plitviš in izpridiš mišljenje.
7. Ne piši nobenega stavka, dokler ga nisi *do konca premislil*; tako si prihraniš veliko nepotrebne dela.

8. Ne puščaj *iz lagodnosti* pri pisanju nedotaknjene nobene stvari, ki ti ni popolnoma všeč. Samo tako si boš vzgojil lastni izraz in slog.

9. *Preberi si na glas, kar si napisal, tako boš zaslutil, kako bo pisanje delovalo na bralca.*

10. *Vadi se v lepem izražanju s pridnim in skrbnim (če le mogoče glasnim) branjem pomembnih zgledov. V slovstvu je polno mojstrskih del, ki ti lahko razveseljujejo življenje in plemenitijo mišljenje kakor sicer nobena druga stvar na svetu ne.*

J. R.

ZA VSAKO CENO

Ali je izraz *za vsako ceno* res tako nemški, da zasluži križec v SP? SP 1935 ima ob njem v oklepaju opombo, da je nemškega izvora. Nemci imajo res *um jeden Preis*, toda tudi Francozi imajo *à tout prix* in Angleži *at any price*. Potemtakem vsaj tega ne moremo reči, da je izraz samo nemški in bi ob francoščini in angleščini lahko rekli, da je vsaj evropski.

Toda ali ni čisto naravno, da si jezik sam ustvari tak izraz? Na trgu prodajajo *po nizkih, zmernih, visokih, najvišjih cenah*; včasih kdo ponuja blago *pod ceno*, kdo drug pa kake stvari ne proda *za noben denar, za nobeno ceno*, ne za najvišjo in ne za najnižjo, ker pač noče prodati. Kdor pa se hoče *po vsi sili* blaga znebiti, ga bo prodal *za vsako ceno*, naj že bo zmerna ali nizka in celo najnižja; kdor pa hoče *po vsi sili* do česa priti, ta bo stvar kupil tudi *za vsako ceno*, naj bo še tako visoka, tudi daleč nad najvišjo. Tako je na trgu, kjer imamo opraviti s pravimi cenami; vsaj v tej zvezi ni mogoče enačiti izrazov *za vsako ceno = po vsi sili*.

Ta enačba bi veljala kvečjemu za preneseni pomen. Če pravim, da bi kdo rad *po vsi sili* prišel na vrh, imam v mislih napon vseh sil, da bi uspel, da skuša premagati vse ovire, ki ga zadržujejo; pregovarjanje tovarišev, iskanje poti ipd. pač terjajo silo in iskanje, ne pomenijo pa cene; če pa rečem, da je kdo hotel *za vsako ceno* priti na vrh, imam v mislih predvsem žrtve, ki jih je kdo napravil, njegovo tveganje, tudi *za ceno življenja*; zakaj potem ni prepovedana še metafora *za ceno življenja*, saj je to samo ena izmed cen? Nobena cena mu ni previsoka, vsako ceno je pripravljen plačati, da uspe v svojem prizadevanju.

Mislím torej, da do takega izražanja lahko pride vsak misleč človek neodvisno od izražanja pri sosedu; če se je v podobnih družbenih razmerah pri različnih narodih in jezikih razvilo podobno izražanje, ne kaže zato že videti v tem izposojanja in odvisnosti. Zato naj nova izdaja SP: 1. ne prepoveduje izraza *za vsako ceno* kot germanizem in 2. naj ga ne enači z izrazom *po vsi sili*.

J. R.

RABA MAŠIL V GOVORU IN LEPOSLOVJU

Govorjene ali pisane besede, ki se na gosto ali po sili ponavljajo, postajajo tenkoslušnemu poslušalcu ali bralcu malone zoprne. Pisec, ki se tega zaveda, ponavljajoče se besede lahko pri korekturi izrine, zamenja ali celotno stavčno skladnjo spremeni. Toda govornik, predavatelj ne more več popraviti, kar je izgovoril.

Najčesče se ponavljajo besede: naslonka in veznik *pa*, prislovi *ampak, temveč, morda, namreč, pač, pravzaprav, torej, vendar*, velelnik *recimo* idr.

Te besedice so mnogim piscem, govornikom in predavateljem zelo priljubljene in jih kar naprej rabijo, saj so jim kakor rešitev iz zadrege in stiske tako v govoru kot v pismu. Ne morejo se jih znebiti, ker so jim tako rekoč prirasle na jezik, pa so vendarle samo mašila. Nekaj zgledov:

»Jaz sem namreč mnenja, da ni treba, da gremo na Krvavec ravno to nedeljo, ampak da se tozadevno še med tednom porazgovorimo, pravzaprav točno domenimo, da bomo vsi na jasnem, kako in kaj, ker sem namreč mnenja, da se morda najde kdo, ki bo imel morda kak drug predlog. Nazadnje se pa recimo le najdemo vsi na skupnem predlogu, ampak s to razliko, da gremo recimo šele drugo nedeljo, ne pa že to, ker se namreč lahko zgodi, da bo to nedeljo morda dež, ampak drugo nedeljo bo pa morda le lepo vreme, hehe.«

Vprašanje: »Kako mislite, tovariš predavatelj, o bodočem razvoju naj-novejših motornih vozil?«

Odgovor: »Kh, kh, jaz mislim namreč, da bi se moralo pravzaprav vzeti tozadevno vprašanje v pretres recimo tako, da pretresemo najprvo celotni razvoj in napredek motornih vozil za dolgo vrsto let nazaj, kako so namreč nastajala in kako so se tozadevno izpopolnjevala do današnjega dne. Zraven tega moramo, po mojem mnenju, vzeti v pretres tudi celotno gradnjo tozadevnih potov in cest, ki so brez dvoma v tesni povezanosti z motornimi vozili. Po teh vidikih in ugotovitvah torej šele, recimo, lahko kolikor toliko približno uganemo bodoči tempo razvoja motornih vozil. S tega vidika je torej, mislim, to vprašanje pravzaprav preuranjeno in preširoko zastavljeno.«

Prehuda raba veznika pa: »Lenka se smeje pa poje, mati se pa šali, Miha pa kar temno gleda, Rudolfu pa se kar vrtil pred očmi, glava mu pa omahuje, zdaj na levo, zdaj na desno.«

Napravimo stavek prožnejši: »Lenka se smeje in poje, mati se šali, Miha kar temno gleda, Rudolfu se vrtil pred očmi, a glava mu omahuje, zdaj na levo, zdaj na desno.«

»Si pa morda prav zaradi mene prišla? Si pač slutila, da prav to uro nate mislim. Si pa tudi ti mislila name?«

Stavek je trd, jezic se spotika, ker je preveč začetnic p; zato lahko vse tri naslonke brez škode izpustimo.

»Si morda prav zaradi mene prišla? Si slutila, da prav to uro nate mislim? Si tudi ti mislila name?«

Koncept: »Obrski tudun je pa šinil tja zad pa namignil svojim tigrom, naj nastopijo. Je pa še počakal, da je videl, kako so plezali gor, kot gorile, z mečem med zobmi. Zatam je pa tudun krenil nazaj pa ukazal konjenici, naj se pripravi. Se je pa avarska konjenica brž opila s kumisom, preden je nastopila.«

Poprava: »Obrski tudun je šinil tja zad, kjer je namignil svojim tigrom, naj nastopijo. Kratek čas je še počakal, da jih je videl, kako so plezali gor z mečem med zobmi, podobni gorilam. Zatam se je vrnil ter ukazal svoji konjici, naj se pripravi. Brž nato se je njegova konjica opila s kumisom, potem pa nastopila.«

Koncept: »Slovenom se je pa nekaj zalomilo. Kljub silovitim udarcem pa njihov odpor le ne popusti. Svarunjevi meči pa zadevajo ob bavarske pletene ščite, ki jih pa močno ovirajo v prodiranju.«

Poprava: »Slovenom se je le nekaj zalomilo. Toda kljub silovitim udarcem njihov odpor le ne popusti, čeprav sekajo Svarunovi meči ob pletene bavarske ščite, ki jih močno ovirajo pri napredovanju.«

Ivan Matičič

NEKAJ KOROŠKIH POSEBNOSTI

Tov. Tone Turičnik, Golavabuka, nam piše:

1. S tovariši smo pretresali krajevno ime Golavabuka. Trdijo, da je sestavljeno iz dveh besed, ki ima vsaka svojo sklanjatev, saj tudi Voranc piše: »... iz Golave buke sva.« Mnenja sem, da se to krajevno ime piše skupaj. Ljudje izgovarjajo zlog med glavnim in stranskim poudarkom zelo nejasno, nekako s polglasnikom. Drugi del je kot samostojna beseda brez pomena, saj ne rabimo besede *buka* za *bukev*. Morda je res iz samostalnika *bukev*, toda ljudje pri nas pravijo: *Wčera so prđau šoto buku; šota bukwa* je že zlo stara, pa je še dora itd. — Od daleč vam lahko odgovorim samo v načelu. Če ljudstvo sklanja oba dela, potem je treba pisati narazen. Ako je še živ občutek, da gre v drugem delu krajevnega imena za občno ime *bukev*, ga po dosedanjih določilih SP pišemo z malo začetnico.

2. V kakšni zvezi je beseda *béc* z *gnečo*? Tako govore v okolici Slovenjega Gradca. Ali je tujka? — Zdi se, da beseda ni tujka, marveč domačinka v poštenem sorodstvu z glagolom *becáti*, *cebáti*.

3. Ali ne bi kazalo poleg besede rosenje dovoliti tudi pršavico? Pršavica (pri vas najbrž pršavica, drugod tudi pršávica) je dobra beseda in se tudi rabi, čeprav je SP ni zajel.

A. B.

V januarju so izšle naslednje knjige

KNJIŽNICA »ČEBELICA«

Armenska pravljica: ZLATA VRTNICA
cena za prednaročnike broš. 50 din, kart. 110 din

KNJIŽNICA »SINJI GALEB«

Ivan Jakovljevič Franko: ZAHAR BERKUT
cena za prednaročnike broš. 90, ppl. 150, pl. 190 din

KNJIŽNICA »KONDOR«

Prežihov Voranc: SAMORASTNIKI
cena za prednaročnike broš. 130, ppl. 250 din

CICIBANOVA KNJIŽNICA

Ela Peroci: MAJHNO KOT MEZINEC
cena ppl. 450 din

KNJIŽNICA ZA ŠOLARJE

Ivanka Mežnar: BILA SEM NA SMRT OBSOJENA
cena ppl. 400 din

Pred izidom so naslednje knjige:

Robert Neubauer: Ceylon
Španske pravljice
Marcel Aymé: Pravljice čepeče mačke
Louise Fatio: Srečni lev — slikanica

ZALOŽBA MLADINSKA KNJIGA

Ljubljana, Tomšičeva 2

Nekateri naročniki

še niste poravnali naročnine. Storite to čimprej.

V januarju so izšle naslednje knjige

Knjige, ki so izšle v januarju, so namenjene predvsem študentom in ljubiteljem zgodovine in kulture. Vse knjige so na voljo v knjižnicah in na spletni strani založbe.

Prva knjiga v seriji, ki je izšla v januarju, je namenjena študentom in ljubiteljem zgodovine. Vse knjige so na voljo v knjižnicah in na spletni strani založbe.

Knjige, ki so izšle v januarju, so namenjene predvsem študentom in ljubiteljem zgodovine in kulture. Vse knjige so na voljo v knjižnicah in na spletni strani založbe.

Knjige, ki so izšle v januarju, so namenjene predvsem študentom in ljubiteljem zgodovine in kulture. Vse knjige so na voljo v knjižnicah in na spletni strani založbe.

Knjige, ki so izšle v januarju, so namenjene predvsem študentom in ljubiteljem zgodovine in kulture. Vse knjige so na voljo v knjižnicah in na spletni strani založbe.

Knjige, ki so izšle v januarju, so namenjene predvsem študentom in ljubiteljem zgodovine in kulture. Vse knjige so na voljo v knjižnicah in na spletni strani založbe.

Knjige, ki so izšle v januarju, so namenjene predvsem študentom in ljubiteljem zgodovine in kulture. Vse knjige so na voljo v knjižnicah in na spletni strani založbe.

Več informacij o izdajah in naročitvah najdete na spletni strani založbe.

Založba: [Ime založbe] | Spletna stran: [Spletna stran] | Kontakt: [Kontaktne podatke]